

2'22 }

Recenzovaný společenskovední časopis
Peer-reviewed social science journal
2022 * Ročník / Volume XVIII * Číslo / Issue 2
www.sets.cz

Scientia ^{et} Societas

3

Differences in the view of auditors and tax advisors
in the event of error occurrence in the financial statements

28

Kvantifikace faktorů ovlivňujících výdaje
na léčbu novotvarů v České republice

58

Violence against Women in Serbia: Collective Body of Woman
or where the "Flowers of Evil" Blossom

81

Dlouhodobá udržitelnost zdravého trhu práce
v kontextu Evropské unie

Obsah / Contents

Vědecké stati / Scientific articles

- 3 Ing. David Homola, Ph.D. / Doc. Ing. Marie Paseková, Ph.D. / Ing. Michal Šindelář, Ph.D. / Ing. Mgr. Jana Helová
Differences in the view of auditors and tax advisors in the event of error occurrence in the financial statements
- 18 Prof. h.c., doc. Mgr. Peter JUZA, CSc., PhD.
The reasons for the possible emergence of political extremism – an attempt to identify them
- 28 Ing. Pavel Havlík
Kvantifikace faktorů ovlivňujících výdaje na léčbu novotvarů v České republice /
Quantification of factors influencing the costs of treatment of neoplasms in the Czech Republic
- 41 Rafał Miedziak / Filip Wojcik
Film distribution in the time of the COVID-19 pandemic. Will streaming take over the entire market?
- 58 Danijela V. Spasić, Ph.D. / Ivana Radovanović, Ph.D. / Dalibor Kekić, Ph.D. / Ivana Krstić-Mistridželović, Ph.D.
Violence against Women in Serbia: Collective Body of Woman or where the “Flowers of Evil” Blossom
- 74 Ing. Soňa Gullová, Ph.D.
Nové trendy v životním stylu seniorů – export seniorů, výměnné pobyty – a problémy komunikace se seniory cizinci / New trends in senior lifestyle – export of seniors and ExchanGes – problems in communication with foreign seniors
- 81 Ing. Lenka Farkačová, Ph.D.
Dlouhodobá udržitelnost zdravého trhu práce v kontextu Evropské unie /
Long-term Sustainability of Healthy Labour Market in context of the European Union
- 90 PhDr. Josef Mlejnek, Ph.D.
Volební kampaňová vozidla v českých parlamentních volbách 2021 – jejich přednosti a nedostatky v domácím i mezinárodním kontextu / Election campaign vehicles in the Czech parliamentary elections 2021 – their strengths and weaknesses in the domestic and international context

Differences in the view of auditors and tax advisors in the event of error occurrence in the financial statements¹

- ▶ Ing. David Homola, Ph.D. » Tomas Bata University in Zlín, Faculty of Management and Economics;
email: homola@utb.cz
- ▶ Doc. Ing. Marie Paseková, Ph.D. » Tomas Bata University in Zlín, Faculty of Management and Economics;
email: pasekova@utb.cz
- ▶ Ing. Michal Šindelář, Ph.D. » University of Economics in Prague, Faculty of Finance and Accounting;
email: michal.sindelar@vse.cz
- ▶ Ing. Mgr. Jana Helová » Tomas Bata University in Zlín, Faculty of Management and Economics;
email: helova@utb.cz

* 1. Introduction

The general purpose of annual reports, including financial statements, is to represent the economic phenomena in numbers and words. Characteristics of accounting information presented in the annual reports are based on many requirements. The fundamental requirements are e.g. accrual basis, true and fair view, entity principle. Users of accounting information expect that the annual report represents the economic situation of the entity faithfully. Then they can make important and qualified economic decisions based on this accounting information. To ensure the possibility of actively making correct economic decisions, users require disclosure of financial information that should be complete, neutral and free of error. Avoiding errors seems to be impossible, but the potential existence of errors can be minimized, e.g. by ensuring a quality internal control system (Icerman & Hilli-

son, 1990; Knechel, 1985) or by using external verification of accounting information (Jensen & Meckling, 1976).

In addition to the management itself, auditors and tax advisors are usually the first external parties who can analyse the accounting information of the entity. Although the primary objective of both is not to detect errors, they are groups who frequently find errors included in the accounting information. The goal of this paper is to analyse whether the accounting errors occur in the companies, how often they occur, how large the errors are on average and how the management of companies responds to error detection. Additionally, we focus on factors which can possibly affect the experience of auditors and tax advisors. Specifically, we try to find if utilisation of data from controlling departments of the companies or the structure of the management of the company can, according to tax advisors and auditors experience, influence

¹ The article is processed as an output of a research project IGA VŠE F1/25/2019 (Market failures and their impact on audit quality in the Czech Republic).

- the probability of accounting error occurring. The analysis in this paper is based solely on the experiences of auditors and tax advisors in the Czech Republic.

The paper begins with the chapter Introduction, which defines the motivation and main objectives of the paper. The introduction is followed by a chapter Literature background, which includes an analysis of international research on the topic of accounting errors. The next part of the paper describes research hypotheses, data and the methods used for data analysis. Chapter Results and discussion is devoted to the interpretation of the results and discussion pertaining to identified findings. Finally, the last part of the paper includes a summary of the results and the suggestions for further research.

2. Literature Review

Accounting is a tool of evidence for reporting assets, equities, liabilities, expenses, revenues and profits or losses of the accounting unit. This information is collectively presented in financial statements, which are an essential source of information for external subjects. Nevertheless, the resulting financial statements are relevant only to the extent to which the information charged in the accounting is correct and error-free (Paseková et al., 2018). The manipulation of accounting values has become one of the most current issues in the business accounting field, mainly due to the wide margin for manoeuvring provided by accounting regulations to managers allowing them to apply those criteria that best serve their interests and those of the entity they represent (Cevallos & Latorre, 2016). These characteristics are one of the reasons, which makes the profession of an auditor, tax advisor and accountant so closely related. The auditor verifies the financial statements prepared by the accountant and the tax advisor provides tax services or advice to the entity in the area of taxation.

2.1 Accountant

Accountants lend credibility to financial statements by the association of their name with those statements. They take all reasonable measures to protect themselves against liability to a third party including the use of appropriately worded disclaimers (Woold, Emile et al., 2015). The issues surrounding the quality of accounting information amount to no more than a question of whether this information true and fair. The accountant must ensure that this information accurately corresponds with relevant aspects of the world that the financial statements are supposed to describe. In the last decades, a shift of balance has occurred in the accounting profession — a shift from a focus on work that facilitates business and economic development toward an emphasis on satisfying regulatory requirements. One result is that accountants are increasingly trained to satisfy these regulatory requirements instead of being provided with the skills they need to become financial professionals who contribute as performance advisors and strategic business partners (Sharman, 2007).

Any business process is hardly imaginable today without being adequately connected with the accounting profession and this profession is now more than ever before in the service of public interest that is primarily based on the need for lawful and fair reporting on business entities' business operations. The accounting profession should play an important part in fighting all forms of fraud, evasion and all other forms of illegal activity. This is to be achieved also through preventive action where accountants use advice and instruction to discourage fraud and avoidance of payment of public revenues. The accounting profession should be based on the principles of legality, professionalism and ethics, as any other interpretation or action would distance the accounting profession from legality (Isovic, 2017). Accounting should also pay more attention to errors, as errors are essential for the updating of beliefs. Accounting is an information system, and errors are the carriers of infor-

mation. Accountants are primarily concerned with the mean (value), but the variance of accounting numbers is equally important (Christensen, 2010)

2.2 Errors in Accounting

Accounting errors can occur in double-entry bookkeeping for many reasons. Accounting errors are not the same as fraud. The errors usually happen unintentionally, whereas fraud is provided intentionally to falsify the bookkeeping entries (Venter et al., 2018).

Errors and bias are both inherent features of accounting. In theory, while errors discourage bias by lowering the value relevance of accounting, they can also facilitate bias by providing camouflage (Fang et al., 2017). Unintentional accounting errors are common if the accountant is not careful when fulfilling their own duties. The discovery of such errors usually occurs when companies conduct their month-end book closings. Most errors, if not all, can be corrected instantly (Abreu, 2015). When correcting an error in prior period financial statements, the term restatement is commonly used. Preparers of financial statements need to have control procedures to reduce the risk of accounting errors being committed and not detected. It is required that auditors examine the financial statements so that there is reasonable assurance of detecting material misstatements (Flood, Joanne M., 2015).

Acito et al. (2019) analyse the accounting errors by examining SEC comment letter correspondence and find out, that managers deem the error immaterial despite it exceeding the traditional “5 per cent of earnings” rule of thumb, often in multiple periods and by a large degree. Instead of attempting to conceal these overages, managers tend to forthrightly acknowledge them, often asserting that the benchmark (yearly earnings) is abnormally low during the violation period. This result means, that managers are aware of errors in accounting information. Moreover, Fang et al. (2017) highlight the imperfectness of accounting using

several numbers of items. They find out that the errors are ubiquitous and when errors are more prevalent, the market reacts less to firms’ earnings surprises and bias is more difficult to detect. How to correct accounting errors is analysed by Steliana (2013). Accounting errors with an impact on profit or loss may affect the tax base and income tax paid. According to this, revenues and expenses should be checked by the tax advisor.

Bloom & Weinstein (2004) emphasize that accounting textbooks are invariably weak and unclear on how to deal with the income tax consequences of accounting changes and error corrections. Martins & Sa (2018) focus on motives showing a connection to errors or fraud in the recognition of operations by the financial accounting system in Portugal. Gurău & Grigore (2016) analysed the impact of accountancy errors on financial and tax reports in Romania. For decades, legislators worldwide have been discussing the merits of regulating their national audit markets. In this debate, the focus has primarily been on the regulations’ effects on incentives, both those of preparers of financial statements to report truthfully and those of auditors to detect errors or even fraud and to correctly report their findings to the public. For some of the proposed measures, the empirical evidence as to whether they indeed improve such incentives remains inconclusive. Also, there is a concern that certain regulations could negatively affect the structure of the audit market. Changes in the market structure, in turn, can either attenuate or reinforce the regulations’ effects on preparers’ and auditors’ incentives. To a large extent, this unintended side-effect has been neglected in the discussions (Bleibtreu & Stefani, 2018). Empirical findings of authors Brocard et al. (2018) indicate that firms with erroneous financial statements indeed have an increased probability of subsequent auditor changes. Additionally, auditor changes are more likely to occur before the public announcement of an error, indicating that firms act as soon as the uncovering of an accounting error becomes sufficiently certain.

In more detail, our conclusions relating to errors in accounting brought interesting results. According to the results of the research, accounting errors occur in the accounting of companies and most auditors and tax advisors believe that errors occur in accounting sporadically. A surprising finding is that more than 46% of auditors and tax advisors find errors frequently (in more than a quarter and up to half of the financial statements they are working with).

2.3 Management and accounting errors

Intentional manipulation of accounting data is often referred to as creative accounting. The authors of academic papers define creative accounting differently, but the underlining idea remains constant. Creative accounting is an approach where accounting data is recorded in a way that suits the purposes of the company, usually within the range of accepted accounting principles but does not fairly represent the real situation. Gupta (2015) stated that creative accounting represents the use of accounting knowledge to influence the reported figures while remaining within the jurisdiction of the law. Pop (2013) regards creative accounting as “the alteration of the economic reality of an entity through techniques, options, lack of restraints allowed by the legal norms.” Remenaric et al. (2018) consider creative accounting to be an accounting practice that may or may not follow the accounting standards and principles and state that managers are usually the ones responsible for using the creative accounting methods.

The relationship between managers incentives or managers equity incentives and financial misreporting is often a part of international research. If the management has some form of incentives connected to accounting information, which will be presented to the public, most authors agreed that the probability of misstatement occurrence increases. Burns & Kedia (2006) found evidence of a positive relationship between the CEO's portfolio and accounting misstatements. These results were closely followed by the paper of (Xuefeng) Jiang et

al. (2010) and Feng et al. (2011) that also proved that existence of incentives portfolio of other top managers (e.g. CFO) is also related to the existence of misstatements in the financial statements of companies. On the other hand, Armstrong et al. (2010) found no evidence of the relationship between managers incentives and the existence of financial misreporting. The restriction of managerial manipulations is offered by the control of documents by a tax advisor or the performance of a mandatory audit.

2.4 Tax Advisor

The profession of tax advisor represents a person registered in the list of tax advisors maintained by the Chamber of Tax Advisors of the Czech Republic in accordance with the European law. Tax advisory is based on a contract concluded between tax advisor and client. The tax advisor is remunerated for the provision of tax advice, the amount of which is agreed by both parties. The profession of tax advisor in the Czech Republic is a profession regulated by a special act No. 523/1992 Coll., On Tax Advisory Services and the Chamber of Tax Advisors of the Czech Republic, as amended. This act establishes the fundamental rights and obligations of a tax advisor in the exercise of tax advisory and liability for breach of obligations. The most serious impact associated with the counsellor's unlawful conduct is, of course, the breach of criminal law (Skalova & Mejzlik, 2015). The tax advisor needs sufficient accounting and financial evidence to be able to draw reasonable conclusions on which to

base its opinion-whether or not tax liabilities have been calculated, paid and reported in accordance with regulations in force (Isovic, 2017).

2.5 Auditor

Act No. 93/2009 Coll., On Auditors, as amended regulates auditors' activities in the Czech Republic. An auditor is a qualified person who in general carries out the verification or review of something in an objective manner. An example of an auditor's work is to verify the accuracy of bookkeeping or compliance of business processes with a given standard. The main responsibility of the auditor is to express an opinion on the financial statements. Audits are performed in a client-controlled environment. Corporate fraud is likely to present substantial challenges to both auditors and forensic accounting investigators. Auditing cannot prevent financial reporting fraud or prevent employees from looting corporate assets, but it can significantly reduce these efforts (Gerson et al., 2015). In periods of financial distress, management may attempt to suppress unfavourable information to creditors and investors using undisclosed changes in accounting methods, estimates and procedures. This can significantly reduce the quality of the information contained in the financial statements. The auditor's role in this context is to ensure that such behaviour does not occur. If the auditor does not permit such accounting treatments, the company may choose to change the auditor in future accounting periods (Kluger & Shields, 1989).

Financial statement audits are mandated in most countries, thus making it difficult to distinguish between auditing driven by private incentives versus that driven by regulation. Study of authors (Esplin et al., 2018) reveals that both internal stakeholders (management, boards, and employees), as well as external stakeholders (customers, banks, and private equity firms), request audits. Users evaluate audit quality based on a variety of criteria such as the auditor's accounting expertise, the absence of errors, the fees involved, risk as-

sessments offered, allocation of effort, internal control, and general business advice.

An external audit does not provide absolute assurance that the financial statements are true and fair. This is because an audit contains inherent limitations, such as the use of judgements in the auditing process, the use of materiality, etc. The overall objective of the auditor is to express an opinion as to whether the financial statements are true and fair (Collings, Steven, 2016). Audit performance requires the use of professional judgement and other audit procedures that inherently cannot guarantee that they detected all misstatements in financial statements (Howieson, 2013). The auditor's report on financial statements usually covers the company's financial statements – balance sheet, income statement, statement of cash flow, statement of owners' equity and of course the notes to the financial statement (Rezaee, Zabihollah, 2015).

Companies and their investors expect auditors to detect material misstatements and prevent the issuance of misleading financial statements. By certifying the annual reports, the independent auditor assumes a public responsibility transcending any employment relationship with the client (Aronow & Harris, 2015). Audit firms claim that they are used as the "whipping boy" when something goes wrong, either because of the public's poor knowledge of the auditing function or because financial incentives exist to blame the audit firm. An alternative explanation is that audit firms' active communication of their assurance provider role causes blaming behaviour (Hoos et al., 2018). Auditors should obtain a reasonable assurance that financial statements do not contain any material misstatement caused either by fraud or by an error. In other words, audit procedures are designed to detect only material misstatements, and thus auditors might not be able to detect all errors even if they apply reasonable procedures indicating that a fraud was committed (Domaracka & Hunyady, 2016).

According to the authors' Pratoomsuwan & Yorabil (2020) findings, the participating auditors as-

→ sess higher auditor liability when misstatements are related to errors rather than when they are related to fraud. In addition, the results also demonstrate that disclosures reduce auditor liability only in cases of fraud and not in cases of errors. Study of Newton (2019) investigates whether auditors respond to a signal of potential misstatement risk derived from differences between auditor's earnings expectations and analyst's forecasts. Results indicate that auditors incorporate analyst-provided information into the audit process. Auditors must frequently multitask in order to complete their work efficiently. Using Ego Depletion Theory and a laboratory experiment, we predict and find that auditors become less able to identify seeded errors after multitasking and that this effect is most prominent in the identification of conceptual, rather than mechanical, errors (Mullis & Hatfield, 2018).

Companies are exposed to various risks and errors. Failure to identify and eliminate them may aggravate the development of companies, some of which may be forced to cease operation. The audit can help in revealing most errors. The auditor has unlimited access to the information, operational strategy, and in some cases even to commercial secrets, of the auditee. Auditor collects a large amount of different information about the company, but it is used only as much as necessary for formulating a conclusion about financial statements (Masiulevičius & Lakis, 2018). In international research, the audit is often associated with the analysis of errors in the financial statements. Shin et al. (2011) analysed auditor attributes that may help determine the time it takes auditors to detect and have clients correct financial statement misstatements in the pre-Sarbanes Oxley Act period and post-Sarbanes-Oxley Act period. Their results conclude that the Sarbanes Oxley Act improve the timely detection and correction of improper accounting by auditors. The research of Kent & Weber (1998) is based on an evaluation of the quality of auditor performance in comparison with the author's estimation of dollar error in the inventories. They calculated the sum of dollar error by program

simulation using the company's internal control and accounting system. Adalı & Kizil (2017) investigate 36 accounting professionals residing in Turkey by the questionnaire concerning the ethical dimensions of accounting professionals related to accounting errors and frauds. They conclude two important conclusions. One of them states that an effective tool to prevent errors and fraud is indicated as external audit. This is in line with the economic justification for the audit within the agency theory (Cardinaels & Jia, 2016; Fama & Jensen, 1983; Sindelar & Mullerova, 2016; Tillema & ter Bogt, 2016). The second conclusion contains the assertion that accounting most errors occur due to incorrect data received from clients and as a result of recording. Other studies try to determine whether auditors' knowledge of basic accounting principles and error frequencies improves over the course of their early careers to enhance the performance of a common analytical procedure (Nelson, 1993).

3. Methodology and Data

For the analysis, we have proposed a questionnaire that was sent to auditors and tax advisors for completion. Our research was made in 2019 within the Czech Republic. We received 102 completed questionnaires, of which 45 were the auditors and 57 were the tax advisors. Tax advisors were selected by random sampling from the list of tax advisors of the Czech Republic. The auditors were selected by random sampling from the register of auditors of the Czech Republic. In the Czech Republic is registered about 4800 tax advisors and about 1200 auditors. We contacted 157 tax advisors and 148 auditors by email and asked them to complete an online questionnaire. The final response rate was 33.4%.

This research paper aimed to evaluate the view of auditors and tax advisors on errors in accounting. We were interested in how large the errors are on average, whether there is any relationship between the average size of errors and their frequency of occurrence, and whether factors such as the

utilization of data from controlling departments or direct participation of owners in the management of the companies have a statistically significant influence on the occurrence of accounting errors. To analyse our data obtained, we have identified the following research questions:

RQ1: How often do accounting errors occur according to auditors and tax advisors?

RQ2: How large are the errors in accounting on average?

RQ3: Is it possible for accounting errors to significantly influence reported information in the financial statements?

RQ4: Do accounting errors occur more frequently in companies where the owners directly participate in their management?

RQ5: Do accounting errors occur less frequently in financial statements if the information from controlling departments are used by tax advisors or auditors?

These five research questions were statistically evaluated through the test of proportions and the Chi-square tests of independence. When the Chi-square test of independence confirmed the statistical dependence, the adjusted residuals were also applied to interpret our results. The data were analysed in the statistical applications XLStatistics and SPSS at a significance level of 5%.

4. Empirical Results and Discussion

At first, we summarize the statistical tests, Chi-square test of independence (Table 1), which are further explained. The proportion tests of independence are shown directly at the issue. The data were analysed in the statistical applications XLStatistics and SPSS at a significance level of 5%

4. 1 Accounting errors occurrence

In the first research question, we tried to find out about the frequency of accounting error occurrence according to the experience of tax advisors and auditors. Table 2 shows the frequencies of answers to this question. Possible answers we categorized by the frequency of encountering errors in presented financial statements by auditors and tax advisors. Available answers were Seldom (below 10% of checked financial statements), Sporadically (in range of 10% to 25% of checked financial statements), Often (in range of 25% to 50% of checked financial statements) and Constantly (above 50% of checked financial statements). We were also interested whether there are differences in experience between these two categories of respondents.

No one from respondents (tax advisors or auditors) concluded that they have never encountered accounting errors in their work. The highest percentage (48%) stated that accounting errors appear

Table 1 » Test of RQ

Categories tested for statistical independence	χ^2	p-value	Cramer's V
The opinions of auditors and tax advisors and the possible impacts of accounting errors on the information presented in the financial statements are independent.	10.951	0.0120*	0.3277
The company owner's participation in managerial positions and the frequency of accounting errors occurrence in their financial statements are independent.	2.130	0.1444	0.1445
The frequency of accounting errors occurrence in their financial statements are independent and the level in which the auditors or tax advisors use the information from controlling departments are independent.	1.266	0.2605	0.1114

Source: Authors' calculations based on the research data. * indicates significance level at 0.05 level.

→ Table 2 » How often do accounting errors occur?

Answers	Auditors		Tax Advisors		Total population	
	Frequency	%	Frequency	%	Frequency	%
Seldom	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Sporadically	12	26.7	37	64.9	49	48.0
Often	30	66.7	17	29.8	47	46.1
Constantly	3	6.6	3	5.2	6	5.9
Total	45	100.0	57	100.0	102	100.0

Source: Authors’ calculations based on the research data

in financial statements that they are checking sporadically, representing that up to one-quarter of checked financial statements contain accounting errors. We were surprised that more than 46% of auditors and tax advisors find errors frequently (in more than a quarter and up to half of the financial statements they are working with). Only 6% of auditors and tax advisors find errors in accounting constantly. It can be referenced in Table 2 that almost 65% of tax advisors and almost 26.7% of auditors identify accounting errors sporadically. On the other hand, 66.7% of auditors and almost 30% of tax advisors encounter accounting errors in more than 25% of financial statements they are checking. Almost 7% of auditors and more than 5% of tax advisors find errors in the accounting of their clients constantly.

Additionally, we have stated the following hypotheses to answer the research question 1. The statistical hypothesis H1.1: “More than 50% of auditors and tax advisors believe that the errors in accounting occur more often than sporadically.” The one-sample test of proportions did not confirm that the majority of auditors and tax advisors’ encounters errors in accounting occur frequently ($Z = -0.792, p = 0.786$). In other words, the majority of auditors and tax advisors agree that the accounting errors occur seldomly or sporadically.

The statistical hypothesis H1.2: “The tax advisors encounter errors in accounting more sporadically than the auditors.” focuses on differences be-

tween the experience of auditors and tax advisors. A two-sample test of proportions confirmed that tax advisors work with financial statements with errors more sporadically than auditors ($Z = -3.84, p < 0.001$). The proportion of tax advisors (64.9%) is significantly higher than the proportion of auditors (26.7%) in the category of sporadically occurring errors. These findings indicate that auditors are more probable to identify accounting errors in financial statements than tax advisors. This conclusion is not surprising as auditors tend to perform more in-depth procedures and focus on the financial statements as compared to tax advisors who specifically target only some areas of the financial statements. This expectation is in line with the paper of Masiulevičius & Lakis (2018). We managed to confirm that both tax advisors and auditors encounter accounting errors, but we were surprised at the frequency of error occurrence in the financial statements of analysed companies. Auditors were confirmed to identify accounting errors more frequently which adds to the existing expectation that auditors promote the quality of the financial statements.

4.2 Size of accounting errors

The second research question focuses on the average size of accounting errors. Table 3 shows the frequencies of answers to the relevant responses from the questionnaire survey. Error size was cate-

gorized based on their relative size when compared to the company's turnover. Insignificant errors were categorized as errors of a crown character (below 0.1% of a total annual turnover of the company), minor errors (ranging between 0.1 to 0.9% of total annual turnover) and significant errors (more than 1% of the company's total annual turnover). Almost 78% of auditors and tax advisors usually identify minor accounting errors, while only about 6% of respondents encounter on the average significant errors. Only 17% of them find insignificant accounting errors. 28.1% of tax advisors usually find insignificant accounting error and only 2.2% of auditors identify insignificant accounting errors. 8.9% of auditors and 3.5% of tax advisors find significant accounting errors.

The following statistical hypothesis H2.1 was stated: "More than 50% of auditors and tax advisors usually encounter errors in the accounting of minor or lower size." A one-sample test of proportions confirmed the expectation about the experience of auditors and tax advisors that they mostly encounter minor errors ($Z = 5.545$, $p < 0.001$).

The statistical hypothesis H2.2: "More auditors than tax advisors identify mostly minor errors in their line of work." focuses on differences between the experience of auditors and tax advisors. A two-sample test of proportions confirmed this hypothesis ($Z = 2.456$, $p < 0.001$). The proportion of auditors encountering minor errors (88.9%) is significantly higher than the relevant proportion of tax advisors (68.4%). From these results and as

well from results of hypothesis H1.2, it can be concluded that auditors usually find more significant errors, as well as they, do find them more frequently than tax advisors. This conclusion is in line with the expectation of the general public and as well with the definition of the audit profession. On the other hand, tax advisors focus on the area of taxation with a limited in-depth examination of the financial statements. This is also in line with the general definition of tax advisors which is incorporated in the legal environment of the Czech Republic. This finding is in line with the results of Acito et al. (2019) and further confirms them. This disproportion is probably caused by different approaches applied by auditors, who calculate materiality levels for their work, and tax advisors, who usually do not have such minimal levels for their operations. Responsibility for the performed work can also play a significant role in the amount and size of identified errors. Auditors are generally not responsible for the true and fair view of a company in the financial statements, but by issuing their opinion on financial statements they conclude they had performed all necessary audit procedures. Issuing an opinion about the company puts them at risk of having issued a wrong opinion, which would serve as negative marketing and could negatively affect their future performance. This may result in more rigid work to avoid issuing wrong opinions. On the other hand, tax advisors are not directly responsible for the financial statements they advise on and it may lead to their will-

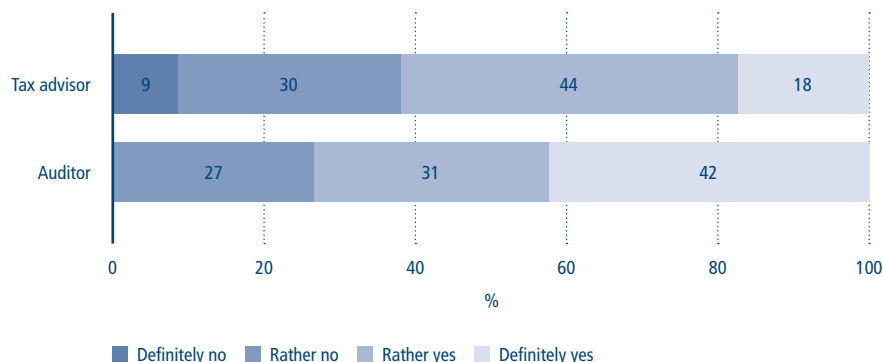
Table 3 » How large are the errors in accounting on average?

Answers	Auditors		Tax Advisors		Total population	
	Frequency	%	Frequency	%	Frequency	%
Insignificant	1	2.2	16	28.1	17	16.7
Minor	40	88.9	39	68.4	79	77.5
Significant	4	8.9	2	3.5	6	5.9
Total	45	100.0	57	100.0	102	100.0

Source: Authors' calculations based on the research data

→ **Figure 1 »** *Is it possible for identified accounting errors to significantly influence information presented in the financial statements?*

Source: Authors' calculations based on the research data

ingness to overlook some errors or not even look for them to begin with.

4.3 Affecting the financial statements with accounting errors

The third research question asked whether it is possible for accounting errors to significantly influence reported information in the financial statements. Figure 1 shows the answers of auditors and tax advisors on the relevant question.

For the auditor's group, a very clear tendency towards the positive answer can be identified (the most prevailing answer is "definitely yes"), while the answer "definitely no" is not present in this group of respondents. For tax advisors, "definitely no" was stated by 9% of respondents and the proportion of answers expecting no influence on presented information reaches 39% when compared to only 27% of responses from auditors.

The following statistical hypothesis H3.1 was stated to confirm the expectation that there is a statistically significant difference in opinions between auditors and tax advisors on the possible impacts of accounting errors on the information presented in the financial statements. Hypothesis H3.1 was stated as follows: There is no difference

between the perceived risk of significant influence on the financial statements stemming from accounting errors between auditors and tax advisors. Pearson's chi-squared test declined statistical independence between the respondent groups and whether the financial statements can be significantly influenced by accounting errors. (Cramer's $V = 0.3277$, $p = 0.012$).

The identified disproportion between auditors and tax advisors may be caused by their respective scope of work. Auditors focus on material misstatements in the financial statements and there is a high probability of overlooking minor errors and problems. Logically, accounting errors auditors identify are then significant and often could influence the information presented in the financial statements. On the other hand, tax advisors usually do not operate with any materiality levels and look for all possible misstatements in the financial statements which would lead to incorrect calculation of taxation. From this, it is clear, that they usually identify a wider range of accounting errors (ranging from insignificant errors to significant errors) and logically their possible impacts on the information presented in financial statements is also more varied.

4.4 Specific factors influencing the occurrence of accounting errors

In the last two research questions (RQ4 and RQ5) we have focused on specific factors which can influence the occurrence of accounting errors. Namely, we have focused on whether companies which have owners directly participating in managerial positions (CFO, Head of the accounting department, Head of controlling departments) have more accounting errors occurring in their financial statements than other companies. We were unable to prove the existence of such dependency on a 0.05 significance level (Cramer's $V = 0.1445$, $p = 0.1444$), which is in direct contrast with findings of Burns & Kedia (2006), (Xuefeng) Jiang et al. (2010) or Feng et al. (2011). Our conclusion adds to the existing literature, which was not able to conclude on this dependency, i.e. Armstrong et al. (2010) found no evidence of the relationship between managers incentives and the existence of financial misreporting. This conclusion may indicate that the impacts of management incentives are significantly lower in the environment of the Czech Republic than in other countries such as the USA. This may be a valid expectation, as managerial bonuses are not that common in the Czech Republic. RQ5 focused on the utilization of data from controlling departments by auditors and tax advisors and whether tax advisors and auditors who rely on such data encounter fewer accounting errors than other respondents. But even this dependency was not statistically proven on a 0.05 significance level (Cramer's $V = 0.1114$, $p = 0.2605$), indicating that whether auditors or tax advisors use the information from controlling departments does not significantly influence the occurrence of accounting errors in the financial statements of companies. Our findings disagree with the findings of Knechel (1985) or Icerman & Hillison (1990) and indicate that the quality of the internal controls system does not influence the frequency of error occurrence in the financial statements as viewed by auditors and tax advisors. This is an interesting find-

ing as a general expectation is that the purpose of internal controls is to prevent errors from occurring and to promote the quality of presented accounting information. This discrepancy may be caused by the insufficient definition of internal controls system in Czech companies, as it is common that internal controls departments focus solely on the repetitive application of existing controls rather than continuously improving their systems.

5. Conclusion

Flawless and properly prepared accounting documentation is necessary for companies to issue meaningful financial statements. Auditors and tax advisors play an important role in the process of financial statements preparation and results of their work are further important for other institutions. As a summary of our findings, it can be stated that accounting errors are a reoccurring problem of financial statements preparation and advisors and tax advisors play a key role in their identification.

In more detail, our conclusions relating to errors in accounting brought interesting results. According to the results of the research, accounting errors occur in the accounting of companies and most auditors and tax advisors believe that errors occur in accounting sporadically. A surprising finding is that more than 46% of auditors and tax advisors find errors frequently (in more than a quarter and up to half of the financial statements they are working with). Our findings also indicate that auditors are more probable to identify accounting errors in financial statements than tax advisors, which is in line with results of Masiulevičius & Lakis (2018). Auditors are confirmed to identify accounting errors more frequently than tax advisors which support their role in the preparation and validation of financial statements. As far as the relative size of accounting errors is concerned, we concluded that both tax advisors and auditors identify mostly minor accounting errors. It was also proven that auditors usually identify more significant errors than tax advisors, which may be significantly influ-

→ enced by their respective scope of work. Generally, it can be concluded that auditors usually find more significant errors, as well as they, do find them more frequently than tax advisors. This conclusion is in line with the expectation of the general public and as well with the definition of the audit profession. In the area of possible material influence of accounting errors on the financial statements, we have identified differences in opinions between tax advisors and auditors. Auditors focus in their work mainly on material misstatements and there is a high probability of overlooking minor errors. Logically, accounting errors auditors identify are then significant and often could influence the information presented in the financial statements. On the other hand, tax advisors usually do not operate materiality levels and look for all possible misstatements. From this, it is clear, that they usually identify a wider range of accounting errors. Lastly, we have focused on specific influences of management incentives and the quality of internal controls on the occurrence of accounting errors. We were unable to prove the dependency between these factors and errors occurrence. Our conclusions about management incentives are in direct contrast with findings of Burns & Kedia (2006),

(Xuefeng) Jiang et al. (2010) or Feng et al. (2011), but align with similar conclusions of Armstrong et al. (2010). For internal controls influence, we also did confirm conclusions of previous researches.

Our findings which oppose the existing research may indicate the existence of other factors influencing the error occurrence in the financial statements (e.g. national specifics) and present a future research opportunity. Additionally, based on the obtained data we cannot state that the accounting errors occur due to oversight or initial misstatements that caused the differences in the reported documents presented by accounting staff. In our research, we were not interested in what specific accounting errors were and how they occurred, but as we have reached fairly interesting findings on error occurrence in general, this topic may be the subject of further research and serve as an interesting research opportunity to focus on specific types of accounting errors and specific factors which influence their occurrence. Our research can provide important insights into further developments in the field of errors made by accountants in financial statements and attitude of auditors and tax advisors towards errors reported or not reported in their final reports.

REFERENCES

- [1] ABREU, R.: Accounting for Citizenship: The Role of Accountant. *Procedia Economics and Finance*, 2015, 26, 933–941. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00909-0](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00909-0).
- [2] ACITO, A. A., BURKS, J. J., & JOHNSON, W. B.: The Materiality of Accounting Errors: Evidence from SEC Comment Letters. *Contemporary Accounting Research*, 2019. 36(2), 839–868. <https://doi.org/10.1111/1911-3846.12458>.
- [3] ADALI, S., & KIZIL, C.: *A Research on the Responsibility of Accounting Professionals to Determine and Prevent Accounting Errors and Frauds: Edirne Sample*. 2017. (SSRN Scholarly Paper ID 3179567). Social Science Research Network. <https://papers.ssrn.com/abstract=3179567>.
- [4] ARMSTRONG, C. S., JAGOLINZER, A. D., & LARCKER, D. F.: Chief Executive Officer Equity Incentives and Accounting Irregularities. *Journal of Accounting Research (John Wiley & Sons, Inc.)*, 2010, 48(2), 225–271. <https://doi.org/10.1111/j.1475-679X.2009.00361.x>.
- [5] ARONOW, G., & HARRIS, H.: Auditor Responsibilities and the Law. In *A Guide to Forensic Accounting Investigation* 2015, pp. 63–78. John Wiley & Sons, Ltd.. <https://doi.org/10.1002/9781119200048.ch4>.
- [6] BLEIBTREU, C., & STEFANI, U.: *Auditor Incentives and the Structure of the Audit Market – A Basic Model for Investigating Simultaneous Effects of Audit Market Regulations*, 2018. (SSRN Scholarly Paper ID 3059570). Social Science Research Network. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3059570>.

- [7] BLOOM, R., & WEINSTEIN, G. P.: Income tax aspects of accounting changes and error corrections: An instructional approach. *Advances in Accounting Education; Bingley*, 2004, 6, 87–115.
- [8] BROCARD, M., FRANKE, B., & VOELLER, D.: Enforcement Actions and Auditor Changes. *European Accounting Review*, 2018, 27(3), 407–436. <https://doi.org/10.1080/09638180.2017.1307130>.
- [9] BURNS, N., & KEDIA, S.: The Impact of Performance-Based Compensation on Misreporting. *Journal of Financial Economics*, 2006, 79(1), 35–67.
- [10] CARDINAELS, E., & JIA, Y.: How Audits Moderate the Effects of Incentives and Peer Behavior on Misreporting. *European Accounting Review*, 2016, 25(1), 183–204. <https://doi.org/10.1080/09638180.2015.1042889>.
- [11] CEVALLOS, B., & LATORRE, A.: The role of the accounting auditor. *Revista Publicando*, 2016, 3(9), 373–386.
- [12] CHRISTENSEN, J.: Accounting Errors and Errors of Accounting. *The Accounting Review*, 2010, 85(6), 1827–1838. ProQuest Central.
- [13] COLLINGS, S. The Auditor's Report. In *UK GAAP Financial Statement Disclosures Manual*, 2016, pp. 133–156. John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781119283393.ch8>.
- [14] DOMARACKA, D. & HUNYADY, K.: Financial Statement Audit and Risk of Material Misstatement Formed by Fraud. *Managing and Modelling of Financial Risks, 8th International Scientific Conference*, 2016, 166–169.
- [15] ESPLIN, A., JAMAL, K., & SUNDER, S.: Demand for and Assessment of Audit Quality in Private Companies. *Abacus*, 2018, 54(3), 319–352. <https://doi.org/10.1111/abac.12138>.
- [16] FAMA, E. F., & JENSEN, M. C.: Separation of Ownership and Control. *The Journal of Law & Economics*, 1983, 26(2), 301–325.
- [17] FANG, V. W., HUANG, A. H., & WANG, W.: Imperfect Accounting and Reporting Bias. *Journal of Accounting Research (John Wiley & Sons, Inc.)*, 2017, 55(4), 919–962. <https://doi.org/10.1111/1475-679X.12170>.
- [18] FENG, M., GE, W., LUO, S., & SHEVLIN, T.: Why Do CFOs Become Involved in Material Accounting Manipulations? *Journal of Accounting and Economics*, 2011, 51(1–2), 21–36.
- [19] FLOOD, Joanne M. (Ed.): Asc 250 Accounting Changes and Error Corrections. In *GAAP 2016 Interpretation and Application of Generally Accepted Accounting Principles*, 2015, pp. 95–122. John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781119216698.ch09>.
- [20] GERSON, J. S., BROLLY, J. P., & SKALAK, S. L.: The Roles of the Auditor and the Forensic Accounting Investigator. In *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, 2015, pp. 37–61. John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781119200048.ch3>.
- [21] GUPTA, A. K.: Creative Accounting. *Indian Journal of Management Science*, 2015, 5(2), 58–64. ProQuest Central.
- [22] GURÁU M., & GRIGORE, M. Z.: The Influence of Accountancy Errors on Financial and Tax Reports. *Global Economic Observer*, 2016, 4(2), 123–128.
- [23] HOOS, F., SAAD, E. B., & LESAGE, C.: Why are auditors blamed when something goes wrong? Experimental evidence. *International Journal of Auditing*, 2018, 22(3), 422–434. <https://doi.org/10.1111/ijau.12126>.
- [24] HOWIESON, B. Quis Auditoret Ipsos Auditores? Can Auditors Be Trusted? *Australian Accounting Review*, 2013, 23(4), 295–306. <https://doi.org/10.1111/auar.12008>.
- [25] ICERMAN, R. C., & HILLISON, W. A.: Distributions of Audit-Detected Errors Partitioned by Internal Control. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, 1990, 5(4), 527–543. <https://doi.org/10.1177/0148558X9000500405>.

- [26] ISOVIC, S. The Relationship between the Accounting Profession and the Tax Administration: the Case of the Federation of Bosnia and Herzegovina. *5th International Scientific Conference Economy of Integration* (Icei 2017): the Role of Economic Thought in Modern Environment, 2017, pp. 483–503.
- [27] JENSEN, M. C., & MECKLING, W. H.: Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 1976, 3(4), 305–360. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(76\)90026-X](https://doi.org/10.1016/0304-405X(76)90026-X).
- [28] KENT, P., & WEBER, R.: Auditor Expertise and the Estimation of Dollar Error in Accounts. *Abacus*, 1998, 34(1), 120–139. <https://doi.org/10.1111/1467-6281.00025>.
- [29] KLUGER, B. D., & SHIELDS, D.: Auditor Changes, Information Quality and Bankruptcy Prediction. *Managerial & Decision Economics*, 1989, 10(4), 275–282. <https://doi.org/10.1002/mde.4090100404>.
- [30] KNECHEL, W. R.: An Analysis of Alternative Error Assumptions in Modeling the Reliability of Accounting Systems. *Journal of Accounting Research (Wiley-Blackwell)*, 1985, 23(1), 194–212. <https://doi.org/10.2307/2490914>.
- [31] MARTINS, A., & SA, C.: The computation of taxable income when accounting numbers are not reliable. *International Journal of Law & Management*, 2018, 60(2), 543–562. <https://doi.org/10.1108/IJLMA-12-2016-0181>.
- [32] MASIULEVIČIUS, A., & LAKIS, V.: Differentiation of performance materiality in audit based on business needs. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 2018, 6(1), 115–124. [https://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.1\(9\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.1(9)).
- [33] MULLIS, C. E., & HATFIELD, R. C.: The Effects of Multitasking on Auditors' Judgment Quality. *Contemporary Accounting Research*, 2018, 35(1), 314–333. <https://doi.org/10.1111/1911-3846.12392>.
- [34] NELSON, M. W.: The Effects of Error Frequency and Accounting Knowledge on Error Diagnosis in Analytical Review. *Accounting Review*, 1993, 68(4), 804–824.
- [35] NEWTON, N. J.: When Analysts Speak, Do Auditors Listen? *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 2019, 38(1), 221–245. <https://doi.org/10.2308/ajpt-52059>.
- [36] PASEKOVÁ, M., SVITÁKOVÁ, B., KRAMNÁ, E., OTRUSINOVÁ, M., KOLÁŘOVÁ, E., & CRHOVÁ, Z.: Problematic Areas of Accounting: Some Evidence from The Czech Republic. *Journal of Competitiveness*, 2018, 10(1), 89–105. ProQuest Central. <https://doi.org/10.7441/joc.2018.01.06>
- [37] POP, R. V.: The Impact of Creative Accounting on Financial Audit. *Studia Universitatis 'Vasile Goldis' Arad. Seria Stiinte Economice*, 2013, 23(4), 56–62. ProQuest Central.
- [38] PRATOOMSUWAN, T., & YOLARBIL, O.: Key audit matter and auditor liability: Evidence from auditor evaluators in Thailand. *Journal of Applied Accounting Research, ahead-of-print(ahead-of-print)*, 2020. <https://doi.org/10.1108/jaar-10-2019-0147>.
- [39] REMENARI, B., MIJOC, I., & KENFENLJA, I.: Creative Accounting—Motives, Techniques and Possibilities of Prevention. *Ekonomski Vjesnik*, 2018, 31(1), 193–199.
- [40] REZAEI, R., ZABIHOLLAH, R. (Ed.): Role of External Auditors. In *Financial Statement Fraud*, 2015, pp. 229–257. John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781119198307.ch11>.
- [41] SHARMAN, P. A. Rebalancing the accounting profession. *Journal of Corporate Accounting & Finance (Wiley)*, 2007, 18(3), 45–50. <https://doi.org/10.1002/jcaf.20291>.
- [42] SHIN, H., RANDALL, Zhaohui Xu, & LACINA, M.: Auditor Characteristics and Early Accounting Error Detection: Evidence from Financial Restatements. *Journal of Accounting & Finance (2158-3625)*, 2011, 11(3), 36–52.
- [43] SINDELAR, M., & MULLEROVA, L.: Auditorske služby v České republice pohledem analýzy tržní koncentrace. (Market Concentration of Audit Services in the Czech Republic: Empirical Evidence [Fo-

- cusing on Auditors of Public Interest Entities. With English summary.). *Politická Ekonomie*, 2016, 64(6), 730–746.
- [44] SKALOVA, J., & MEJZLIK, L.: The Tax Adviser Profession in the Czech Republic. *20th International Conference on Theoretical and Practical Aspects of Public Finance*, 2015, pp. 216–220.
- [45] STELIANA, B.: Correcting Accounting Errors and Acknowledging Them in the Earnings to the Period. *Annals of 'Constantin Brancusi' University of Targu-Jiu. Economy Series*, 2013, 5, 18–23.
- [46] TILLEMA, S., & ter BOGT, H. J.: Does an Agency-Type of Audit Model Fit a Stewardship Context? Evidence from Performance Auditing in Dutch Municipalities. *Financial Accountability & Management*, 2016, 32(2), 135–156. <https://doi.org/10.1111/faam.12084>.
- [47] VENTER, E. R., GORDON, E. A., & STREET, D. L.: The role of accounting and the accountancy profession in economic development: A research agenda. *Journal of International Financial Management & Accounting*, 2018, 29(2), 195–218. <https://doi.org/10.1111/jifm.12080>.
- [48] WOOLD, E., HINDSON, M., & MEWI, M.: Professional Pitfalls for Accountants. In *Audit and Accountancy Pitfalls*, 2015, pp. 147–219. John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781119209287.ch4>.
- [49] XUEFENG Jiang, J., PETRON, K. R., & YANYAN Wang, I.: CFOs and CEOs: Who have the most influence on earnings management? *Journal of Financial Economics*, 2010, 96(3), 513–526. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2010.02.007>.

Differences in the view of auditors and tax advisors in the event of error occurrence in the financial statements

ABSTRACT

Auditors and tax advisors play an important role in the process of financial statements preparation and results of their work are further important for other institutions. The aim of this paper is to evaluate the view of auditors and tax advisors on accounting errors and how they perceive them in practice. We compare the opinions of auditors and tax advisors using a questionnaire with 102 complete responses. The research achieves the overall response rate of 33.4%. Data collection was conducted in 2019 in the Czech Republic. Data is verified using the tests of proportions and the Chi-square test of independence. Results indicate that accounting errors occur seldom or sporadically. We can confirm that auditors identify errors more frequently and errors they identify are more significant, which is in line with the definition of their profession and with previous researches. Additionally, the impacts of management incentives and the quality of internal controls may have a significantly lower influence on the error occurrence than was previously proven in other researches. Our research can provide important insights into further developments in the field of accounting errors and the field of auditors and tax advisors response to them.

KEYWORDS

auditors; tax advisors; errors in accounting; financial statements; Czech Republic

JEL CLASSIFICATION

M41; M42

The reasons for the possible emergence of political extremism — an attempt to identify them

► Prof. h.c., doc. Mgr. Peter JUZA, CSc., PhD. » Department of Political Science, Faculty of Arts, Pavol Jozef Šafárik University in Košice; email: peter.juza@upjs.sk

* 1. Introduction

At the beginning, resp. in the first triad of the 20th century, extremism became a daily reality in Slovakia's political life.

It manifests itself in permanent propaganda, in the propaganda of violence against people, in attempts to use ignorance and deception to achieve partial political goals.

The process of social and political modernization of Slovakia over the last twenty-nine years has been associated with a number of problems of state-building and democratization steps since its beginning. Within this process of change of the social system, social, economic, but also religious and national contradictions have been accumulated, which have been and are the vitamin line of nationalism, separatism and extremism (*in their various forms*) and especially skepticism in society. In doing so, Slovak society fundamentally needs to change “...the skepticism about a better future into hope that change for the better will come, that the pragmatic-purposeful line of politics will be replaced by a more forward-looking version of its values...” (Gbúrová, 2021). Well, this is where the fundamental debate about the causes and nature of political extremism begins.

In this perception, extremism inherently poses a special danger because it goes in unison with or absorbs nationalism, religious fundamentalism, gender divisions and generational conflict, which inevitably leads to an increase in political and socio-economic contradictions and the perpetuation of a state of socio-political conflictedness.

Overall, extremism manifests itself as an effort to destroy the existing system of state-legal and socio-political relations or, on the contrary, as an effort to keep them unchanged.

The following features of extremism increase the danger: *the absolutization of violent methods of political struggle, public calls for unlawful action, increased aggressiveness towards other ideas and political positions, ideological unidirectionality, and a tilt towards corporatism.*

Because the threat of extremism in Slovakia remains a sufficiently influential political factor, which is confirmed by the rather highly professional debate on alienation and on the resolution of the COVID (compulsory vaccination) issue at the turn of 2021/2022 and: “...a significant factor influencing political participation is political alienation...” (Tóth, 2001, p. 73).

Today's Slovakia has been a textbook example of this for the past two years. The alienation caused

by the elections and the subsequent tension with the (non-)realization of promises and decision-making, when MPs are already making decisions without further approval or consultation with the electorate.

Therefore, the effort to reduce political alienation (*or its consequences*) lies (*should lie*) primarily in the restoration of the moral justification of decisions and, in general, of the current political regime in Slovakia.

It is important for our (*political science*) field to study political movements and, in particular, the motivations of its actors.

From the author's point of view, it appears that the theoretical definition, clarification and explanation of the given issue and the search for optimal projects against extremist actions that realistically guarantee stability and security as well as the functioning of statehood. Considering the above, the author has set the following as the aim of the above remarks:

- to define and systematize some conceptual approaches and to offer own authorial approach;
- to attempt a contemporary analysis of categories such as radicalism and extremism;
- to formulate the specifics of extremist ideology among the youth, especially its evolution in direct proportion to political action (diagnosis of political practice) of the current ruling elites (after 2020) in Slovakia.

At the turn, resp. at the beginning of the 2000s, a new stage of research on the nature, reasons and various manifestations of political extremism in the world, including Slovakia, began within political science. There has been a shift to research based on theories of political conflict or conflicts, which is based on the thesis that political extremism is the basis of conflict in society, which is discussed in some works of, for example: *M. Weber*,

R. Dahrendorf, *K. Deutsch*, *A. Gellner*, *G. Zimmel*... – where various conceptions of conflicts have been analyzed.¹

Perhaps for all, *R. Dahrendorf* stated, that the fundamental conflict within all institutions is primarily concerned with power and its authority, rather than property and capital (*as K. Marx assumed it*), which ultimately produces the emergence of "...*antagonistic interests*.." (*Dahrendorf*, 1991, p. 245).

2. The Nature and Causes of Extremism

Here we must pause to consider the objective and subjective factors behind the emergence and functioning of political extremism.

The objective ones include the gradual (*sneaking*) deterioration of the social and economic situation in Slovakia, which goes hand in hand with the political and moral decline represented by the actions and political philosophy of the current ruling coalition.

Subjective phenomena include psychological models of human conduct under the influence of political-media deception in combination with the phenomenon of globalization and the repressive behavior of the state (*after the 2020 elections*) towards citizens in Slovakia.

Slovakia's transition from something *difficult to identify* to an *even harder-to-define democracy*, where shock reforms of the entire social and economic spectrum were present on a daily basis, became the foundation for the emergence of *Slovak political extremism*.

Unemployment, loss of social status, criminalization of part of the economy, intensification of social differentiation... these are factors suitable for the emergence and refinement of political extremism.

¹ Here we can recommend to those interested for additional study for example: *Eatwell R.*: Fascism. A History. L.: Penguin Books, 1997; *George J.*: American Extremists: Militias, Supremacists, Klansmen, Communists and Others. Prometheus Books, 1996; *Griffin R.*: The Nature of Fascism. L.: Pinter; N.Y.: St. Martin's Pr., 1991; *Horgan J.*: The Psychology of Terrorism. L.: Routledge, 2005; *Laqueur W.*: A history of terrorism. L.: Transaction Publ., 2001; *Renton, D.*: Fascism: Theory and Practice. L.: Pluto Pr., 1999; *Stackleberg R.*: Hitler's Germany. L.: Routledge, 1999; etc.

Furthermore, the passivity of the state (*power structures*), the criminalization of social relations, the legal nihilism of legislators... — all this is the spawn of political extremism and the reduction of the state's competitiveness. In the given context, we are talking about Slovakia model 2021.

Political extremism actually represents the practice and ideology of illegal (*sometimes even unlawful*) methods of political struggle. Their basis is the belief in the exceptional role of some social groups in determining the fate of a particular country (*having big eyes*) of the whole of humanity, with a preference for specific methods to achieve a necessary — first political and then — **fatal goal**.

This also implies the knowledge that political extremism can be present on the side of the state in relation to the political (*and other*) opposition, or even towards its own citizens, of which Slovakia at the turn of 2021/2022 is — *unfortunately* — an infamous polygon and an example.

3. Geopolitics of the Extreme

In our current and already daily electronic present, there are already possibilities for the citizen to participate directly in the democratic exercise of power, but there are also possibilities for this option to be electronically manipulated, for the algorithms of participation to be turned into an algorithm for covering up undemocratic and unlawful actions. This is a fact!

In time, it will be possible to replace many functions of the executive branch, judicial and arbitration decisions, as well as protest actions, with artificial intelligence. Society will thus lose its self and will function only for them. Which will ultimately mean the collapse of two bureaucracies or two bureaucratic groups:

- *professional loyalists*;
- *professional malcontents*.

So far, it is unquestionable, or there is no indication, that the political class will disappear with the rise of artificial intelligence.

Finally, let's help ourselves by (*I don't know why hated and neglected by the current social sciences*) K. Marx and paraphrase a basic geopolitical theorem: "...the one, who controls the means of production controls decisive influence..."

The influence that is what is meant today by transnational IT companies working with selected special services that like to exploit political extremism for their short-term goals.

That basic lesson of geopolitics from H. J. Mackinder is, as follows: "*Whoever rules the Eastern Europe will rule the Heartland, whoever rules the Heartland will rule the World Island, and whoever rules the World Island will rule the world.*" He echoed this early-law in a 1904 lecture to the Royal Geographical Society.²

Nevertheless, let us return to the root causes of the emergence and existence of political radicalism in society. In the current globalized form of political life, the phenomenon of extremism is not confined by the limits of the crisis state.

It (*i.e. the phenomenon of extremism*) penetrates deeply into the normative structures and mechanisms of the historical-objective development of society, into all its nooks and crannies, with all its fifty shades of possible political disagreement and inner political *suffering*.

As A. Onufrák points out, in the past, the issues of alleviating physical and mental suffering have been dealt with primarily and especially by religious communities. Today, however, this is already the prerogative of the state, while nobody questions the position of religious entities or non-governmental sector entities, only nowadays "*...the state and its entire political web are responsible for the above...*" (Onufrák, 2021, p. 9).

At the beginning of the 21st century, the extremism manifests itself not only within the local and

² Note: this is the famous lecture *The Geographical Pivot of History*, in which he formulated the above mentioned Heartland theory — for the full text, see for example: <https://www.jstor.org/stable/3451460>;

global processes of political life, but has become (*socially required!*) an independent political movement which cannot exist without extremism.

Traditionally present in human nature, aggressiveness in contemporary conditions stimulate its influence on the processes of globalization, modernization and dynamization of all spheres of social life.

Aggression, it is being bounded primarily by the formal frameworks of extremism, but is now no longer limited by these boundaries under the influence of terror and direct violence.

Political extremism is formed and formulated as a specific form of deformed activity in the political life of society, constantly testing power in the direction of its solidity, impenetrability and rootedness in society. Political extremism is being formed as a specific form of deforming activity of political life.

Reducing (*weakening*) of this fortress and entrenchment, provoking episodic-aggravating measures, and of course checks on the firmness of the political system, which should balance the extremes. The extremes between extremism and other forms of balance.

F. Fukuyama has long warned of such dangers: *"...a society that constantly subverts norms and rules in the name of increasing individual free choice will find itself in a state of increasing disintegration, fragmented, isolated and unable to realize common goals and objectives. The same society that does not want to put limits on many forms of individual behavior, with the consequent increase of crime, family breakdown, neglect of parental duties towards children, disinterest in neighbors and rejection of public life by citizens..."* (Fukuyama, 2005, p. 27).

Yet, in front of our eyes, Slovak political extremism is (again and unfortunately) gradually turning into an influential force that reveals not only the fragility of democracy and various political structures and constructions of the state and social-age ties, but also the moral, professional and personal incompetence of power in Slovakia after 2020.

Extremism itself is a multifaceted phenomenon with *many political, social, economic, psychological and other specificities* that work in complexity.

Yet, extremism is also cross-border phenomenon; it is international phenomenon that affects international security.

From the political sciences' point of view, it should be noted that the first to draw attention to the phenomenon of extremism were representatives of psychological sciences, assuming that extremism is a manifestation of an *innate* or *acquired* aggressive characteristic of man — which is the basis of the psychological approach to the topic.

On the other hand, representatives of Social Darwinism prefer natural (*innate*) aggressiveness not only of man, while it is in crisis and politically tense situations that innate aggressiveness can be activated. Here we can rely on the studies of the Viennese native K. Z. Lorenz, who won the Nobel Prize for the study of animal behavior and based his conclusions on the fact, that man has evolved evolutionarily from an animal and, therefore, can behave — if the (*in our case political*) appropriate conditions are created, as a *"political animal"* — i.e. as an *extremist*. And vice versa, an elected (!) politician can behave like that (Lorenz, 2014).

4. Social Tension as a Basis

Emerging from the depths of society, political extremism finds a firm foothold to launch various social forces, party, political, religious and other movements that process their ideological priorities. These priorities are the basis for those who exploit them to reach for various methods, including radical methods and means of political struggle for power.

Where society is tested by the limits on the real and perspective possibilities of free political development, on the realization of mass social expectations, outbreaks of socio-political tension inevitably arise. Around these outbreaks, the preconditions for extremist activity are being compacted and the dishonest forces of society are growing stronger. →

→ The phenomenon of political extremism is a specific systemic consequence of constantly recurring social tensions in society in the context of the clash or conflicting movements of opposing political currents, tendencies and forces, which, despite of having nothing, have different ideological views on the life of the individual, society, on the socio-economic structure and architecture, and on the way society is organized in vitro, also towards *inter-state* and *international relations* in the world.

Otherwise, social philosophy, philosophy of history and politics, ethics, theoretical sociology and political science – *the political sciences* quite clearly formulate a general theoretical image, within which the essence and meaning of political extremism is extracted, and what is arch-important – its place in the system of (*in*) correct political struggle.

The study of political extremism is currently directed towards two streams within political science. The **first** is general-theoretical and the **second** is specific-scientific.

The theoretical study of the nature and foundations of political extremism must also be based on regional issues. In regional societies that are struggling with their internal instability, combined with the loss of trust in the central power and the obvious social injustice (+ bureaucratism and formal incompetence of the Slovak power after 2020), it is impossible to deliver anything else but a **protest platform of extremist stamping!**

But here, only social prophylaxis against political extremism based on justice can come into play. On justice throughout the power structure. Otherwise, we can only expect the decline and flourishing of political extremism.

According to the nature and direction of action of political extremism, despite its division into internal and external political form, it also has forms of manifestation in the ideological sphere, in the ethno-political sphere, in the national, religious-political and confessional spheres, and, of course, in the politico-economic or purely economic sphere.

In the context of the systemic crisis in Slovak

society and the fundamental crisis of Slovak statehood, political extremism is also acquiring exactly the same systemic character, which is gaining more and more bonuses from the current authorities.

In order for democracy not to wither, in order for elements of political extremism not to be revived, it is necessary for politicians to bring new and necessary topics into the debate and to maintain a standard of decency.

For example, the topic of the need for hierarchical order. At the same time, “...*the notion of spontaneous order is not unique to economics and no one denies that social order is often created hierarchically...*” (Fukuyama, 2005, p. 168).

In order to cover up the undemocratic nature of their own parties and to legitimize their eligibility to govern, politicians are flooding the public with ever-higher doses of emotion and mutual vilification. They thus want to give the impression of democratic pluralism.

The result is the creation of camps of fanatic fans who believe in their leader, or rather preacher. But this is a **fraud on democracy**.

Politicians should realize instantly, that **if they do not behave democratically, citizens would quickly start to imitate them!**

What cannot happen in some countries is becoming the norm in Slovakia after 2020(?). In Slovakia (*formally it seems so*) a political career after 2020 can be built and constructed not by introducing and presenting new ideas, but only and exclusively by obedience to the leader. A. Giddens also draws attention to the social status of this problem when “...*people from poorer backgrounds tend to focus their informal social contacts rather on close relatives. People from higher social groups suffer much less from a complete lack of social support than people from poorer backgrounds...*” (Giddens, 2001, p. 74).

Objectively, it must be admitted that the President of the Slovak Republic (*in her categorical expression – “of this country”*) has contributed and is contributing into the catalogue of the rise of political extremism in Slovakia.

Here we will lean on the humanistic-philosophical attitude of professor J. Lysý — in the given contextual view of the concept of Winners and Losers and through the view of the silent premises. This is how our past in the twentieth century became a blind spot for political elites. It must be emphasized that: not of the people, but of the elites!

On the one hand, she welcomed the street activities of dethroning the former Prime Minister of the Slovak Republic, but rejected (*with its signature confirmed*) the ten times stronger opinion about the wish for early elections. Referring to the opinion of a narrow group of people (*about 10 people*) at the Constitutional Court of the Slovak Republic, while rejecting the opinion of about 600 thousand citizens, thus indirectly encouraged them to political radicalism, when their political correctness was, or is, dysfunctional.

As professor, R. Tóth points out in one of his texts, the old, hackneyed and Latin: *vox populi, vox dei* should be applied (Tóth, 2021).

5. Place of Youth and Intelligence

According to the international EUYOPART survey, namely the results obtained on a sample of eight thousand young people aged between 18 and 26 in selected European countries back in 2004, 51% of young people are most interested in politics in Germany.

Italy is in second place with 43% closely followed by Austria with 42%, France and Finland rank next to each other with 36% and 35% respectively. In the (*then still a member, now no longer a member of the EU*) United Kingdom of Great Britain and Ireland (30%), Estonia (29%) and in Slovakia (28%), where young people are the least interested in politics.

The research clearly shows that the majority of young people is not interested in politics (*37% interested vs. 63% not interested overall*).

The same question was asked in a survey of

high school students. In both cases, about 25% are very and fairly interested in politics, which does not suggest any significant overall changes.

Nevertheless, analysis of the data shows that a larger proportion of secondary school students in 2007 than in 2005 moved into the “not at all interested in politics” category. This fraction was originally moderately interested in politics in 2005.

On the other hand, it should be noted that there was a substantial increase in the “*I am very interested in politics*” category amongst students in 2007. This characterization is justified despite the relatively small proportions of secondary high school students (*1.6% and 3.2% respectively*).

Within political activity, respect is paid to the fact that there are few but extremely active and motivated youth *elites and non-elites* (Macháček, 2007, pp. 50–76).

In doing so, A. Swift points out that freedom (*including political freedom*) and interest in politics (*not only amongst youth*) is based on a triadic relationship. Always “...we must insert three variables: *x* (actor, subject of freedom), *y* (constraint, interference, obstacle), *z* (goal, purpose). Every statement about freedom that you can think of will explicitly or implicitly contain the idea that somebody is freed from something in order to do or become something. Those who cannot agree upon what freedom is, actually disagree on what can be put behind the variables: *x*, *y*, *z*...” (Swift, 2005, p. 59).

A few remarks about some of the Slovak intelligence (*and the Slovak cultural elite*) in general. Instead of reacting (*once again, with honorable exceptions!*) and helping *real democracy*, it tries to

→

→ distance itself from the despair in own surroundings. It clings spasmodically to whatever it medially believes, and at any shake-up, it succumbs to the frustration and resignation, instead of helping to eliminate the proto-cause. The fact that it is anchored somewhere, is not reflected at all, and helps to radicalize a part of society in which the youth is easily malleable.

Then it is willing to be complicit in obviously anti-democratic actions on all floors. Those steps are tangibly involved in the initial moral and parallel economic disintegration of society.

The general decline of politics in Slovakia and the civil radicalization recently is best explained by the historical past of Slovakia since 1993. Which, however, is only a partial truth.

The underlying reason is that power did not and does not get into the hands of the “*sensible*” — the educated (*truly educated*) and the professionally grounded (*not the pseudo-educated, who present themselves more in the virtual world than in actual practice*).

Why? Because politics in Slovakia has long been on a downward paradigm (*morally, professionally and personally*). It is permeated by the phenomenon of *simplicity, non-conceptuality, irresponsibility for one's actions and full-scale plagiarism*.

The leading Czechoslovak social scientist and the first rector of Palacký University in Olomouc, Professor J. L. Fischer, assessed the present situation already in 1933 as follows: “*the actual meaning of the term ‘politics’ has been completely lost...*” (Fischer, 2005, p. 214).

It is therefore astonishing that the Slovak intelligence (*a part of it*) does not realize that it is them who have misappropriated their mission the most and that it is them who are co-responsible, also for the fact, that society is the way it is (radicalized and radical) and therefore has the least right to have any exclusive political claims. Apart from exclusive claims, it is not involved in the renaissance of political functions in Slovak society. Those functions, which — as we have identified — have fallen

into disarray and deeper and deeper decline, primarily due to its fault.

It has sublimated a social and societal consensus that cannot be imagined as something static, as a status quo. But rather as something where there is a constant balancing or coordinating at the very moment, when political dispenses arises — as an essential condition of postmodern society.

Yet, here it is not about the type of regime at all, but about the competence, the level of knowledge of the rulers (*their education and intelligence, or moral parameters*) and the social trust in their leadership. Leaders with the distrust of society simply cannot solve any of the problems of the society they are actually supposed to be pulling and lead on the innovation paradigm.

Imitative (*manipulative*) democracy (*guided democracy*) is political system in which democratic legislative acts and formal adherence to electoral procedures mimic the de facto non-participation of civil society in the governance of public affairs and the de facto absence of society on limitation of power.

Unlike openly authoritarian and totalitarian states, imitative democracy regimes proudly claim the phrase “democratic”, but they have thrown the essence of democracy together with the baby out of the bathtub.

In Slovakia, we are witnessing anomie (*lawlessness and injustice*) according to Durkheim's prescription. Then, logically, we are reaching a state where *action* — pressure and injustice against the citizen (*by power*), according to all of the laws of physics, postulates a *reaction*, which has encoded injustice in it (*from the opposite shore*) and elements of the extreme.

6. Conclusion

The problem is Kundera's so-called *moral exhibitionism* — that insistent effort of the current ruling political elite to justify its minimal moral and professional character, and the engine of its political activity is outdoing itself and prove a society its

low political instincts. They are driven by a sense of bad conscience and a desire to cover up their (*even recent*) past.

In these races, performance is measured by a primitive criterion — the winner is the one who proves to be more politically radical, less intellectually available, and (*unfortunately in Slovakia*) — bolder against moral and ethical laws. Not to mention the criminal dimension!

Personally, however, we think that the time between political exhibitionism and political radicalism has come, and we believe that if the front of political normality is to prevail, it must get rid of the negatives. Getting rid of the negatives means in, a secondary sense — *eliminating the spawn of political radicalism among the youth*.

Here we will lean on the humanistic-philosophical attitude of professor J. Lysý — in the given contextual view of the concept of *Winners and Losers* and through the view of the silent premises. This is how our past in the twentieth century became *a blind spot for political elites*. It must be emphasized that: not of the people, but of the elites!

Winners and Losers remained, in the plain of actors, outside theory and critique. What lies ahead (*asks prof. J. Lysý*)? Is the *post-human* world awaiting us? *Technological determinism, a beyond-historic world without history?* This could be carved into cyber, as well (Lysý, 2021).

If we summarize, underline and count it up, the reason why political extremism is doing well in Slovakia is mainly because:

1. across Slovakia, after February 2020, a textbook **anocracy** works, and the creeping degradation of democratic institutions and their abuse by authoritarian “*elites*” is progressing;
2. here — in Slovakia (*according to the part of establishment, the thesis applies: “in this country”*) — groups have emerged that initiate (*through the media, through the low-substance ruling political elites with the use of power structures*) and exploit objective contradictions within society (*political, ideological, values, cultural...*) for further, even critically dividing (*fragmenta-*

tion) of society and, in particular, for increasing their power and, above all, their material bonuses. Also by way of oligarchizing of Slovak political subjects and consolidation of partocracy!

Democracy is not only the freedom of the free, it is also social responsibility, and the question of whether we are free, when we are (*un*)responsible is on the table.

Aristotle used to say (*paraphrasing*) that he would like to live in a place, where there is no city of the rich and city of the poor. In addition, let us add that probably certainly not where the masses are coming to power. The masses do not desire truth, freedom and democracy. Masses thus, “... *turn away from facts they do not like, and adore rather deception when it dazzles...*” (Le Bon, 1994, p. 79).

In other words, whoever is able to create illusion, hope, and fictitious future is being loved by them! Whoever tries to get rid of their illusion, hope and fictitious future, becomes their victim. A victim of their radical mind, of their political radicalism!

We must be careful not to depopulate democracy under the pressure of the extreme, that peopleless democracy does not become the final form of human statehood, replaced by an artificial intelligence that will offer us only one solution: *a dwarf superpower, an ecological dictatorship, a post-patriotic society and, finally, a virtual state*.

However, the public has (*not entirely unjustifiably*) formed an idea of the cynical nature of politics that manipulates the public and public issues (Held, 1991, p.164).

We see that the equilibrium of functioning of the political system corresponds to “...*the inherence of its internal dynamics, the processes of permanent constitution, reproduction and innovation of the interrelationships between the components of its structure, but also the complex issue of the stability of the political system...*” (Bochin, Letkovska, 2009, p. 191).

Its variables, which are constantly under attack by political radicalism, where the law of action and reaction applies.

In a principle, it is about — not even *optimizing*, but — *purifying* — of functioning of the political system on the basis of its own *explosion*, or *implosion*.

The point is, for individual radicalism (*Brussels liberalism and neoliberalism of the Marxist type*) in the name of a “*higher goal*” not to defeat our own “SELF”.

By the way, experts in sciences other than political science point out, that there are also dynamic processes. These are the ones which cannot be predicted, cannot be forecasted.

Society is society, and society will always defend itself against undemocracy and extremism! Whether effectively — this is still an open question.

REFERENCES

- [1] BOCHIN, M., LETKOVSKÁ, O.: *Politické usporiadanie – teoretická analýza*, Prešov: SAMO, 2009, ISBN 978-80-89123-09-4.
- [2] DAHRENDORF, R.: *Moderný sociálny konflikt: Esej o politike slobody*, Bratislava: Archa, 1991, ISBN 80-7115-024-x.
- [3] ДОЙЧ М.: Разрешение конфликтов. Конструктивные и деструктивные процессы, In: Соц.-полит. Журнал, Москва: 1997. № 1, ss. 202–212, dostupné na: <http://read.virmk.ru/d/Doich.htm>, navštívené 25.12.2021.
- [4] FISCHER, J. L.: *Krise demokracie, Kniha prvá: Svoboda*, Praha: Universita Karlova, 2005, ISBN 80-246-0658-5.
- [5] FUKUYAMA, F.: *Veľký rozvrat (Ľudská prirodzenosť a opätovné nastolenie spoločenského poriadku)*, Bratislava: AGORA Bratislava, 2005, ISBN 80-96994-3-6.
- [6] GBÚROVÁ, M.: *K niektorým nenaplneným predpokladom demokracie na Slovensku po roku 1989*, In: ŠUTAJOVÁ, J., EŠTOK, G., ONUFRÁK, A. (eds.) 2021: 1989–2019: 30 rokov zmien Kam kráčaš demokracia, Košice: UPIŠ Košice, 2021, ISBN 978-80-8152-990-0.
- [7] HELD, D.: *Political Theory Today*, Stanford: University Press, Stanford, 1991, ISBN 978-08-0471-89-8-1.
- [8] JUZA, P.: *Politológia 3-tieho tisícročia*, Trnava: PeIn Trnava, 2018, ISBN 978-80-972361-3-7.
- [9] КОУЗЕР, ЛЬЮИС А.: *Основы конфликтологии*, СПб.: Светлячок, 1999, ISBN 5-89735-015-9.
- [10] KREJČÍ, O.: *Povaha dnešní krize*, Praha: EAST Publishing, Praha, 1998, ISBN 80-7219-006-7.
- [11] LE BON G.: *Psychologie davu*, Praha: KRA Praha, 1994, ISBN 80-901527-8-3.
- [12] LORENZ, K.: *Osm smrteľných hŕichu civilizace*, Praha: Rozmluvy Praha, 2014, ISBN 978-80-7335-239-4.
- [13] LYSÝ, J.: *Zamĺčané premisy a tajomstvá čínskej izby*, In: ŠUTAJOVA, J., EŠTOK, G., ONUFAK, A. (eds.): 1989–2019: 30 rokov zmien — Kam kráčaš demokracia, Košice: UPIŠ Košice, 2021, ISBN 978-80-8152-990-0.
- [14] MACHÁČEK, L.: *Polarizácia politickej orientácie stredoškôľakov na Slovensku*, In: Slovenská politologická revue; Číslo 4, ročník VII. 2007, ISSN 1335-9096.
- [15] ONUFRÁK, A.: *Vznik a vývoj britskej sociálnej politiky*, Košice: UPIŠ Košice, 2021, ISBN 978-80-8152-998-6.
- [16] СУРКОВ, В.: *Безлюдная демократия и другие политические чудеса 2121 года*, Dostupné na: https://zavtra.ru/blogs/vladislav_surkov_bezlyudnaya_demokratiya_i_drugie_politicheskie_chudes_2121_goda, navštívené 28. 12. 2021.
- [17] SWIFT, A.: *Politická filozofie (základní otázky moderní politikologie)*, Praha: Portál Praha, 2005, ISBN 80-7178-839-7.
- [18] TÓTHOVÁ, L., ŠLOSÁR, D. (eds.): *Prejavy radikalizmu a extrémizmu v sociálnych vzťahoch*, Košice: UPIŠ Košice, 2018, ISBN 978-80-8152-640.

- [19] TÓTH, R.: *Modernizácia politického systému*, Banská Bystrica: FPVaMV Banská Bystrica, 2001, ISBN 80-8055-552-4.
- [20] TÓTH, R.: *O odchádzajúcej demokracii*, In: SLOVO, https://www.noveslovo.sk/c/O_odchadzajucej_demokracii, navštívené: 23. 12. 2021.

The reasons for the possible emergence of political extremism — an attempt to identify them

ABSTRACT

In this article, the author deals with the theoretical explanation of the problem of political extremism in Slovakia. It analyzes issues related to the identification of the essence of signs, basic facts and nuances of political extremism. From the point of view of the author, it seems that the theoretical definition, illumination and explanation of the issue and the search for optimal projects against extremist actions that really guarantee stability, security, and the functioning of statehood. Based on the studied materials, it defines conceptual approaches and offers its authorial approach to the causes of radicalism and extremism.

KEYWORDS

imitative (manipulative) democracy; guided democracy; action-reaction; responsibility of political elites; state building; political radicalism in society

JEL CLASSIFICATION

M14

Kvantifikace faktorů ovlivňujících výdaje na léčbu novotvarů v České republice

► Ing. Pavel Havlík » Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta financí a účetnictví, katedra veřejných financí, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3, Česká republika; e-mail: Pavel.Havlik@vse.cz

* Úvod

K velkým problémům současné moderní doby se ve zdravotnictví řadí nádorová onemocnění. Počty nemocných se zvyšují a rostou tak náklady na jejich léčbu. Léčba onkologicky nemocných pacientů je ve zdravotnictví finančně nejnáročnější. V České republice je podle statistik rakovina druhou nejčastější příčinou úmrtí (ČSÚ, 2018).

Onkologicky nemocní pacienti se nejčastěji léčí pomocí chirurgických zákroků, radioterapie a imunoterapie, případně pomocí biologické léčby, která je velmi nákladná. Pacienti se rovněž neobejdou bez finančně nákladných léků. Zdravotní pojišťovny každý rok vydávají na léčbu pacientů s rakovinou vysoké finanční částky, které rostou rychleji než počty samotných nemocných. Důvodem je, že se stále objevují nové moderní technologie a drahé léky a pojišťovny usilují o to, aby jejich pojištěnci měli k moderní léčbě co největší přístup. K nejnákladnějším skupinám onkologických onemocnění se řadí nádory trávicího ústrojí, nádory mizní a krevetvorby. Např. prostřednictvím VZP se v roce 2013 léčilo 291 203 onkologických pacientů, ale v roce 2018 už 312 812 pacientů, což je nárůst zhruba o 7 %. Léčba těchto pacientů stála v roce 2013 přes 12 miliard, zatímco v roce 2018 přes 14 miliard, což představuje nárůst o 17 % (ÚZIS, 2018).

I přes všechna úsilí lékařů a nemalé vynaložené finanční prostředky v ČR na onkologická onemocnění umírá denně 76 lidí, což ročně představuje téměř 28 tisíc obyvatel, přes 15 tisíc mužů a přes 12 tisíc žen (ÚZIS, 2018).

Nově rostou i počty nemocných. Například v roce 2016 bylo do národního onkologického registru ČR nově nahlášeno celkem 96 500 případů zhoubných novotvarů a novotvarů in situ, z toho 49 302 případů u mužů a 47 198 u žen (ÚZIS, 2016).

Počet onemocnění úzce souvisí se stárnutím populace, protože věk je rizikovým faktorem zhoubného bujení. Vzhledem k tomu, že se zlepšila diagnostika zhoubných novotvarů, je odhalen větší počet nádorů. Celková kvalita lékařské péče se zlepšila, proto se stále více osob dožívá vyššího věku. V rámci zlepšení diagnostiky se lépe objevují nová onemocnění. Například v roce 2002 byl v České republice zahájen mamografický screening pro ženy od 45 let, dále v roce 2008 cervikální screening a v roce 2009 screening kolorektálního karcinomu (ZPMVCR, 2022 a Suchánek a kol., 2013).

Finance v rámci zdravotnictví na tuto léčbu jsou omezené. Se stávajícími prostředky je potřeba hospodařit co nejefektivněji, nebylo by však žádoucí, aby to bylo na úkor kvality péče o pacienty.

Článek se podrobně zabývá zkoumáním některých vybraných faktorů, které ovlivňují výdaje na léčbu novotvarů v České republice.

1. Faktory ovlivňující výdaje na léčbu nádorových onemocnění

Výdaje, které vynakládají jednotlivá zdravotnická zařízení starající se o onkologicky nemocné pacienty, jsou ovlivněny celou řadou faktorů. Na základě rešerše významných zahraničních autorů byly vybrány tři faktory, které významným způsobem ovlivňují výši těchto výdajů. Podrobnější analýzu vybraných faktorů dle zahraničních odborníků sledují následující podkapitoly. Jedná se o naději dožití, počet a strukturu obyvatel a z ekonomického hlediska o měnový kurz. Výběr těchto faktorů objasňuje tabulka 1.

1.1 Naděje dožití

Naděje dožití, někdy též označovaná jako střední délka života, udává průměrný počet let, který má před sebou jedinec v určitém věku, a to za předpokladu, že zůstanou zachovány úmrtnostní poměry, které jsou v daném období (Raušerová, 2019).

Jedná se o ukazatel délky života, který se většinou uvádí od narození. Ten nám říká, jakého věku se v průměru dožije každé narozené dítě v dané generaci při zachování řádu vymírání. Rovněž se může uvádět od určitého věku, a pak nám udává, kolik let života mají ještě před sebou v průměru příslušníci určité generace. Naděje dožití je výsledným ukazatelem úmrtnostních tabulek. Jedná se o aritmetický průměr rozložení tabulkového počtu zemřelých v daných věkových skupinách (Kalibová, 2017). Výhodou tohoto ukazatele je názornost a všeobecná srozumitelnost, a proto se využívá k mezinárodnímu srovnávání.

Jak již bylo řečeno, naděje dožití se vypočítává z úmrtnostních tabulek a lze ji určit pro jakýkoliv věk. Většinou se zjišťuje, kolika roků se dožije člověk, který se právě narodil. Z důvodu odlišné střední délky života mužů a žen se údaje zpracovávají odděleně pro obě pohlaví.

Problematickou se zabývá celá řada světových odborníků. Zkoumaní soukromých a veřejných výdajů na rakovinu v USA ukázalo, že výdaje na léčbu tohoto onemocnění výrazně rostou, což je způsobeno stárnutím populace. Výzkumy ukázaly, že osoby starší 65 let onemocní rakovinou až 10krát častěji než mladší ročníky, což představuje velký

Tabulka 1 » Odůvodnění vybraných faktorů

Naděje dožití	U starších lidí je 10krát větší pravděpodobnost onemocnění některým druhem nádorového onemocnění.
	Se změnou demografické struktury (stárnutí obyvatelstva) dochází k tomu, že se zvyšují výdaje na léčbu jednotlivých druhů rakoviny.
Počet obyvatel v zemi	Čím více je obyvatel v zemi, tím rostou výdaje na léčbu onkologických onemocnění.
	Nádorová onemocnění jsou v současné době stále aktuálnějším problémem i z důvodu růstu populace.
Měnový kurz CZK/USD	Onkologická léčba je jednou z nejnákladnějších, jak už v oblasti nejmodernějších zdravotních přístrojů, tak i léků a zdravotnických úkonů. Pacienti se mohou léčit i několik let a uzdravení není jisté. Proto pokud nám pacient brzy zemře a dále u něho nebude probíhat léčba, tak budou ušetřeny nemalé finanční prostředky.
	U onkologických pacientů je také problém časté repetice této nemoci, to nás opět vede k závěru, že při smrti pacienta dojde k úspoře budoucích nákladů.

Zdroj: Vlastní zpracování dat na základě údajů z ÚZIS, ČSÚ a Davidoff a kol., 2013

→ finanční problém, jak pro tyto osoby, tak i pro zdravotní systém země. Při využívání celkových výdajů autoři nerozlišují pohlaví nemocných, pohlaví rozlišují až při zkoumání výdajů na konkrétní typy rakoviny, které se vyskytují především u jednoho pohlaví, což souvisí s rozdílnou anatomíí jednotlivých pohlaví (Davidoff a kol., 2013).

Problematikou stárnutí populace se zabývají i další odborné práce amerických vědců. Varují před neustálým růstem výdajů na léčbu nádorových onemocnění, protože ty hrají stále významnější roli oproti ostatním nemocem. Zdůrazňují především omezené zdroje pro financování, a proto je důležité efektivně využívat existující finanční prostředky (Park a kol., 2019).

Rovněž v Anglii byla zkoumána souvislost mezi věkovou strukturou obyvatel a výdaji na léčbu nádorových onemocnění. Autoři dospěli k podobným výsledkům jako autoři výše zmíněné studie. Poukázali na to, že s růstem věkové struktury obyvatelstva rostou i výdaje na jejich zdravotní péči, a to jak celkovou, tak na léčbu nádorových onemocnění. Autoři rovněž pracují s celkovými výdaji a s celou populací (Seshamani a kol., 2004).

Problematikou se zabývají i články čínských autorů. Ti dospěli k závěru, že změnou demografické struktury značně rostou výdaje na onkologickou léčbu k celkovým výdajům. Zkoumali i vliv životního prostředí na onkologická onemocnění a zjistili častější výskyt nádorových onemocnění právě u obyvatel měst (Cai a kol., 2017).

Nemoci spojené s rakovinou v Německu sleduje další článek, který ukazuje na to, že lidé, kteří onemocní nádorovým onemocněním, mají po léčbě tohoto onemocnění sníženou imunitu, a proto často čelí i jiným zdravotním problémům, a to zejména pacienti v důchodovém věku. Z tohoto důvodu náklady na jejich léčbu opět významně rostou (Arndt a kol., 2017).

Naděje dožítí nikdy nebyla a není ve všech zemích stejná. Například v roce 1990 dosahovala nejvyšších hodnot v Japonsku a na Islandu, a to 79 let, naopak nejnižších hodnot zhruba kolem 30 let v zemích ve střední Africe (OECD, 2022).

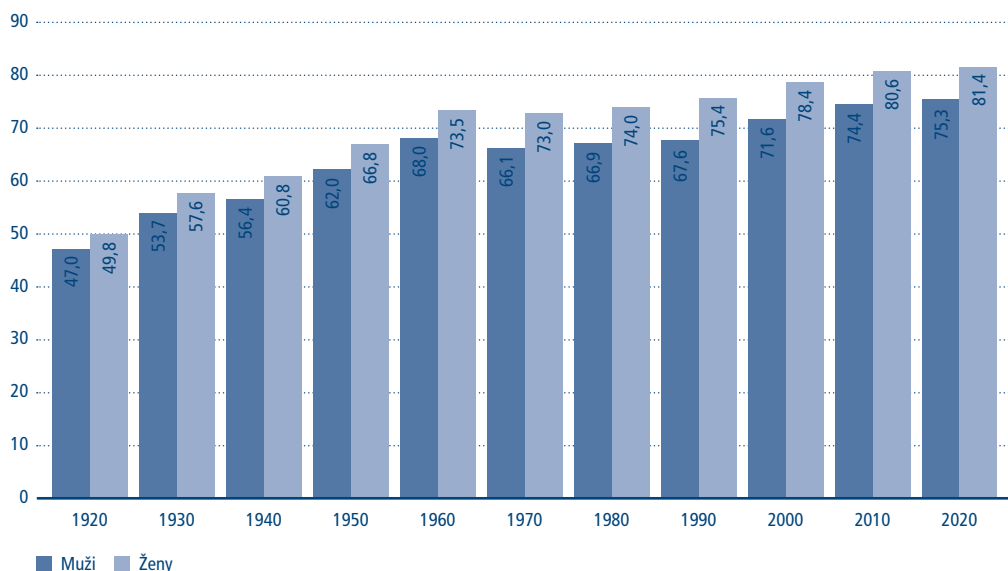
Pokud se podíváme na státy EU, které představují vyspělé ekonomiky světa, jsou i mezi nimi značné rozdíly ve střední délce života. Jsou zde totiž rozdíly v úrovni výkonnosti národních ekonomik, což se odráží v kvalitnější zdravotní péči, která je velmi nákladná, dále ve vyšší životní úrovni (stravování, životní styl, dovolená) či v pracovních podmínkách (Gola, 2016).

Přestože se v posledních desetiletích zvýšila střední délka života v členských zemích EU o několik let, zůstávají i mezi těmito zeměmi dále značné rozdíly. Například nejvyšší naděje dožití u chlapců narozených v roce 2013 je ze zemí EU v Lucembursku, Nizozemí, Švédsku, Španělsku, Itálii, Kypru, a to 80 let. Nejnížší je naopak v Litvě a Lotyšsku, a to 69 let. Dívky téhož věku se dožívají nejdéle ve Španělsku a Francii, a to 86 let, nejméně v Lotyšsku, Bulharsku, Rumunsku a Maďarsku, tedy 79 let. Pro srovnání v České republice se naděje dožití v roce 2016 uvádí u těchto chlapců 75 let, u dívek 81 let (Gola, 2016).

Podíváme-li se na situaci v České republice, vidíme, že úroveň úmrtnosti v ČR dlouhodobě klesá, což dokazuje prakticky nepřetržitě rostoucí naděje dožití. Za nejvyspělejšími státy EU však stále zůstáváme o 4–5 let. Na snižování úmrtnosti za posledních 20 let se nejvíce podílelo snížení úmrtnosti ve vyšším věku. K růstu střední délky života u mužů nejvíce přispěl pokles úmrtnosti ve věkových skupinách 50–54 let až 70–74 let, u žen ve věku nad 70 let (Němečková, 2018).

Půjdeme-li ještě dále do historie, zjistíme, že střední délka života se ve srovnání s rokem 1920 v České republice prodloužila zhruba o 30 let. Naděje dožití v jednotlivých letech zachycuje graf 1.

Z výše uvedeného grafu je zřejmé, že průměrná délka dožití se v České republice prodlužuje. Zajímavé je, že podle statistik není naděje dožití stejná pro všechny oblasti České republiky. Nejdelší naděje dožití mají lidé v Praze, což se dá vysvětlit nejlepší dostupností zdravotní péče a nejkratšími dojezdy záchranné služby. Nejnižší naděje na dožití mají naopak lidé v Ústeckém, Moravskoslezském a Karlovarském kraji. Tyto kraje jsou oblastmi, kde

Graf 1 » Naděje dožití mužů a žen v ČR v letech 1920–2020

Zdroj: Vlastní zpracování dat z ČSÚ

probíhala nebo probíhá těžba uhlí, což má za následek zhoršení kvality ovzduší a životního prostředí.

„Je rovněž zajímavé, že v Praze je střední délka života mužů až o 1 rok vyšší než v jiných krajích. U žen takové rozdíly mezi regiony nepozorujeme“, uvedla Němečková z oddělení demografické statistiky ČSÚ (Němečková, 2017).

V roce 2020 se ukázalo, že naděje dožití v ČR i ve většině zemí EU klesla ve srovnání s rokem 2019 o jeden rok (Eurostat, 2020). Tento pokles je pravděpodobně způsoben covidovou epidemií, která ovlivnila nejen fyzické zdraví občanů, ale zejména jejich psychiku.

1.2 Počet a struktura obyvatel

Výdaje na zdravotní péči, tedy i na léčbu nádorových onemocnění, souvisí s počtem obyvatel daného státu. Obyvatelstvem rozumíme souhrn všech lidí obývajících určité území. Údaje o počtu a složení obyvatelstva se získávají ze sčítání lidu, a to

v desetiletých intervalech, a dále pak i z navazujících údajů o počtu obyvatel.

Počet obyvatel úzce souvisí s výdaji na léčbu onkologických onemocnění. Američtí vědci upozorňují na skutečnost, že výdaje na léčbu rakoviny oproti ostatním nemocem hrají stále významnější roli z důvodu demografických změn, a to i růstu počtu obyvatel. Zdůrazňují především omezené zdroje pro financování, a proto je důležité efektivně využívat existující finanční prostředky (Park a kol., 2019 a Biemar a kol., 2013).

Rovněž v Anglii byla zkoumána souvislost mezi věkovou strukturou obyvatel a výdaji na léčbu nádorových onemocnění. Autoři dospěli k podobným výsledkům jako autoři výše zmíněné studie. Poukázali na to, že s růstem věkové struktury obyvatelstva rostou i výdaje na jejich zdravotní péči, a to jak celkovou, tak na léčbu nádorových onemocnění. Autoři rovněž pracují s celkovými výdaji a s celou populací (Seshamani a kol., 2004).

Počet obyvatel a jejich současný i budoucí růst představuje problém pro financování zdravotní

→ péče, a i onkologických nemocí do budoucna. Článek zkoumá vývoj obyvatelstva v Austrálii a jeho vliv na náklady ve zdravotnictví. Poukazuje na neustálý růst obyvatelstva, což vede k růstu výdajů na jednotlivé nemoci v Austrálii (Vos a kol., 2007).

Česká republika eviduje k 31. 12. 2020 10 701 777 obyvatel, z toho 5 190 362 mužů a 5 511 415 žen. Podle ČSÚ od roku 2011 největší přírůstek obyvatel zaznamenal rok 2019, kdy činil 44 139 obyvatel, naopak v roce 2013 došlo k úbytku obyvatelstva o 3 706 osob. Vedle počtu obyvatel je důležitá hlavně věková struktura obyvatelstva (ČSÚ, 2021).

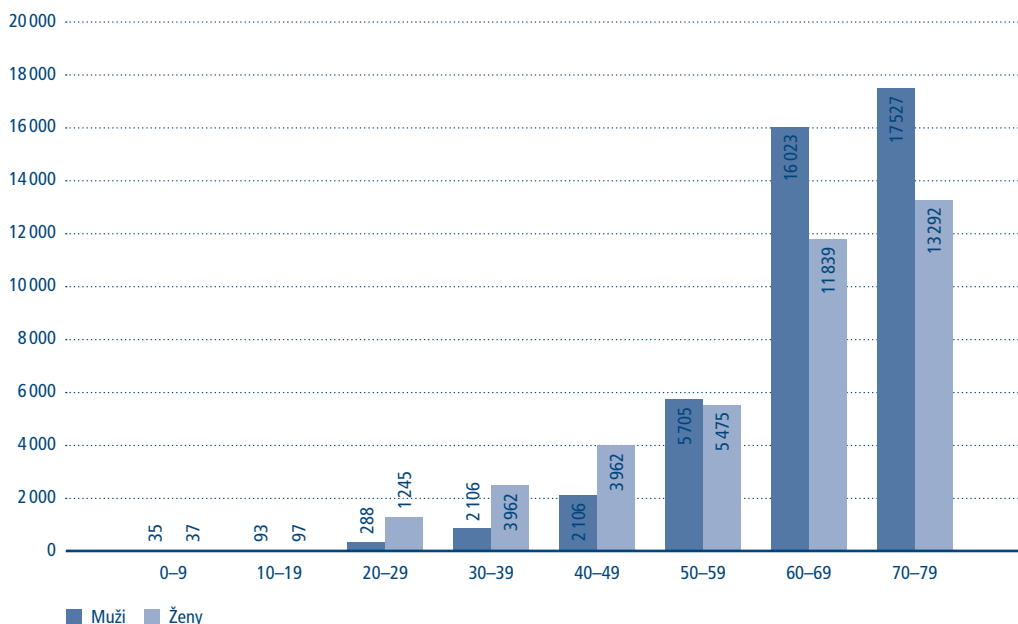
Česká republika prošla od svého vzniku v roce 1993 podstatnými demografickými změnami. Demografie rozlišuje 2 typy stárnutí populace. Jednak se jedná o relativní stárnutí obyvatel, tedy o snižování porodnosti a s tím související snižování podílu dětí v populaci. Druhým typem stárnutí populace je absolutní stárnutí, což je způsobeno snižováním úmrtnosti a nárůstem střední délky ži-

vota, kdy přibývá starších lidí v populaci. V současné době ve všech vyspělých zemích, tedy i v České republice, dochází ke stárnutí populace, což přináší celou řadu problémů právě v sociální oblasti (Langhamrová, 2010).

K proměnám došlo v důsledku stárnutí obyvatelstva, zvýšilo se zastoupení seniorů v populaci v důsledku lepších životních podmínek a zejména díky vyspělejšímu zdravotnímu systému, naopak se snížil počet obyvatel v produktivním věku. Stárnutí populace přináší i problémy v oblasti zdravotnictví. Čím je člověk starší, tím více zdravotních problémů se u něj objevuje a tím více potřebuje zdravotní péči, ať už se jedná o nádorová onemocnění či jakákoliv jiná. To vše zvyšuje náklady na zdravotní péči.

Zatímco před sto lety lidé umírali na podvýživu kvůli nedostatku potravin, používání nekvalitní pitné vody a využívání nekvalitní kanalizace, dnes negativně působí na populaci právě nadbytek po-

Graf 2 » Hlášená onemocnění zhoubnými novotvary v ČR v roce 2017 dle věkových kategorií

Zdroj: Vlastní zpracování dat dle ÚZIS

travin, který vede k obezitě, nedostatek pohybu a v neposlední řadě i nekvalitní životní prostředí.

Tím, že se prodlužuje střední délka života a lidé se dožívají vyššího věku, kdy trpí různými nemocemi, zvyšují se i náklady na zdravotní péči. K oddělením, kde se tato skutečnost výrazně projevuje, patří onkologická oddělení. Ta potřebují stále více finančních prostředků, protože s prodlužováním délky života počet těchto onemocnění stoupá.

Se snížením počtu obyvatel v produktivním věku souvisí i pokles porodnosti na přelomu století, kdy úhrnná porodnost se propadla na jednu z nejnižších hodnot ve světě, protože se snížila porodnost v důsledku konce exploze porodnosti Husákových dětí a dále díky tomu, že ženy začaly odkládat těhotenství a porod dítěte na pozdější dobu z důvodu pracovní kariéry, možnosti cestování a podobně.

Počty obyvatel, a zejména věková struktura obyvatelstva, výrazně ovlivňují výdaje na zdravotní péči. Vzhledem k tomu, že onkologická oddělení jsou v nemocnicích finančně nejnáročnější, rozdíl ve výdajích je pak citelný. I když se sledovaná nádorová onemocnění objevují i u mladých lidí, dokonce i dětí, s rostoucím věkem jejich počty výrazně rostou, jak ukazuje graf 2.

V roce 2017 onemocnělo rakovinou 51 391 mužů a 47 525 žen. Přestože je v populaci více žen než mužů, u mužů se objevil nějaký typ rakoviny častěji. Tuto skutečnost je možné si vysvětlit zdravějším životním stylem žen a dále i jejich větším zájmem o preventivní programy. Počet nádorových onemocnění roste s věkem člověka. V České republice vzhledem k demografickému vývoji roste počet starých lidí, u kterých je výskyt nádorových onemocnění častější. Tato skutečnost je přehledně vidět v následujícím grafu, který zachycuje nárůst nádorových onemocnění v roce 2017 u jednotlivých věkových kategorií jak u mužů, tak i u žen.

1.3 Měnový kurz

Výdaje ve zdravotnictví, tedy i na léčbu jakéhokoli onemocnění včetně onkologického, ovlivňuje

do značné míry i měnový kurz. Jelikož jsme malá otevřená ekonomika, měnový kurz nás ovlivňuje podstatně více než jiné země. Tuto problematiku ve svých pracích rozpracovali i Mandel a Durčáková (2010). Dále můžeme v této souvislosti připomenout i zahraniční autory, kteří se otázkou měnového kurzu zabývali. Sledovali vliv pohybu měnového kurzu na cenu zboží pro jednotlivé země. Leigh a kol. (2017) se zabývali vlivem exportu a importu. Vzhledem k tomu, že každé zboží má jinou elasticitu, reaguje jinak na změnu kurzu.

Další autoři zkoumali dopad měnového kurzu na ceny spotřebitelské zdravotní péče. Zjistili, že výdaje domácností jsou ovlivněny měnovým kurzem, protože domácnosti musí často nakupují léky a zdravotnický materiál dovážený ze zahraničí. Na ceny dováženého zboží má vliv právě již zmíněný měnový kurz (Prada a kol., 2019). Na důležitost měnového kurzu poukázali i autoři, kteří vysvětlovali výdaje domácností na zdravotní péči v režimu nízkého fiskálního zajištění. To znamená, že převážnou část zdravotních nákladů musí hradit sami pacienti (Bature a kol., 2020).

Česká republika využívá při léčbě nádorových onemocnění (a nejen nádorových) léky a přístroje, které musí dovážet, a to zejména ze Spojených států amerických. Proto má význam sledování právě měnového kurzu CZK/USD.

Zdravotní přístroje a léky k léčbě nádorových onemocnění jsou neelastickým zbožím, což znamená, že výrobci mohou navyšovat jejich ceny, ale poptávka po nich neklesá. Vzhledem k tomu, že jsou na nich závislé životy lidí, musí je nemocnice i pacienti dále kupovat i za vyšší ceny.

S náklady na léčbu nemocných a měnovým kurzem úzce souvisí i problematika finanční toxicity. Tu rozpracoval Carrera a kol. (2018). Finanční toxicitu autoři definují jako objektivní finanční záťaž a subjektivní finanční potíže pacienta. Upozorňují na to, že ceny léků na onkologickou léčbu jsou vysoké a dále rostou díky lepší kvalitě a účinnosti léků. Na jedné straně odborníci vidí lepší možnosti v léčbě pacientů, na druhé straně se obávají finanční toxicity, které musí nemocní čelit. Gordon

→ a kol. (2017) se zabývali průzkumem finanční toxicity mezi pacienty. Zjistili, že 28 % až 48 % pacientů zažilo finanční toxicitu pomocí peněžních opatření (skutečné výdaje, podíl výdajů k příjmům) a 16 % až 73 % zažilo toxicitu pomocí subjektivních opatření (ztráta příjmů, absence zdravotního pojištění, cesty do zdravotních zařízení).

Léčbu rakoviny jako největší výzvu v oblasti veřejného zdraví vnímá i WHO, jejíž Technical report (WHO, 2018) se zabývá růstem nákladů na léky, přístroje, zařízení a dalších výdajů v oblasti léčby nádorových onemocnění.

Snaha poskytovat péči o onkologicky nemocné na odpovídající úrovni musí řešit dva hlavní problémy. Ceny léků, přípravků, technologie rostou rychleji, než počet onkologických pacientů i než celkové výdaje na zdravotní péči. Vzhledem k dovozu těchto léků a technologií z nejvyspělejších zemí, ovlivňuje tyto výdaje i měnový kurz.

V praxi to znamená, že pokud dojde k depreciaci české koruny vůči americkému dolaru, tak všechny dovezené léky, přípravky a přístroje na léčbu rakoviny budou pro Českou republiku dražší, i když cena v USD zůstane stejná. Nemocnice i pacienti je budou muset i nadále kupovat, a tak dojde k růstu výdajů na léčbu novotvarů. Samozřejmě to platí i opačně, protože existuje pozitivní korelace mezi měnovým kurzem CZK/USD a výdaji na léčbu novotvarů.

2. Data

Článek pracuje se čtyřmi časovými řadami. Všechny časové řady zahrnují období let 2000–2018. Tyto časové řady jsou poměrně krátké z důvodu toho, že výdaje na léčbu novotvarů nebyly v České republice před rokem 2000 sledovány stejnou metodikou (ČSÚ, 2021). Krátkost časových řad může způsobovat mírné vychýlení výsledků a testů. Na druhou stranu vybraná data ještě takto v odborné literatuře nebyla analyzována.

Vysvětlovanou proměnnou je časová řada výdaje na léčbu novotvarů v ČR. Hodnoty této časové řady jsou v absolutním vyjádření, takže interpreta-

ce výsledků bude srozumitelnější, než kdybychom použili poměrový ukazatel. Data byla získána z Českého statistického úřadu. Článek pracuje s výdaji na léčbu novotvarů, protože výdaje na léčbu zhoubných novotvarů nebyly k dispozici, ale podle statistik výdaje na léčbu nezhoubných novotvarů zahrnují zanedbatelnou část nákladu, proto se od nich abstrahuje. Tato časová řada je v miliardách korun českých. Pohybuje se od 7 mld. Kč do 27 mld. Kč a má rostoucí trend. To je dáno tím, že jednak roste cenová hladina a dále také tím, že rakovina je pořád větším problémem soudobé společnosti nejen v České republice, ale ve všech vyspělých zemích.

První vysvětlující proměnná je v článku časová řada průměrná naděje dožití. Je tvořena průměrným věkem dožití mužů a žen v České republice. Data pro časovou řadu byla opět získána z ČSÚ. Časová řada průměrná naděje dožití se pohybuje od 75 do téměř 79 let a má rostoucí trend. To je dáno tím, že vyspělejší zdravotnictví a modernější technologie prodlužují životy lidí.

Článek pracuje dále s časovou řadou počet obyvatel ČR. Časová řada zahrnuje počet obyvatel v České republice v daném časovém období. Je vyjádřena ve sta tisících pro lepší interpretaci a jednodušší mezinárodní srovnání. Tato data byla opět získána na stránkách ČSÚ. Počet obyvatel v České republice za dané období mírně vzrostl z 10 272 tis. na 10 626 tis.

Poslední vysvětlující proměnnou je měnový kurz české koruny k americkému dolaru (CZK/USD). Časová řada zahrnuje roční průměr měnového kurzu CZK/USD. Tato data byla získána na stránkách ČNB. U měnového kurzu pracujeme s ročním zpožděním, což je dáno tím, že mezi odběrateli a dodavateli jsou předem dohodnuty kontrakty, které většinou nejsou pružné. Měnový kurz nabývá hodnot od 39 CZK/USD do 17 CZK/USD. Časová řada má klesající trend do roku 2013, ale potom skokově rostoucí, což bude zapříčiněno kurzovými intervencemi ČNB v roce 2013.

Před samotnou analýzou byly časové řady podrobeny speciálním testům. Tyto testy jsou po-

třeba k tomu, abychom mohli věrohodně použít regresní model. Testy stacionarity na 5 % hladině významnosti nezamítly nestacionaritu analyzovaných časových řad. Test kointegrace prokázal, že zvolený regresní model je vhodné použít. Následně byla ověřována nepřítomnost multikolinearity mezi vysvětlujícími proměnnými.

3. Výsledky

Výsledky odhadnutého regresního modelu obsahuje tabulka 2.

Model můžeme zapsat v následujícím tvaru:

$$VR = -4,63E+11 + 3,20E+09PNnD - 2,20E+09POČR + 1,51E+08CZK/USD$$

Kde:

VR = Výdaje na rakovinu

PNnD = Průměrná naděje dožití

POČR = Počet obyvatel v ČR ve 100tis.

CZK/USD = Měnový kurz české koruny k americkému dolaru

Testy diagnostické kontroly modelu ukázaly, že model není zatížen autokorelací, heteroskedasticitou a nenormalitou.

Na základě modelu bylo ověřeno, že zvolené veličiny jsou statisticky významné, takže teorie byla potvrzena (Arlt, 2009).

Model nám ukazuje, že průměrná naděje dožití má kladné znaménko a koeficient je 3,20E+09. To znamená, že pokud česká populace v průměru ze-

stárne o 1 rok, tak výdaje na léčbu rakoviny vzrostou o 3,2 mld. Kč. Samozřejmě tato skutečnost by fungovala i opačně, pokud by česká populace v průměru o rok omládlá, ale tato interpretace neměla smysl do roku 2020, kdy přišla covidová epidemie, protože zlepšující se zdravotní péče a moderní technologie věk neustále prodlužuje. To vede k závěru, že průměrná naděje na dožití české populace je významným faktorem, který významně ovlivnit výdaje českého zdravotnictví nejen dnes, ale i v budoucnu.

Kladné znaménko v modelu má i počet obyvatel České republiky. Koeficient této veličiny je 2,20E+09. Pokud dojde k situaci, že počet obyvatel ČR vzroste o 100 tis. obyvatel, pak výdaje na léčbu rakoviny vzrostou o 2,2 mld. Kč. Opět tato interakce může fungovat i naopak. To už je reálnější situace než v případě naděje na dožití, protože v České republice je 1,71 porodů na ženu za rok 2018 (zdroj ČSÚ). Takže pokud by se zastavil příliv cizinců do České republiky, tak by počet obyvatel pravděpodobně začal klesat.

Poslední proměnnou v modelu je měnový kurz. Měnový kurz CZK/USD má kladné znaménko a koeficient je 1,51E+08. To znamená, že pokud česká koruna bude depreciovat o 1 Kč vůči USD, tak výdaje na léčbu rakoviny vzrostou o 151 milionů korun. Naopak pokud se české ekonomice bude dařit a dojde k posílení české koruny vůči USD, tak výdaje na léčbu rakoviny klesnou o 151 milionů Kč. Oproti ostatním zkoumaným veličinám má měnový kurz menší význam. Na druhou stranu tato veličina mnohem více a častěji fluktuuje, tak-

Tabulka 2 » Deskriptivní statistika pro makroekonomické veličiny 2000–2018

Proměnná	Koeficient	Std. chyba	Pravděpodobnost
Konstanta	-4,63E+11	2,42E+10	***
Průměrná naděje dožití	3,20E+09	6,42E+08	***
Počet obyvatel v ČR ve 100 tis.	2,20E+09	5,50E+08	***
USD(-1)	1,51E+08	5,31E+07	**

*** na 1% hladině významnosti, ** na 5% hladině významnosti, * na 10% hladině významnosti

Zdroj: vlastní zpracování dat z ČSÚ a ČNB

→ že její dopad na výdaje je pak také významnější. To vede k závěru, že i měnový kurz CZK/USD je významným faktorem, který může významně ovlivnit nejen výdaje na léčbu rakoviny, ale i výdaje českého zdravotnictví.

Jak již bylo řečeno, finanční prostředky ve zdravotnictví nejsou neomezené. Pokud chceme zajistit zdravotní péči občanů na vysoké úrovni, musíme s danými financemi hospodařit co nejefektivnější a hledat možné finanční úspory.

Zdravotnictví je velmi složitá a problematická oblast, ve které se střetává ekonomická stránka s morální a je potřeba najít co nejvíce vyhovující kompromisy. Odborníci pro obě oblasti neustále hledají nejvhodnější řešení.

V současné době někteří odborníci a politici (Arenberger, Babiš, 2021) poukazují v oblasti onkologické péče na možnosti zlepšení této péče vybudováním špičkových onkologických center, která by soustředila jak nejmodernější přístroje a zařízení, tak i odborné lékaře a zdravotnický personál. Proti tomuto projektu však vystupuje Česká onkologická společnost, která poukazuje na to, že daný projekt nezapadá do její koncepce a plánů dalšího rozvoje onkologické péče. Tento projekt by sice znamenal určité úspory z rozsahu, ale má i své negativní stránky. Péče by byla snadno dostupná zejména pro občany žijící ve velkých městech, tedy v blízkosti onkologických center. Lidem ze vzdálenějších míst by se přístup k onkologické péči pravděpodobně zhoršil a ve svém důsledku by to mohlo znamenat i celkově vyšší výdaje ve zdravotnictví.

Pokud se hlouběji zamyslíme nad onkologickými pacienty, vidíme, že se zde střetává ekonomický zájem s etickým pohledem na skutečnost. I když neradi, musíme si připustit, že ne vždy péče o onkologické pacienty směřuje k žádoucímu cíli, tedy k vyléčení pacienta nebo alespoň k prodloužení jeho hodnotného života. Zde vystupuje do popředí otázka, zda a jak dlouho udržovat při životě onkologické pacienty, kteří tráví své poslední dny, týdny a měsíce na lůžku v silných bolestech, které jsou tlumeny rozmanitými léky a opiáty, a jejich je-

diným přáním je konečně zemřít a dosáhnout vytouženého klidu. Tyto případy nejsou ojedinělé, proto často slyšíme pojmy jako eutanazie či asistovaná sebevražda. Některé státy, jako například Švýcarsko, Belgie a Lucembursko se už k takovým krokům odhodlaly, jiné zatím váhají. Obavy jsou namístě, a to zejména z možného zneužívání. Nicméně faktem zůstává, že zkrácení utrpení nevyléčitelně nemocných trpících lidí by ušetřilo i finanční prostředky, které by mohly být lépe využity tam, kde existuje alespoň nějaká naděje na prodloužení smysluplného života. Zlegalizování eutanazie má však svá úskalí, navíc jde o velmi citlivé téma.

Výdaje na léčbu nádorových onemocnění i výdaje ve zdravotnictví může poměrně jednoduše ovlivnit právě měnový kurz, vzhledem k tomu, že potřebné léky, přípravky či přístroje jsou k nám dováženy ze zahraničí, zejména z USA. Pokud tedy česká koruna bude vůči americkému dolaru depreciovat, tak veškerý dovoz bude pro české zdravotnictví dražší. To však platí i opačně. Proto je vhodné sledovat měnový kurz CZK/USD, popřípadě další kurzy, podle toho, z které země dovážíme, a využít jeho pohyb k nákupu potřebných produktů a tím ušetřit finanční prostředky v českém zdravotnictví.

Hlavní úspory bych viděl zejména v prevenci, jak v celkové, tak zejména v preventivních programech zaměřených na vyhledávání nádorových onemocnění. Pokud je nádor objeven včas, je poměrně dobře léčitelný. Pacient se tak vyhne mnohým utrpením a zdravotnictví ušetří značné finanční prostředky. Rovněž je důležitá výchova ke zdravé životosprávě a zdravému životnímu stylu, což by měl být hlavní cíl zdravotní politiky státu.

4. Závěr

Současná moderní doba přináší růst počtu pacientů, kteří trpí nějakou formou nádorového onemocnění, a to nejen u nás, ale v celém světě. Léčba nádorových onemocnění patří k finančně nejnáročnějším a výdaje na ni neustále rostou. Jelikož finanční prostředky ve zdravotní nejsou neomeze-

né, řada ekonomů i dalších odborníků neustále zkoumá faktory, které ovlivňují růst výdajů na léčbu novotvarů, zejména zhoubných. Nezhoubné novotvary představují pouze zanedbatelnou část výdajů na celkových výdajích na léčbu všech novotvarů. Článek se zabývá třemi faktory, nadějí dožití, počtem a strukturou obyvatel ČR, měnovým kurzem.

Na základě modelu bylo ověřeno, že sledované veličiny jsou statisticky významné a mají tedy určitou vypovídající schopnost. Výdaje na léčbu onkologicky nemocných pacientů v ČR významně ovlivňuje naděje dožití. Naděje dožití je pozitivně korelována s výdaji na léčbu rakoviny. Jak se zvyšuje veličina naděje dožití, tak se u těchto lidí častěji objevuje nějaká forma nádorového onemocnění, což vede k růstu výdajů na jejich léčbu.

Velký význam má i počet obyvatel, který je také pozitivně korelován s výdaji na léčbu novotvarů. S růstem obyvatel se zvyšuje počet pacientů s nádorovým onemocněním a rostou i výdaje na léčbu této nemoci.

V práci byl použit i měnový kurz CZK/USD, protože většina nejmodernější technologie a léků

potřebných k léčbě rakoviny je dovážena z USD. Měnový kurz CZK/USD je pozitivně korelován s vysvětlovanou proměnou.

Příspěvek pracuje s několika časovými řadami, které zahrnují období let 2000 až 2018. Nebylo však možné zpracovat delší období, neboť před rokem 2000 nebyly v České republice některé potřebné údaje sledovány.

Jak již bylo řečeno dříve, světoví odborníci se ve svých studiích velmi často zabývají faktory ovlivňujícími růst výdajů na léčbu onkologických nemocí. Vzhledem k tomu, že český zdravotní systém je založen na Bismarckovském systému, je obtížné porovnávat český systém s jinými (zejména americkým a asijskými), ve kterých velkou část výdajů hradí soukromý sektor s významnou účastí samotného pacienta. Řada studií rovněž pracuje s určitou skupinou obyvatel. V tomto článku byly vybrány nejvýznamnější faktory z jiných studií a komplexně zpracovány. Pro další práce by bylo možné využít i další faktory ovlivňující výdaje na léčbu nádorových onemocnění.

Na základě modelu bylo ověřeno, že sledované veličiny jsou statisticky významné a mají tedy určitou vypovídající schopnost. Výdaje na léčbu onkologicky nemocných pacientů v ČR významně ovlivňuje naděje dožití. Naděje dožití je pozitivně korelována s výdaji na léčbu rakoviny. Jak se zvyšuje veličina naděje dožití, tak se u těchto lidí častěji objevuje nějaká forma nádorového onemocnění, což vede k růstu výdajů na jejich léčbu.

LITERATURA A PRAMENY

- [1] ARNDT, V., KOCH-GALLENKAMP, L., JANSEN, L., BERTRAM, H., EBERLE, A., HOLLECZEK, B., SCHMID-HOPFNER, S., WALDMANN, A., ZEISSIG, S., R., BRENNER, H.: 2017. Quality of life in long-term and very long-term cancer survivors versus population controls in Germany. Acta Oncologica 2017, volume 56. [online]. [vid. 2021-05-29] Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0284186X.2016.1266089>.
- [2] ARLT, J., ARLTOVÁ, M.: Ekonomické časové řady. 1. vyd. Praha: Professional Publishing, 2009, s. 290. ISBN: 978-80-86946-85-6.
- [3] BITRUS B., N., LIKITA O., J., BRUCE L., I.: 2020. Explaining the incidence of household healthcare expenditure in Nigeria under a regime of low fiscal provision: Is the exchange rate important? Journal

- of Public Affairs. [online]. [vid. 2022-02-26] Dostupné z: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/pa.2365>.
- [4] BIEMAR, F., FOTI, M.: 2013. Global progress against cancer—challenges and opportunities. *Cancer Biol Med* 2013, 183–186. [online]. [vid. 2021-04-11] Dostupné z: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3860343/>.
 - [5] CAI, Y., XUE, M., CHEN, W., HU, M., MIAO, Z., LAN, L., ZHENG, R., MENG, Q.: 2017. Expenditure of hospital care on cancer in China, from 2011 to 2015. *Journal List* 2017, 253–262. [online]. [vid. 2021-10-15] Dostupné z: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5497212/>
 - [6] CARRERA, P. M., KANTARJIAN, H. M., BLINDER, V. S.: 2018. The Financial Burden and Distress of Patients with Cancer: Understanding and Stepping-Up Action on the Financial Toxicity of Cancer Treatment. *CA Cancer J Clin* 2018, 153–165. [online]. [vid. 2021-08-05] Dostupné z: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6652174/>.
 - [7] ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Dostupné z: <https://www.czso.cz>.
 - [8] DAVIDOFF, A. J., ERTEN, M., SHAFFER, T., SHOEMAKER, J. S., ZUCKERMAN, I. H., PANDAY, N., TAI, M. H., KE, X., STUART, B.: 2013. Out-of-Pocket Health Care Expenditure Burden for Medicare Beneficiaries with Cancer. *Cancer*, 1257–1265. [online]. [vid. 2021-10-16] Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/233888119_Out-of-Pocket_Health_Care_Expenditure_Burden_for_Medicare_Beneficiaries_with_Cancer.
 - [9] DURČÁKOVÁ, J., MANDEL M.: *Mezinárodní finance*. 4. vydání Praha: Management press, 2010, s. 493. ISBN 978-80-7261-221-5.
 - [10] EUROSTAT DATABÁZE online]. [vid. 2021-05-22] Dostupné z: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
 - [11] GOLA, P.: 2016. EU: OBČANÉ BOHATÝCH ZEMÍ ŽIJÍ DÉLE. *Finance* 2016. [online]. [vid. 2021-07-18] Dostupné z: <https://www.finance.cz/477471-eu-stredni-delka-zivota/>.
 - [12] GORDON, L., MEROLLINI, K., LOWE, A., CHAN, R.: 2017. Financial toxicity – what it is and how to measure it. *Journal: Cancer forum* 2017, Volume 41. [online]. [vid. 2021-09-29] Dostupné z: <https://search.informit.org/doi/abs/10.3316/informit.112368207693667>.
 - [13] LANGHAMROVÁ, J.: 2010. Vývoj střední délky života obyvatel České republiky v letech 1960–2008. [online]. [vid. 2021-05-29] Dostupné z: https://vskp.vse.cz/21713_vyvoj_stredni_delky_zivota_obyvatel_ceske_republiky_vletech_1960_2008.
 - [14] LEIGH, D., LIAN, W., POPLAWSKI-RIBEIRO, M., SZYMANSKI, R., TSYRENNIKOV, V., YANG, H.: 2017. Exchange Rates and Trade: A Disconnect? IMF working paper 2017.[online]. [vid. 2021-10-10] Dostupné z: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2017/03/15/Exchange-Rates-and-Trade-A-Disconnect-44746>.
 - [15] MINISTERSTVO ZDRAVOTNICTVÍ ČESKÉ REPUBLIKY. Dostupné z: <https://www.mzcr.cz>.
 - [16] Prada, S. I., Alonso J. C., Fernández, J.: 2019. Exchange rate pass-through into consumer healthcare prices in Colombia. *Revista Cuadernos de Economía* 2019, volume 38. (ISSN: 0121-4772). [online]. [vid. 2022-02-27] Dostupné z: <https://revistas.unal.edu.co/index.php/ceconomia/article/view/66189>.
 - [17] RAUŠEROVÁ, M.: 2019. Naděje dožití aneb kolika let se můžeme dožít v našem kraji? ČSÚ 2018. [online]. [vid. 2021-05-15] Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/xu/nadeje-dozeni-aneb-kolika-let-se-muzeme-dozi-v-nasem-kraji>.
 - [18] RAUŠEROVÁ, M.: 2019. Náklady na léčbu pacientů s rakovinou rostly za pět let o 20 procent. *Zdravotní deník* 2019. [online]. [vid. 2021-03-08] Dostupné z: <https://www.zdravotnickydenik.cz/2018/02/naklady-lecbu-pacientu-rakovinou-rostly-za-pet-let-20-procent/>.

- [19] NA LÉČBU RAKOVINY VYDÁ ZP 211 ROČNĚ PŘES DVĚ MILIARDY. ZPMVČR 2018. [online]. [vid. 2021-04-30] Dostupné z: <https://www.zpmvcr.cz/o-nas/aktuality/na-leceni-rakoviny-vyda-zp-211-rocne-pres-dve-miliardy/>.
- [20] NOVOTVARY 2016 ČR. [online]. [vid. 2021-09-16] Dostupné z: <https://www.ÚZIS.cz/system/files/novotvary2016>.
- [21] OECD Data [online]. [vid. 2022-01-24] Dostupné z: <https://data.oecd.org>.
- [22] PARK, J., LOOK, K., A.: 2019. Health Care Expenditure Burden of Cancer Care in the United States. PubMed 2019. [online]. [vid. 2021-10-16] Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0046958019880696>.
- [23] SESHAMANI, M., GRAY, A.: 2004. Time to death and health expenditure: an improved model for the impact of demographic change on health care costs. Age Ageing 2004. [online]. [vid. 2021-10-16] Dostupné z: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15308460/>.
- [24] SOCIOLOGICKÁ ENCYKLOPEDIE [online]. [vid. 2021-05-16] Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Kategorie:Aut:_Kalibová_Květa-.
- [25] SUCHÁNEK, Š., GREGA, T., MÁJEK, O., DUŠEK, I., ZAVORAL, M.: 2013. Screening kolorektálního karcinomu. Onkologie 2013; 7(4): 176–178 [online]. [vid. 2022-02-26] Dostupné z: <https://www.onkologics.cz/pdfs/xon/2013/04/04.pdf>.
- [26] ÚŘAD ZDRAVOTNICKÝCH INFORMACÍ A STATISTIKY ČR. Dostupné z: <http://ÚZIS.cz>.
- [27] VOS, T., GOSS, J., BEGG, S., MANN, N.: 2007. Projection of Health Care Expenditure by Disease: A Case Study from Australia. World Economic and Social Survey 2007. [online]. [vid. 2021-10-15] Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/43470170_Projection_of_Health_Care_Expenditure_by_Disease_A_Case_Study_from_Australia.
- [28] WORLD HEALTH ORGANIZATION 2018. TECHNICAL REPORT Pricing of cancer medicines and its impacts [online]. [vid. 2021-04-03] Dostupné z: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/277190/9789241515115-eng.pdf?ua=1>.
- [29] NĚMEČKOVÁ, M.: 2018. ŽIJEME O DVA ROKY MÉNĚ NEŽ PRŮMĚRNÝ EVROPAN. Statistika a MY 2018. [online]. [vid. 2021-05-20] Dostupné z: <https://www.statistikaamy.cz/2018/02/20/zijeme-o-dva-roky-mene-nez-prumerny-evropan/>.

ABSTRAKT

Článek se zabývá aktuální problematikou současného zdravotnictví. Výdaje na zdravotnictví neustále rostou. Finančně náročná jsou zejména odvětví, která se starají o léčbu pacientů s nějakým typem nádorového onemocnění. Článek zkoumá zejména tři faktory – naději dožití, počet obyvatel a měnový kurz. Pracuje s několika časovými řadami, které zahrnují data z let 2000 až 2018. Naděje dožití významně ovlivňuje výdaje na léčbu rakoviny, neboť s rostoucím věkem roste i počet pacientů, kteří trpí nějakou formou nádorového onemocnění. Velký význam při růstu výdajů při léčbě onkologických pacientů má i počet obyvatel. S růstem počtu obyvatel přibývá i počet nemocných nádorovým onemocněním. Musíme tak léčit stále více pacientů s touto nemocí a výdaje na léčbu zhoubných novotvarů rostou. Výdaje na léčbu onkologických pacientů v ČR ovlivňuje i měnový kurz.

KLÍČOVÁ SLOVA

výdaje na novotvary; naděje dožití; počet obyvatel; měnový kurz

→ Quantification of factors influencing the costs of treatment of neoplasms in the Czech Republic

ABSTRACT

The article deals with current issues of contemporary healthcare. Health care spending is constantly rising. Especially costly are the industries that take care of the treatment of patients with some type of cancer. The article examines three factors in particular – life expectancy, population and exchange rate. It works with several time series, which include data from 2000 to 2018. Life expectancy significantly affects cancer spending, as the number of patients suffering from some form of cancer increases with age. The population is also very important in the growth of expenditures in the treatment of oncology patients. As the population grows, so does the number of cancer patients. We need to treat more and more patients with this disease, and the cost of treating cancer is rising. Expenditures on the treatment of oncology patients in the Czech Republic are also affected by the exchange rate.

KEYWORDS

expenditure on neoplasms; life expectancy; population; exchange rate

JEL KLASIFIKACE

H75

Film distribution in the time of the COVID-19 pandemic. Will streaming take over the entire market?

- ▶ Rafal Miedziak » Faculty of Management, University of Warsaw; email: r.miedziak@uw.edu.pl
- ▶ Filip Wojcik » Faculty of Management, University of Warsaw; email: fj.wojcik@uw.edu.pl

* 1. Introduction

The coronavirus pandemic that started in 2020 has changed the landscape of the film industry to a large extent. The main trends (which are likely to persist in the long term, even post-pandemic) that have been noticed in the pandemic era, include the model of a parallel (or slightly delayed on the cinema-streaming line) premieres, limited work teams and changes in creating budget plans (Miedziak, 2022). The emergence of these trends significantly changed the typical model of revenue accumulation from a movie premiere (Decanay et al., 2011). This article focuses on the financial performance of various film distribution models that were used in the economic turmoil resulting from the COVID-19 pandemic. The main goal of this study is to check how income distribution obtained in various channels changed. Conducting a financial analysis may allow us to gain a certain opinion whether bold decisions on a parallel premiere (as in the case of Netflix) or an accelerated streaming premiere (as in the case of Warner Media) increase the results of distributors at the expense of deteriorating the financial situation of filmmakers, which has already been pointed out by such companies such as the Village Roadshow (Reuters, 2022) or actors and other filmmakers whose final

pay is determined by the proceeds from the ticket offices (as noted by the American actress Scarlett Johansson in the context of her participation in the Marvel Cinematic Universe series) (Reuters, 2021). As part of this work, two research hypotheses were formulated. The first one is that traditional cinema distribution and home distribution based on optical disc carriers are giving way to streaming distribution in terms of financial results and the number of viewers. The second one is that the cinema distribution model is most exposed to external factors affecting the number of customers. The research process was carried out with the use of financial statements of entities operating in the film sector, as well as based on an analysis of Internet users' behaviour regarding the use of streaming platforms. This work consists of 5 parts. The first part is an introduction, followed by a presentation of the functioning film distribution model in pre-pandemic times. The third part contains models of movie distribution in pandemic times. Thereafter, the authors enunciate their own research based on the financial results of film companies and data on users of streaming platforms, while the last fifth part of this paper includes the final conclusions. The content of this work focuses mainly on distribution relationships between entities from the American market.

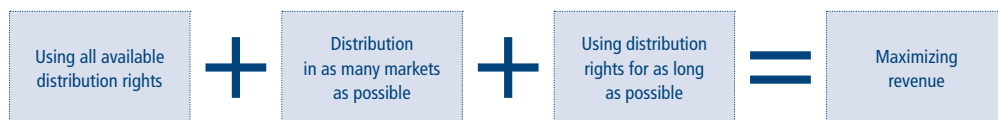
→ 2. The traditional model of film distribution in pre-pandemic times

The main goal of the distributor's operation is to maximize the income generated by a specific product, which is a film (Landry, 2021). Figure 1 shows a schematic diagram of the factors, the implementation of which influences the maximization of income.

The use of any available distribution rights includes, inter alia, production and sale of gadgets related to a given film. From a profitable point of view, it is extremely important to conduct the distribution process on as many markets as possible. Markets formerly perceived as insignificant, e.g., due to widespread piracy, have become important markets for Box-Office's performance (e.g., China and India). On the other hand, extending the time of using distribution rights allows you to maximize the revenues generated by applying the two factors mentioned above. The film distribution process is defined as the process of making a given film available to a wide audience with the use of distribution and marketing tools. A poorly conducted distribution process may mean that a given film, despite favourable reviews from critics and viewers, will turn out to be a financial failure, thus the production costs will not pay off and no profits will be generated. The cinemas were the traditional engine for generating revenues in pre-pandemic times. This was largely because the later premiere of a given image as part of cassette and disc distri-

bution (VHS, DVD and Blu-Ray Disc) or video-on-demand distribution was associated with numerous losses caused by making the film available online on pirated video services. At the same time, generating large revenues from box offices may make the picture more popular in later distribution. This may be due to, for example, the desire to purchase collector's gadgets available only when buying a disc edition or the desire to see selected scenes that have been removed in the cinema version. While distributors can predict with relative accuracy (from sample viewers) how well a movie will perform in theatres in terms of number of viewers and ticket revenue generated, there is always the possibility that unusual events such as an extended period of interest in distribution could occur. The example was visible at the cinema premieres of such films as *Driving Miss Daisy* (1989) and *My Big Fat Greek Wedding* (2002) (Landry, 2021). It is important to mention that even though there are many unknowns when it comes to predicting the financial success of a movie, much can be predicted, based on the studied attributes of financially successful movie (Walls, 2005), but as stated above, nobody can predict the financial outcome with 100% accuracy. The conflict between the film studio and cinema distributor most often concerns the so-called windows between cinema distribution and home distribution. The interests of the cinema distributor assume the longest possible cinema window, because after its completion, the stream of revenues from the display of a given

Figure 1 » The system of factors influencing the maximization of profits

Source: Own study

picture ends for it. At the same time, the film studio faces numerous dilemmas related to the length of the distribution window.

They concern, among others:

- Forecasted revenues from home distribution;
- The scale of internet piracy in home distribution markets;
- Share in sales (relative to the theatrical distribution period);
- Plans for further distribution (collector's editions, anniversary editions, limited products).

The traditional distribution system assumes switching from the distribution that is the most expensive for the consumer to the distribution that is increasingly cheaper (cinema hall → DVD/Blu-ray Disc release → TV broadcasting). Although there are exceptions to this rule, e.g., the already mentioned collector's editions, the unit cost of which is the equivalent of 2–4 individual cinema tickets. Due to high production and marketing costs, distribution companies are under great pressure to reimburse their costs as quickly as possible. The movie premiere of *No Time to Die* (James Bond 007 series) has been delayed many times due to the pandemic. Such activities extend the time it takes for the film to pay for itself and generate profits, negatively affecting the financial situation of distributors. At the same time, delays in the distribution of the most anticipated films result in less interest in visiting cinemas in general (Kim, 2021). Which means that films that appear in pandemic times in traditional theatrical distribution without the “company” of films called blockbusters are doomed in advance to generate less revenue from ticket sales than before the pandemic. When describing movies distribution models, it is important to highlight unauthorized copying of films, what is a major concern for the whole motion picture industry. While unauthorized copies have been distributed via portable physical media for some time, such as VHS or DVDs, low-cost, high-bandwidth Internet connections and peer-to-peer file sharing networks provided highly efficient (in many ways) distribution media (Byers, Cranor, Ko-

rman, McDaniel, & Cronin, 2003). As it comes to streaming premiere, it could be less likely for people to get unauthorized access to a movie, because the way to watch it is so much easier and cheaper.

It is important to mention that there is no one universal way to distribute a movie. There are many aspects mentioned above that studio does not control and many variables that make prediction process extremely difficult. Although, depending on a cinema distribution success, studio can make critical decisions regarding next steps. What should be underlined is that even tough pandemic accelerated movies distribution model shift, it has been already changing for years. For example, research show that simultaneous launches on multiple media can increase chances for financial success. One of them suggests that a simultaneous release of a film in theatres and on DVD would lead to an overall 36% increase in studio revenues (Henning-Thurau, Henning, Sattler, Eggers & Houston, 2007). Another example results that a vertically integrated producer should release several versions of a movie in different channels when consumers are able to buy both versions of the product to maximize profits (Valetti & Calzada, 2011).

3. Models of film distribution in pandemic times

The pandemic has forced movie studios to rethink their approach to film distribution. Due to the mandatory closure of cinemas in 2020 and their limited opening, thereafter, depending on the country, releasing movies entirely in cinemas became no longer viable. The sector has used innovation to make an exceptionally successful adaptation (Titova, 2021) that was made possible by three steps (Luo, 2020): (I) The early release of late 2019 films on streaming platforms, (II) the so-called hybrid release, where a film is released in a theatre and shortly after (or even at the same time) it premieres on a platform and (III) the release of films only on a streaming platform. As it comes to earlier release, the good example can be Disney that at

→ the very first stage of the pandemic, decided to put its content on Disney+ earlier than planned, including *Star Wars: The Rise of The Skywalker* and *Frozen 2*. The abrupt closure of theatres has resulted in changes to the distribution model for films set for release in the spring of 2020. One of the biggest box office disappointments of this period was Disney's *Onward* that landed on streaming platform just weeks after it premiered in theatres. Pandemic forced studios to rethink potentially unprofitable investments, such as releasing low-interest movies in theatres for example *Artemis Fowl*, a sci-fi fantasy film, that began streaming on Disney+ in June 2020, making it the first theatrical movie that got turned into a streaming exclusive (Luo, 2020). However, the most common tactic adopted by movie studios was to postpone the theatrical release and, consequently, the streaming one. Examples include but are not limited to blockbusters such as *Wonder Woman 1984*, *Dune* and *Black Widow* (Akser, 2020). This solution has been most often caused by uncertainty regarding further restrictions and the overall pandemic situation. The main reasoning behind these decisions is simple — studios have tried to salvage as much of the profits as possible that they have been losing from cinemas closing. Due to the lockdown, overall box office sales were set to lose billions of dollars (Vlassis, 2021). However, sometimes the studio was forced to do it by other reasons. *WandaVision*'s delay resulted in a push back for *Doctor Strange: In the Multiverse of Madness* since the storyline of Scarlet Witch is set before *Doctor Strange* (Luo, 2020). It is worth mentioning that every postponing involves financial losses. MGM studio pushed the *No Time to Die* premiere to November that cost \$30–50 million considering that ad buys are made in advance. A *Quiet Place II*'s abrupt cancellation eight days before its release cost Paramount approximately \$30 million. *Mulan*, *Fast and Furious 9* and *No Time to Die* all took out Super Bowl ads before shifting release dates. A collective loss was estimated at \$15 million.

It is worth noting how the approach to the

streaming release has changed over the first few months of Pandemic. In March 2020, AMC's CEO rebuked Universal's decision to make the movie, *Trolls World Tour* immediately available on premium video on demand (PVOD) and even threatening to boycott all Universal titles. John Fithian, head of the National Association of Theatre Owners, also raged against Universal's decision and even accused the studio of lying to consumers when it claimed that the film was being released simultaneously on PVOD and in cinemas (Tsui, 2020). Despite arguments concerning changing the distribution, on 28th July 2020, AMC Theatres reached an unprecedented agreement with Universal under which the studio's films could become available on PVOD after just 17 days of play in theatres. This deal revolutionized movies distribution by collapsing the traditional three-month window for the theatrical showing of films to a mere 17 days (Su, 2021). In China, the first country hit by the COVID-19 pandemic, a similar practice was initiated earlier, during the national lockdown in 2020 winter. Huanxi Media Group, the film producer reached an agreement with technology company ByteDance (inter alia TikTok owner) to allow the free exhibition of well-known film director Xu Zheng's newest movie, *Lost in Russia*, on ByteDance's online platforms on 25th of January. ByteDance paid Huanxi Media Group at least 630 million yuan (app. \$91.25 million) to close the deal. However, this resulted in condemnation by the Film Industrial Association of Zhejiang Province, where China's largest film production base is located, and a call to boycott movies made by Xu Zheng and Huanxi, if the internet release went ahead. An open letter was submitted to the State Film Administration accusing the social media premiere of trampling and even destroying China's movie industry that needs to be underlined — has been growing rapidly for the few last years (Leung & Lee, 2019). Signed by representatives of 23 theatres and film studios, including Wanda Film Holding, Bona Film Group, and Henan Oscar Theatre Chain, the letter stated that bypassing theatres' ex-

clusive window period threatened the very existence of theatre chains and cinemas (Cailianshe, 2020). A traditional 90-day period in which theatres have (or had) an exclusive access to show films, before they were released to DVDs, On Demand services and online platforms. This fight between studios and theatres has become even more relevant as streaming services have continued to gain viewers (Goldberg, 2020). This issue reared its head especially in the last few years, because of Netflix's decision to release some of its movies for a limited time in cinemas (Sims, 2019). The thea-

can earn profits not only by releasing new content. For example, in 2015, *Friends*, owned by Warner Bros., had been licensed to Netflix, but in 2019, however, WarnerMedia outbid Netflix for the rights to the show for 5 years for approximately \$500 million to run its streaming service HBO Max beginning in 2021 (Haithman, 2021). Large amount of content, combined with affordable price and unique original productions, could prove to be crucial competitive advantage (Titova, 2021).

Online distribution, however, has another advantage. It responds to different kind of viewers'

The analysis of stock exchange rates of streaming services suggests that the information on the potential horizon for the end of the pandemic and the elimination of pandemic restrictions negatively affects the stock exchange rate.

tres were afraid that if they will allow Netflix to break the 90-day period, other studios such as Universal or Disney, would the same. Eventually, the traditional model was replaced by a hybrid one, but it was mostly due to pandemic restrictions. Although despite cinemas going back to "normal", the hybrid model stayed with us, as it could be seen during *Matrix: Resurrections* premiere.

Peter Jackson and Kenneth Williams called for Hollywood to "innovate" and they observed that Hollywood's adaptation was "being dramatically accelerated by the coronavirus" (Johnson, 2021). The streaming platforms have been developed for years, but the pandemic really accelerated their role in the entertainment industry. While the demand changes are more noticeable, due to plenty of restrictions and associated with them theatres closures, the supply point of view is also important to mention. It has been much safer for the studios to release movies online without additional costs regarding inter alia 'COVID insurance cost' (Johnson, 2021). Companies owning film studios see that streaming platforms are a cheaper way to distribute movies, so they see it as a long-term investment in cost reduction. But streaming platforms

needs – taking the technology possibilities into account – much broader needs. The aspects that can be underlined in this point include interactivity, convergence and individualization (Kavas, 2021). Interaction is the dialogue between the audience and the mass media that they are exposed to. With the incessant development of new media technologies, interaction has become an imperative focus of the whole communication process. Conversion means that different technologies (including several types of devices) provide similar services. Individualization can be easily implemented thanks to unique IP addresses and individual accounts. Every user can see different film setup and receive different recommendations. These three aspects show streaming platforms could benefit from other innovations, such as gamification implementation, that can already be seen in their interface in some point. The future of film distribution models is very interesting subject that requires further research, especially considering that, as every solution, streaming platforms have several downsides, such as massive carbon footprint (Marks, 2020) that will only increase as the shift from offline to online activities continues. The COVID-19 pan-

→ demic has already accelerated some of the developments in the production, distribution, and consumption of audio-visual media (Mikos, 2020).

4. Own research on various distribution models

The conducted own study covers the 2017–2020 period for most of the data presented. For several data strings, 2021 or years before 2017 were also obtained. The numerical data and the source of their origin for the charts presented in the own study are presented in the appendices to this paper.

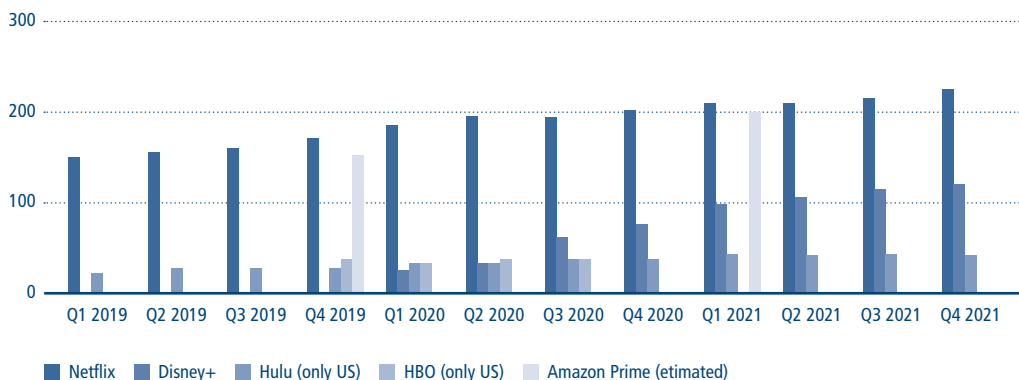
4.1 Analysis of the streaming distribution market

The first stage of the in-house research was a quantitative analysis of various parameters for selected streaming platforms. Chart 1 shows the changes in the number of paid subscriptions in 2019–2021.

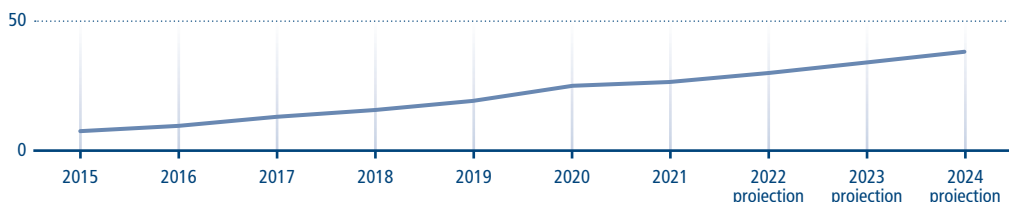
Amazon Prime Video (about 200 million) and Netflix (over 220 million) have the highest number of paid subscriptions. The highest dynamics of growth in the number of paid subscriptions was observed for the Disney + website. The number of

its users within less than 2 years from the launch of the service has increased by over 440%. At the same time, attention should be paid to the declining growth dynamics of new users, visible especially in the case of Netflix and Hulu. The largest increase in the number of new users most often concerns the initial period of the website's operation. However, this phenomenon is contradicted by the delayed increases in the number of Netflix users (compared to the launch of streaming services) and the growth of the entire streaming group in the first stage of the pandemic (2020–2021). As part of the research process, a problem with data quality was also noticed in the case of HBO NOW, HBO Max and Amazon Prime Video. In the case of websites from the HBO family, data was obtained only for 2020, and data for subsequent periods come mainly from estimates published in press releases. On the other hand, in the case of services offered by Amazon, the Prime service also includes special purchase programs (reduced price for subscribers), mail order (free shipping above a certain purchase amount or without limits) and access to other multimedia (e.g., streaming music, audiobooks, access to e-book) which may suggest that the offer of video streaming services is not the main incentive to acquire a paid subscription. Tak-

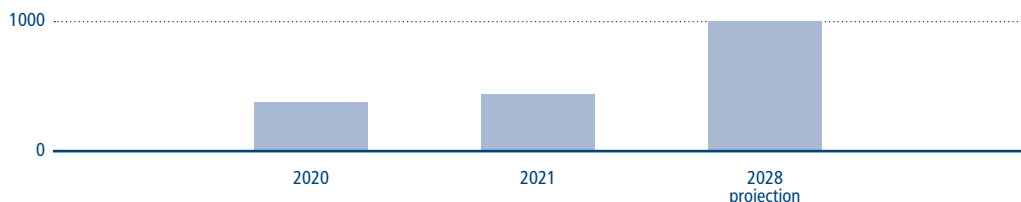
Chart 1 » Number of paid subscribers (in million)

Source: Own study based on data provided by statista.com and backlinko.com

Chart 2 » US Video Streaming App Revenue (in billion)

Source: Own study based on data provided by businessofapps.com

Chart 3 » Video Streaming Market Value including Videogames and Music Streaming (in billion)

Source: Own study based on data provided by FORTUNE Business Insight

ing into account the HBO press releases, it can be assumed that the fact that the faster or parallel publication of content also in streaming services increases the dynamics of new users (Sperling, 2022) (Q3 2021 – number of users 69.4 million compared to Q4 2021 number of users 73.8 million). At the same time, a significant impact on the scale of this phenomenon is exerted by the type of film made available, ie. a greater increase in the number of users is assumed for items with expected high box-office results than for independent and festival films.

Then, the analysis of the income generated by applications supporting streaming platforms from the level of various devices was carried out. Figure 2 shows the income from them on the US market in 2015–2021 and forecasts until 2024. A continuous upward trend is noticeable. At the same time, the dynamics of market value growth in the first year of the pandemic increased by over 28%, with the average for the entire period being around 20%.

However, forecasts for the following years assume a decline in the market growth dynamics to the average annual income growth rate of about 10%. At the same time, the value of revenue generated by video streaming applications is expected to reach approximately \$ 40 billion in the United States by 2024.

Regarding global data, there are estimates of the value of the entire video streaming market in the world (also including, for example, video game streaming). Chart 3 shows the estimates prepared by FORTUNE Business Insight.

As shown in Chart 3, the slowdown in the growth of the streaming market in the United States will not significantly affect the general trend of the growing streaming market (global CAGR value – 12.1%). The key issue affecting both the number of users and the generated income is the level of expenditure on creating your own content. Basically, each widely recognized streaming platform has its own exclusive productions. There are also

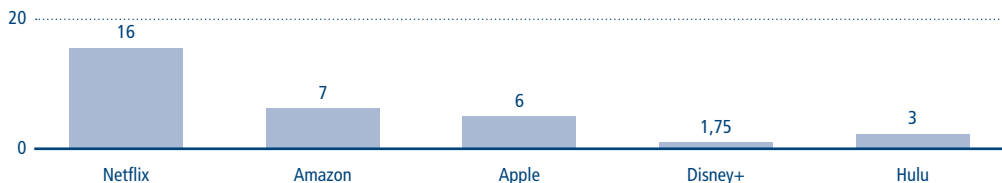
→

→ content that is co-produced with, for example, a film studio, TV station or distributor that is not part of the corporate structure. An example of such activities may be, for example, the agreement between the Netflix platform and Korean TVN TV for the co-production of series (the so-called K-drama). In the case of selected series, there may be periodic exclusivity for a television station (up to several months). At the same time, streaming platforms are reluctant to publish information on royalties for filmmakers (one-time payment model, income model for each view, and others). Chart 4 shows the expenditure of selected streaming platforms on creating their own content in 2020.

As shown in Chart 4, approximately 47% of the

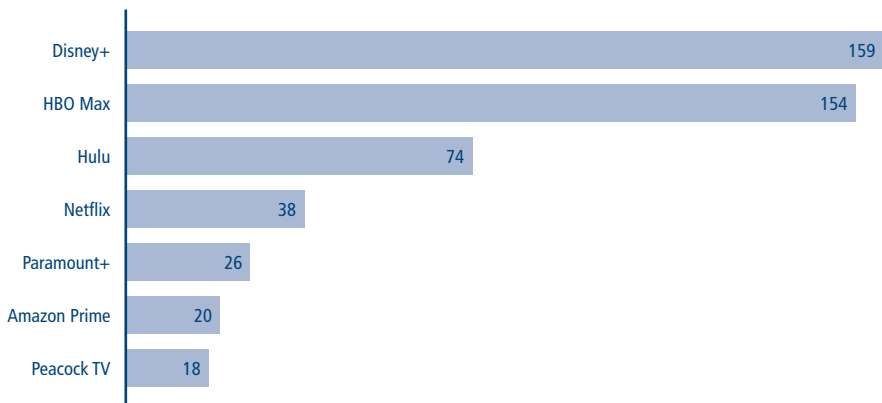
expenses incurred by streaming platforms for creating their own content was incurred by the Netflix concern. Relatively small expenditures were incurred by the Disney + platform. This is because 2020 was the initial period of the platform's operation and many so-called original production was not yet in the production phase. At the same time, as part of the analysis of expenditure on creating own content, platforms belonging to the Warner-Media concern, i.e., HBO NOW and HBO Max, were omitted. This is because much of the content made available on the platform on an exclusive basis was financed from the studios' budgets allocated to theatrical productions. An example of such a phenomenon is the movie *Justice League*, the so-

Chart 4 » Spending on content in 2020 (in billion)

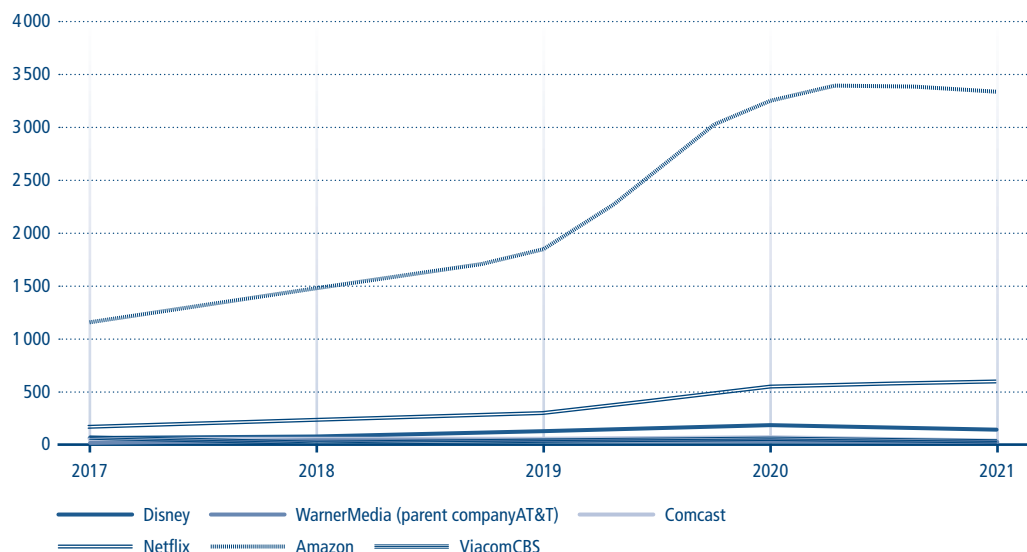

Source: Own study based on data provided by revenue.ml.com

Chart 5 » Mobile Apps Streaming Revenue in US Q1-Q3 2021 after App Store and Google Play payments (in millions)

Source: Own study based on data provided by [statista.com](https://www.statista.com)

Chart 6 » Shares price Film Companies (2017–2021) (end dates in every year).

Source: Own study based on data provided by Google Finance

called Snyder's version has become an exclusive material to promote the HBO Max platform. Then, Figure 5 shows data on streaming income in mobile applications on the US market for the period between Q1 and Q3 2021. The presented income already includes the commission share of the App Store and Google Play platforms.

As shown in Chart 5, the highest income from the mobile application was generated by Disney+ and HBO Max services. At the same time, it is worth noting that the platforms with the largest number of paid subscriptions, i.e., Netflix and Amazon Prime Video, recorded the lowest income per one paid subscription holder. The profitability of mobile applications of selected streaming platforms may be significantly influenced by the terms of cooperation negotiated with a given provider of operating systems for mobile devices (Apple and Google) – it is a commission system related to periodic payments for providing streaming services.

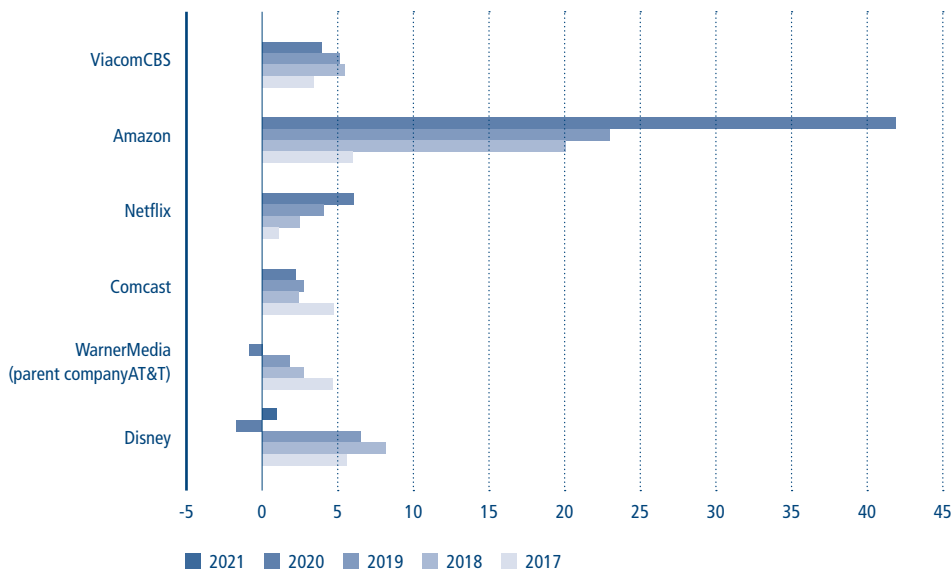
The key issue in the context of assessing the profitability of the streaming industry is the as-

essment of the financial results and the stock market situation of given companies. Chart 6 shows the value of stocks of selected streaming service providers in the period 2017–2021 for the last quotations in each year.

In the respondents, the valuation of the assets of enterprises whose main medium is the Internet increased the most. In the case of the Amazon group, the value of stocks increased by approximately 280% over the four years, and in the case of the Netflix group by over 310%. At the same time, in the case of enterprises more related to “traditional” distribution based on the TV and cinema segment, the market valuation in the 4-year perspective decreased. In the case of, for example, ViacomCBS, the service provider Paramount+, the decrease was almost 50%. On the other hand, in the case of AT&T, which controls the WarnerMedia media conglomerate (HBO NOW, HBO Max), the market valuation dropped by 20%. In the case of the Disney group (streaming services Disney+ and Hulu), whose business profile of all analyzed enti-

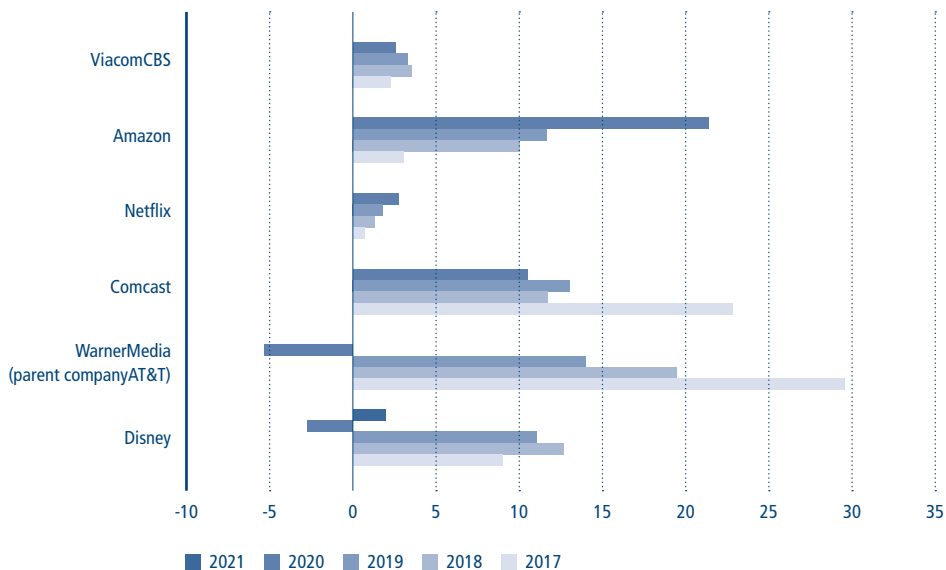

→ **Chart 7 » EPS Film Companies (2017–2020)**

Source: Own study based on data provided by MacroTrends.net

Chart 8 » Net Income Film Companies (2017–2021) (in billion)

Source: Own study based on data provided by MacroTrends.net

ties is the most diversified, the market valuation increased by approximately 44%

Then, the net profitability and EPS ratios were analyzed. Chart 7 shows the results of the analysis for the EPS indicator.

As it comes to the analysis of earnings per share, the highest values were recorded in the case of Netflix and Amazon. In the Amazon's example, the annual increase in EPS is at the highest level and reaches values of around 100–300% for selected years. At the same time, in the case of AT&T and Walt Disney Company, negative values of EPS indicators were shown in the first year of the pandemic. The most stable value of the EPS index was related to Comcast and ViacomCBS – standard deviation around \$ 1.

Then, Figure 8 shows the net realized income in 2017–2020.

As in the case of the earnings per share ratio, Comcast and ViacomCBS were the most stable value of net income on an annual basis. It is also noteworthy that only WarnerMedia and the Walt Disney Company generated negative net income in the first year of the pandemic.

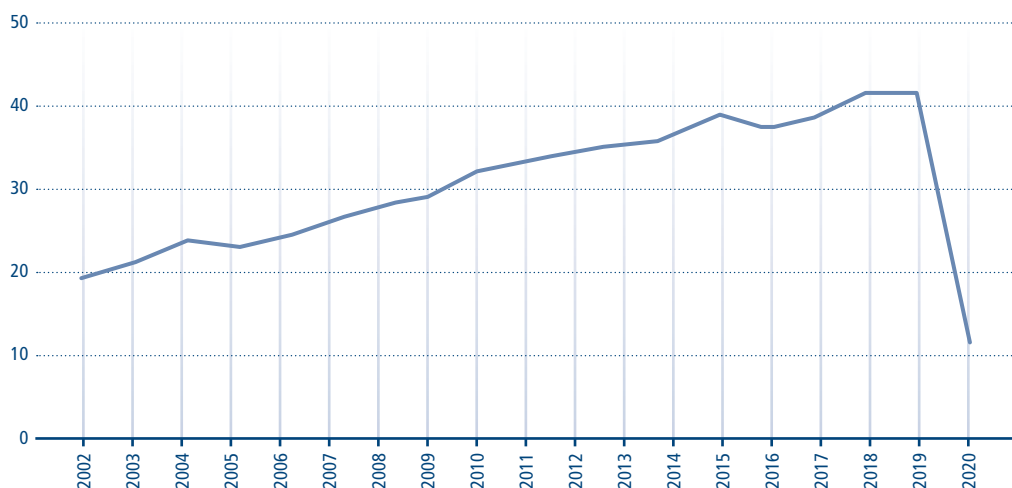
4.2 Analysis of the cinemas distribution market

The cinema distribution market analysis was based on data relating to market profitability. In the first stage, a comparative analysis of the global cinema industry as well as the American and Canadian industries was carried out. Figure 9 shows the changes in global income attributable to the operation of the cinema chain.

The global CAGR in the analyzed period between 2002 and 2019 was approximately 4.3%. At the same time, it is worth mentioning that the pandemic income results obtained in both North America and the global market fluctuated within the limits of income obtained at the turn of the century – comparable to income obtained in the mid-1990s. The obtained result was compared with the results from the North American market. Figure 10 shows the changes in the income of North American cinema distribution chains over the period 1990–2021.

The CAGR for the same period in the case of the United States was slightly over 1%, which may in-

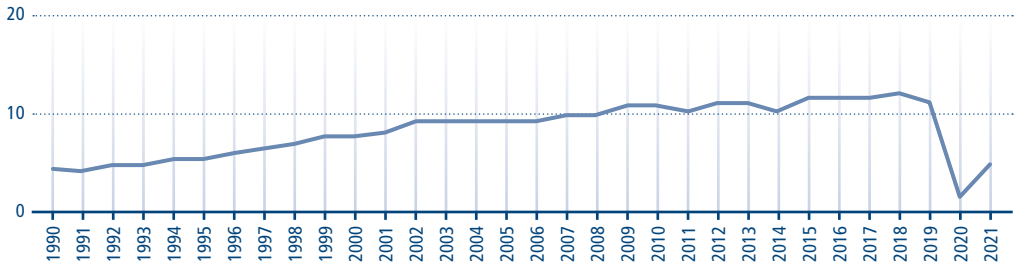
Chart 9 » Theatrical market revenue worldwide from 2002 to 2020 (in billion)

Source: Own study based on data provided by statista.com

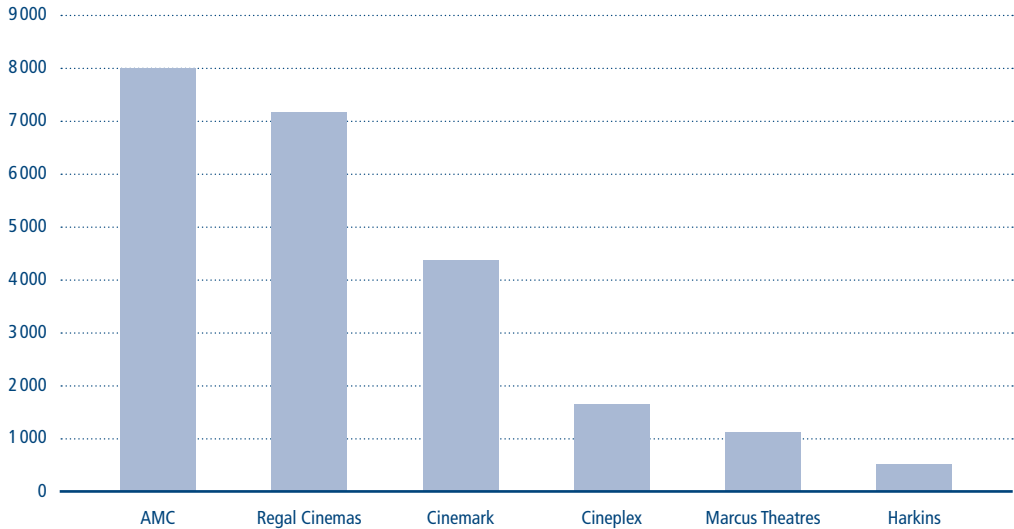

➔ Chart 10 » Box office revenue in the United States and Canada from 1990 to 2021 (in billion)

Source: Own study based on data provided by statista.com

Chart 11 » Leading cinema circuits in the United States and Canada as of July 2020, by number of screens

Source: Own study based on data provided by statista.com

dicating that the global cinema market in the analyzed period grew much faster on a global scale than the North American market.

Then authors focused on the analysis of AMC Theaters, the largest cinema distributor in North America as of 2020. Chart 11 shows the number of screens for the largest North American cinema distributors (as of July 2020).

As it can be seen, the three major players in the North American market — AMC Entertainment Inc., Regal Cinemas (Cineworld Group PLC) and Cinemark control over 80% of the available cinema screens. The remaining numerous competitors have a much smaller number of cinema screens available to viewers. As part of the next stage of the study, an attempt was made to analyze the correla-

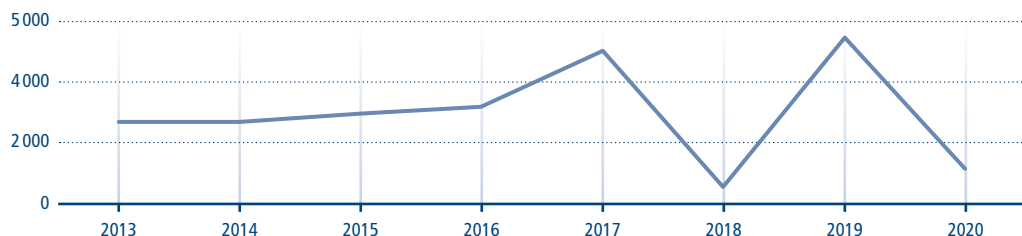
tion between the size (change in the market size on an annual basis) of the North American market in terms of income and income achieved by the largest cinema operator – AMC Entertainment Inc. Figure 12 shows the fluctuations in AMC income in 2013–2020.

The correlation coefficient between the revenues of AMC Theatres and the revenues of the North American box office in the period 2013–2019 turned out to be positive at a value of 0.38. This proves the existence of an average linear depend-

ence between the analyzed result sets relating to the obtained income.

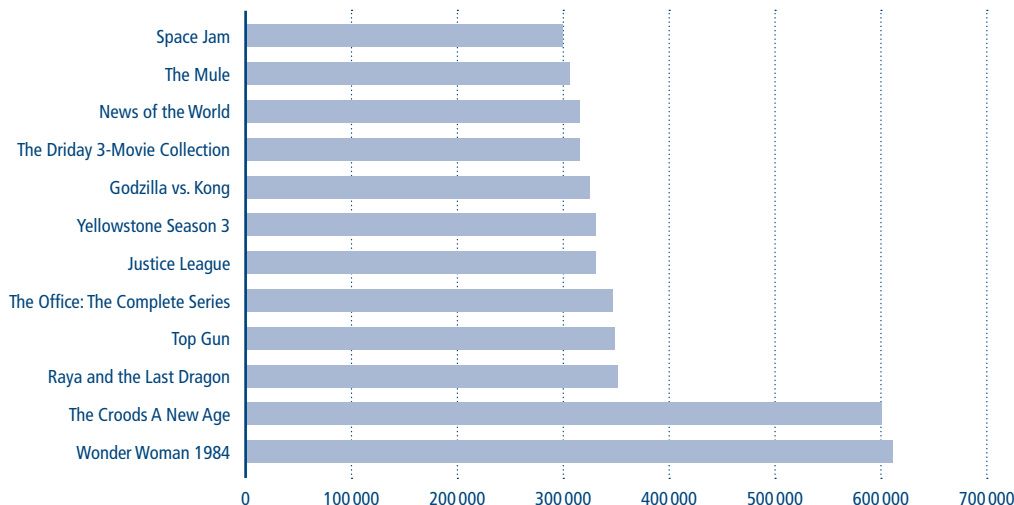
In the covid-19 pandemic era, numerous movies considered to be future box office hits, such as *Top Gun Maverick* or *No Time to Die*, were postponed for fear of lower revenues due to restrictions on the availability of cinema halls (Miedziak, 2022). It should be mentioned, however, that during the pandemic period, there were also successes in terms of revenues from cinema halls, an example of which is the film *Spiderman No Way*

Chart 12 » AMC Theatres revenue from 2013 to 2020 (in million)

Source: Own study based on data provided by statista.com

Chart 13 » Top-selling DVDs in the United States in 2021, by units sold (approximately)

Source: Own study based on data provided by statista.com

- *Home*, which earned over USD 1.7 billion in global markets (as of February 2022) without having its premiere in China.

4.3 Analysis of the home optical disks distribution market

The DVD optical disc distribution market peaked in the United States in 2005 (2001–2005 is considered a transition period between VHS and DVD, although the DVD format itself already appeared in stores in the 1990s) when the market value was estimated at 16.3 billion dollars. Significant decreases in sales began after 2007 (the decrease between 2007 and 2009 amounted to approximately 40%). It can be assumed that the crisis on the real estate market has contributed to a reduction in the purchase of entertainment goods. By 2018, the market size had dropped to \$2.2 billion. The main reason for this is the growing popularity of streaming services (Whitten, 2019). As it comes to the European market, sales declines were also noticed. In 2008, the average European purchased 4.3 DVDs a year. By 2012, that number had dropped to 2.3. The results of the successor of the DVD format, i.e., Blu-Ray Disc, in terms of amounts turned out to be much lower. In the sales peaks, the value of the carriers sold did not exceed USD 3 billion (2008–2014 period). Chart 13 shows the ranking of the best-selling DVD movies in the United States in 2021.

As it can be seen, the list of best-selling movies is dominated by the famous franchises' titles. At the same time, however, it may be surprising that *Wonder Woman* 1984 turned out to be the most purchased. This surprise comes from the fact that this picture premiered in the parallel model cinema + HBO Max. An explanation for this event may be that many of the pictures related to comic book characters on DVD releases offer special collector's materials (items and video materials) that are not available in streaming distribution. The sales results of Blu-Ray discs are also a big surprise. In their case, it often happens that the leading places

on the sales lists are taken by films from many years ago. This applies, for example, to such film series as *Star Wars* or *The Lord of the Rings*. The appearance of the new edition on Blu-Ray is most often associated with the availability of special gadgets and archival video materials not previously published. In the era of the popularity of optical and analogue media (VHS), movie rentals such as Blockbuster LLC (bankruptcy in 2010) achieved their golden period in terms of income. Their success also contributed to limiting the sale of films without a license to rent. It is worth mentioning that the company Netflix, one of the largest providers of video streaming services, has been successfully operating for many years as a rental of physical media.

5. Final conclusions

As the part of the final conclusions, final hypotheses verification states as follows:

- Hypothesis No. 1 – Traditional cinema distribution and home distribution based on optical disc carriers are giving way to streaming distribution in terms of financial results. This hypothesis was confirmed during the own research. The market results achieved by entities focused on streaming services are characterized by a continuous increase in the number of users, at the same time generating higher capital market ratios (increase in the value of stock market capitalization, EPS), which, however, are characterized by greater volatility.
- Hypothesis No. 2 – The theatre distribution model is most exposed to external factors influencing the number of customers. This hypothesis was also confirmed as part of the authors' own research. The analysis of financial data obtained in various types of distribution indicates that the cinema distribution is the one most exposed to negative financial consequences in the case of access restrictions. At the same time, the poor results achieved by theatrical distribution due to e.g., limitations in the number of

people in the room are exacerbated using parallel or with reduced waiting times in other distribution models.

In addition to the hypotheses' verification, as part of the own research, three conclusions were formulated:

- The analysis of stock exchange rates of streaming services suggests that the information on the potential horizon for the end of the pandemic and the elimination of pandemic restrictions negatively affects the stock exchange rate.
- Home distribution based on optical media is at a time of extinction, which is deepened by the dynamically growing streaming market.
- The film distribution market is currently undergoing a transition from a stationary medium based on physical cinematic and optical media to a digital world based on the consumption of content under purchased subscriptions. The pandemic only accelerated this transformation process, which could be assumed to be inevitable.

REFERENCES

- [1] AKSER, M.: Cinema, life and other viruses: the future of filmmaking, film education and film studies in the age of covid-19 pandemic. *CINEJ Cinema Journal*, 2020, 8.2: 1–13.
- [2] BYERS, S., CRANOR, L., KORMAN, D., MCDANIEL, P., & CRONIN, E.: Analysis of security vulnerabilities in the movie production and distribution process. In *Proceedings of the 3rd ACM workshop on digital rights management* (pp. 1–12), 2003.
- [3] CAILIANSHE: Ziben daluandou: Dongle yuanxian nailao de xuzheng zao wandadengdizhi [Xuzeng faces resistance of theater chains], 2020
- [4] DECANAY, J. et al.: *Movie Life Cycles and Knowledge Transmission*, 2011.
- [5] GOLDBERG, E.: *Going to the Movies, from the Comfort of Your Own Home*. 2020.
- [6] HAITHMAN, D.: Inside the fight for exclusive content as streamers acquire studio libraries. *Wrap*. <https://www.thewrap.com/fight-for-exclusive-content-as-streamers-acquire-studio-libraries/>. Accessed 2 Mar 2022.
- [7] HENNIG-THURAU, T., HENNING, V., SATTLER, H., EGGERS, F., & HOUSTON, M. B.: The last picture show? Timing and order of movie distribution channels. *Journal of Marketing*, 71(4), 63–83, 2007.
- [8] JOHNSON, M.: Hollywood survival strategies in the post-COVID 19 era. *Humanities and Social Sciences Communications*, 2021, 8.1: 1–8.
- [9] KAVAS, B.: *Cinema and New Media Possibilities in the Pandemic*, 2021.
- [10] KIM, I.: The impact of social distancing on box-office revenue: Evidence from the COVID-19 pandemic. *Quantitative Marketing and Economics*, 2021. 19.
- [11] LANDRY, P.: Business Of Film: What Is Distribution. *Script Magazine*, 2022.
- [12] LEUNG, W., LEE, S.: The Chinese film industry: Emerging debates. *Journal of Chinese Cinemas*, 2019, 13.3: 199–201.
- [13] LUO, Y.: *The Streaming War During the Covid-19 Pandemic*, 2020.
- [14] MARKS, L. U.: Let's Deal with the Carbon Footprint of Streaming Media. *Afterimage: The Journal of Media Arts and Cultural Criticism*, 2020, 47.2: 46–52.
- [15] MIEDZIAK, R.: Covid-19 and the film industry. Is the pandemic completely changing the rules of the game? *Scientia et Societas*, 2022. 1.
- [16] MIKOS, L.: Film and television production and consumption in times of the COVID-19 pandemic—the case of Germany. *Baltic Screen Media Review*, 2020, 8: 30–34.
- [17] On-Line Financial Data Services: Statista.com, Backlinko.com, BusinessOfApps.com, FORTUNE Business Insight, Google Finance, MacroTrends.net.

- [18] REUTERS: Matrix Co-Producer Village Roadshow Sues Warner Bros over Streaming Release. *REUTERS*, 2022.
- [19] RICHWINE, L.: Disney Rejects Scarlett Johansson's Complaint over Black Widow Streaming Release. *REUTERS*, 2021.
- [20] SIMS, D.: Why Big Movie Chains Won't Show Martin Scorsese's Netflix Epic, *The Atlantic* Aug, 2019.
- [21] SPERLING, N.: HBO Max and HBO Hit 73.8 million Subscribers, Topping Company Forecast. *New York Times*, 2022.
- [22] SU, W.: The platformization of China's film distribution in a pandemic era. *Chinese Journal of Communication*, 2021, 1–20.
- [23] TITOVA, E.: Global streaming impact to movies and cultural products. Стратегии развития социальных общностей, институтов и территорий. —Т. 1.—Екатеринбург, 2021.
- [24] TSUI, C.: Straight-to-streaming: Will the coronavirus pandemic change the film industry for good? *South China Morning Post*, 2020.
- [25] VALLETTI, T. & CALZADA, J.: Intertemporal movie distribution: Versioning when customers can buy both versions. 2011.
- [26] VLASSIS, A.: Global online platforms, COVID-19, and culture: The global pandemic, an accelerator towards which direction? *Media, Culture & Society*, 2021, 43.5: 957–969.
- [27] WALLS, W. D.: Modeling movie success when 'nobody knows anything': Conditional stable-distribution analysis of film returns. *Journal of Cultural Economics*, 2005, 29.3: 177–190.
- [28] WHITTEN, S.: The Death of the DVD: Why Sales Dropped More than 86% in 13 Years. *CNBC*, 2022.

Film distribution in the time of the COVID-19 pandemic. Will streaming take over the entire market?

ABSTRACT

Objective: The aim of this study is to check how the revenues from cinema distribution obtained in various channels have changed over the years.

Test methods: Literature analysis, financial data analysis, case study analysis.

Results and conclusions: The film distribution market is currently in a transition from a stationary medium based on physical cinematic and optical media to a digital world based on the consumption of content in purchased subscriptions. The pandemic only accelerated this transformation process, which could be assumed to be inevitable. Traditional cinema distribution and home distribution based on optical discs are giving way to streaming distribution in terms of financial results. The cinema distribution model is most exposed to external factors affecting the number of customers. The analysis of stock exchange rates of streaming services suggests that the information about the potential horizon for the end of the pandemic and the elimination of pandemic restrictions negatively affects the stock exchange rate. Home distribution based on optical media is at the time of extinction, which is deepened by the dynamically growing streaming market.

Originality and cognitive value: This is one of the first works to focus on changing theatrical distribution models in the era of the digital revolution, which is largely driven by the pandemic situation.

KEYWORDS

movie distribution; industry film; COVID-19 pandemic; video streaming services; entertainment and media industry market

JEL CLASSIFICATION

O33; L82; L86

✕

Violence against Women in Serbia: Collective Body of Woman or where the “Flowers of Evil” Blossom¹

- ▶ Danijela V. Spasić², Ph.D. » Associate Professor; email: danijela.spasic@kpu.edu.rs
- ▶ Ivana Radovanović², Ph.D. » Assistant Professor; email: ivana.radovanovic@kpu.edu.rs
- ▶ Dalibor Kekić², Ph.D. » Associate Professor; email: dalibor.kekic@kpu.edu.rs
- ▶ Ivana Krstić-Mistridžević², Ph.D. » email: ivana.km@kpu.edu.rs

* 1. Introduction: Family as guarantee of survival and generator of risks

The cultural pattern of a society is transformed slowly, especially if it has been exposed to the same or similar influences over centuries of economic and social developments and overall social tendencies. This was the case in the history of the Serbian national and cultural being whose transformation has always ‘mirrored’ social developments. Various forms of collective entities, primarily the family, have been involved in the social changes of the Serbian cultural ethos. Specific features and intensity of the changes within the family in Serbia depended, among other things, on the distribution of social power among its members in the conditions in which the family is an ambivalent social factor: it is simultaneously the producer of capital (and thereby a guarantee of survival) and the generator of risks. The process of social power distribution within the family was established in the form of patriarchy as a traditional matrix of the

development of the Serbian society, certain forms of which persist even today. At the same time, the process of re-traditionalization of the family in contemporary conditions is characteristic of Serbia, as the society of semi-periphery (Hughson, 2018) with underdeveloped post-socialist institutions of the system. This is why the family was taken as a unit for analysis in this research of social trends and understanding their consequences in Serbia. Its transformation is followed throughout history, exploring the influence exerted by religious, traditional, patriarchal patterns and cultural heritage on the relations and distribution of power among its members, its social role and significance until the present day, as well as its re-traditionalization. The analysis focuses on violence against women as one of the consequences of the mentioned external factors which influenced the process of gender socialization and role division within the family and allowed stability and continuity of the violent pattern as a result of (re)distribution of social power.

¹ The paper is result of research within the project No. 47017 Security and protection of organization and functioning of the educational system in the Republic of Serbia (basic precepts, principles, protocols, procedures and means) realised on the Faculty of Security Studies in Belgrade and financed by the Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia.

² University of Criminal Investigation and Police Studies, Cara Dušana 196, 11080 Belgrade, Serbia.

2. "In the beginning was the word": Methodological framework of research

The aim of this research is to explore the thesis about the existence of a diachronic, dynamic matrix according to which — starting from the mythological representations and religious dogmas, through the inheritance of traditional and patriarchal norms to the present day — the attitude towards the woman and her position within the family has not essentially changed in Serbia. Based on the uncritically adopted stereotypical representations and unfounded prejudice about the woman, her innate qualities and characteristics, a pattern of gender socialization and division of social roles has been developed, which represented a solid foundation for ideological justification of asymmetry of social power and for various forms of violence within the family.

The researchers' efforts in this study have also been directed towards seeking the answer to the following question: how have various forms of violence against women in the Serbian nation developed and survived until this day through mythological, religious images of women, cultural heritage, traditional and patriarchal social norms, taking into consideration two forms of family structures and their specific features: the traditional (patriarchal) and contemporary (re-traditionalized) one?

In order to establish these relations, the researches combined and cross-referenced a variety of data from multiple independent sources: historical archives, sociological and ethnographic collections, folklore creations (customs, ritual representations), folk stories, proverbs, sayings, popular songs. The core sample of the analyzed proverbs encompasses 7,000 proverbs from the collection of

Vuk Karadžić (1849), then Vuk Vrčević, Milan Vlajinac and Milosav Mijušković. By analyzing the sample of about twelve thousand Serbian popular proverbs, the researches reached conclusions about the stereotypical representation of the woman and the relation of the society towards her contained in them.

Proverbs express the generally accepted, traditional, inherited belief of the members of a culture about the world, man and his destiny in an extremely reduced and simplified manner with an overt tendency to provide guidance and directions for coping in life (Popin, 2017). This is why the researchers thought that analyzing the contents of the proverbs about the woman from Serbian folklore may provide a reliable and a comparatively objective way in which to find out what stereotypes about the woman were prevalent in the Serbian traditional culture and which have remained in place until this very day, only in a modified and adjusted form. The analysis encompassed the traditional, social ambience of patriarchal culture in Serbia, as a contextual framework from which stereotypes and prejudice originated and in which they were preserved, as well as the current, modern patterns and family models which have developed in the established social frameworks.

Specificities of the functioning of traditional and contemporary families, family relations, roles of family members and violence against women were identified using secondary analyses of quantitative and qualitative data from the studies carried out around the middle of the 20th century in the areas populated by the Serbian people: the research of Vera Erlih which started in 1937³, between the two world wars, the study of family violence conducted in the 2001–2004 period on a sample of 580 observed village families in six

³ "Porodica u transformaciji: studija u tri stotine jugoslovenskih sela [Family in Transformation: A Study of three hundred Yugoslav villages]" (Erlih, 1964). This is one of the rare sociological and anthropological studies dedicated to the woman and her position in the regions inhabited by the Serbian people and it contains sufficient material for analyzing tradition of sacrificing and violence against women.

The study divides the Serbian cultural circle into three territorial units: Christian Macedonia (Orthodox villages of Macedonia, Sandžak, Kosovo and Metohija), Christian Bosnia — orthodox villages, Serbia within its borders prior to 1921.

- counties of central Serbia (the counties of Zlatibor, Šumadija, Mačva, Belgrade City area, Nišava and Rasina) (Rajković and Miletić-Stepanović, 2010) and the research on firearm abuse in the context of gender-based violence, which was conducted in the area of Sandžak in 2016 (Spasić and Tadić, 2017).

3. Family in transformation: conceptual approaches and initial assumptions

The theoretical foundations for explaining the transformation of the Serbian family from patriarchal (traditional) one to the contemporary (re-traditionalized) one, taking into account conditions and circumstances in which it has been developing, are found in understanding the theory of structuring of the French sociologist Pierre Bourdieu (Bourdieu, 2001). This theory starts from the proposition that the contemporary society is insufficiently transformed and therefore liable to re-traditionalization due to which the traditional family becomes an element of social development of modern societies. In situations of post-socialist crises, intense social exclusion, poverty and unemployment, the processes of re-traditionalization and familization occur, wherein the functioning of the society unfolds based on the traditional mechanisms of securing wellbeing (Koložova, 2016). According to Tadić et al. (2018), this process is influenced by forms of partial transformation of patriarchy from its traditional form, in which the husband-father has the authority, to the modern one, in which the authority is assigned to the man as such.

According to Hajnal (1983), there were two patterns of marriage and household in pre-industrial societies of Europe: west-European and east-European ones. In reference to the Hajnal line⁴, Serbia is in the east, within the east-European model of marriage and household. This model consists of the so-called complex households, among which the Balkan complex household (family) represents

one of the social instruments in the traditional and patriarchal society, with a high degree of adaptability to social and economic problems (Mosely, 1976, p. 77). The traditional form of family life which was characteristic of the Serbs is a rural community called *zadruga*, as a specific “cultural model of life, behavior and thinking” (Milić, 2001).

The ethnographic, sociological and historical approach in the analysis, that is, in the conceptual foundation of the research included the evidence on the existence of symmetry or asymmetry in the functioning of the family in terms of social power distribution between men and women. What is understood as a symmetric family is the social, economic and historic form of the family in which a husband and wife have equal power, that is, the roles of both of them are equally (essentially) important for the survival of the family and they are similarly valued by the society (Pavićević, 1999).

Earlier studies showed a prevalence of asymmetric families in Serbia and the influence of tradition, cultural heritage and patriarchy on the maintenance and strengthening of asymmetry (Blagojević, 2002; Trebješanin, 2011; Belić and Jovanović, 2013; Spasić and Tadić, 2017). As a result of asymmetry, the said studies identified different forms of domestic violence as a result of this asymmetry, and the results indicated that domestic violence was predominantly aimed at women. The “reasons” for violence against women in the contemporary Serbian family include five principal groups of behavior, including the following: neglecting family obligations, shortage of money, infidelity — jealousy, sexual issues and dependent personality disorders — alcoholism and drug abuse (Rajković and Miletić-Stepanović, 2010; Spasić, 2017).

According to the sociological model, the relation between violence against women in the family and social reproduction (survival) of patriarchy is systemic and can be noted at all levels. At that, the relation between (re)production of violence against

⁴ A border line between west-European and east-European models of marriage which stretches from Trieste to Saint Petersburg (Hajnal, 1965).

women in the family and (re)production of the social system is not direct and simple because the system daily produces violence against women through a complex system of mediators, wherein the relations between sexes in the family are of particular importance as part of overall relations of unequal power (Konstantinović-Vilić et al., 2019).

Contemporary empirical research has also shown stability of the cultural stereotype of the woman, its traditional foundation and 'rational' justification, the relation between the social power or social powerlessness of the woman and domestic violence, and indicated the need to explore social, historic, mythological and religious roots of contemporary stereotypical image of the woman and prejudice related with it. We must first find its roots deep in the conscious and unconscious part of the 'collective psyche' of the Serbian cultural ethos.

4. Contextual framework of research *Mythological and religious image of woman: from Great Mother to Accidental Being*

In the deepest archetypal mythical-magical and religious layer of the Judeo-Christian culture we find the twofold dark image of the woman as Great Mother, who gives birth but also kills – the image of goddess Lilith. Judeo-Christian tradition regards the woman as being an unclean, lower being and source of evil. Eve, the original woman, was later created from Adam's rib, hence the woman's centuries-long subordination to the man. And because she tempted Adam into sin, which resulted in expulsion from Paradise, God cursed and punished the woman. According to the Old Testament, God told woman: "I will greatly multiply thy sorrow and thy conception; in sorrow thou shalt bring forth children; and thy desire shall be to thy husband, and he shall rule over thee" (*The First Book of Moses [Prva knjiga Mojsijeva]*, 3, 16). According to the same canonic source, the woman is unclean a week after childbirth, and twice as long if she gives birth to a female child (*The Third Book of Moses [Treća knjiga Mojsijeva]*, 12, 1–5).

The New Testament also explicitly states that the woman is ritually unclean and subordinated to her husband. Holy Apostle Paul says in his *First Epistle to the Corinthians* that "the head of every man is Christ and the head of the woman is the man". During the service, the woman has to cover her head, and the man does not "for the man is not of the woman; but the woman of the man. Neither was the man created for the woman; but the woman for the man" (*First Corinthians* 11, 8–9). According to St Thomas Aquinas, the woman is a defective, misbegotten man, "an accidental being". Upon analyzing the Bible, it can be established that in Christianity there is a less than favorable image of the woman as sinful, frivolous, spiteful, treacherous person. Other major religious traditions worldwide consider the woman to be an inferior being, ritually inadequate and therefore inevitably subordinated to the man (Sloukem, 2003).

In the Jewish prayer, for example, the man says: "Praised be, God, our Lord and master of the entire world, who did not make me a woman," and the woman says: "Praised be the Lord who created me by his will". In Judaist prayer there is also the phrase: "Blessed may you be our God because you did not make me heathen or woman or ignorant!"

In Slavic mythology and popular religion, which the Serbian mythological and religious ethos derives from, the image of the woman is rather dark. Myths and legends show the woman as an imperfect man, an inferior being, prone to sin, ritually unclean and subordinated to the man. "The woman is juxtaposed to the man as left to right, as negative to positive" (Kabakova, 2001). The Slavs also excluded the women from the sacral sphere: they did not participate in religious rites because they were considered to be 'unclean beings' (only virgins and old women were regarded as ritually clean).

In the conception of the Serbian tradition, as shown in a semantic study by Nikita Tolstoj on the Serbian linguistic and ethnographic material, the following series of negative poles of binary oppositions is related to the woman: left, west, lower,

→ rear, later, even, etc. The image of woman is associated with all those attributes that in the mythical-magical opinion have negative meaning because these attributes are at the same time related to the 'yonder, the other' world, underground and 'demons' (Sloukem, 2003).

This imposes a conclusion that this dark and negative determination of the woman provides a mock-rational and justifiable reasons for her marginalized position in the family, asymmetry of social power and various forms of violence against the woman which must be used to punish her for her original but everlasting sin and which strive to "suppress or change" her "evil and untamed nature".

4.1. Serbian patriarchal family, culture and tradition: man as man (human being) and woman only as woman

In order to understand stereotypes and prejudice about the woman and the 'rational' reasons for violence based on them, it is necessary to become familiar with the attitude of the society towards the woman in the traditional Serbian society. Based on ethnographic, historical data, several characteristics of male-female relations have been established. The attitude of the man (human being) towards the woman is the attitude of a superior being towards an inferior one, a powerful being towards a weaker, subordinated one (Sultana, 2012).

The position of the woman in the Serbian patriarchal culture was, objectively speaking, exceptionally difficult, as testified in the writings of Vuk Karadžić: "Among all Serbs, wives are much subordinated to husbands, and in Montenegro they are almost held as slaves. In addition to their female jobs, such as spinning, weaving, cooking, milking, etc., they perform the largest portion of field and other work, which is elsewhere performed by men. A wife can often be seen struggling across rocky mountains carrying a heavy burden while her husband goes unburdened, with only a rifle on his shoulder and a pipe in his hand. And on top of it

all, the woman is lucky if she gets the husband who does not beat her without any provocation, just because he feels like it. A young husband and wife must not speak to each other in the presence of other people because it would be considered rude. Also, the wife must not call her husband by name but only refer to him as 'he'... (when a Serbian man has to mention his wife before a respectable man, he will most frequently say 'if you'll pardon me, my wife')" (Karadžić, 1987a, p. 343).

In a survey conducted by Bogišić, a respondent from Herzegovina gives a picturesque description in response to the question on the rights and duties of the wife in relation to her husband: "A wife is obedient to her husband, so that a single glance in the wrong direction causes her to tremble; she keeps silent when her husband yells at her even if she is right; she must not defend herself or run away when he beats her; she sees to it that everything is right and proper in his house, obeys his orders and in addition to bearing children, she performs all other female jobs, and avoids hard work in the field" (Bogišić, 1874, p. 268).

Discrimination against a female child is noticeable the moment it is born. The birth of a male child is accompanied by universal joy, unbridled happiness, pride of the parents, shooting from rifles, and treats, whereas the birth of a female child is accompanied by silence, sorrow, shame and sometimes an exclamation: "May there be no female born!" "A son is the foundation of the home, the candle lit in honor of the family patron saint, an eternal family book of names, the defender of the church and people... And a girl? She is nothing else but someone else's dinner for the house she is destined for" (Vrčević, 1881).

In patriarchal Serbia and in the areas populated by the Serbian people, the girl who "loses her chastity" was despised by her closest relatives, sometimes made to leave home and sometimes even stoned as an outcast who disgraced her family. "Our people everywhere take care that a girl should go to her husband intact." (Đorđević, 1912). The attitude of a husband to an unfaithful wife was

even more brutal. The ‘unfaithful’ wife was frequently disgraced in public, in front of the entire village, stoned or had her nose ripped off, so that she should “remain an example to the world and be recognized for her deformity.” (Đorđević, 1984, p. 252). As a girl, a woman is subordinated to her father, and when she gets married, to her husband. Yet this does not mean that a girl/woman has no protection whatsoever or that she is left at the mercy of men to treat her as it pleases them. Quite to the contrary: while she is a girl, the entire family takes care of her, and when she gets married, then she is under protection of her husband and his entire fraternity.

Violence targeting women in family or partner relations is a heritage, cherished for centuries as a pattern in the Serbian national culture in the form of the so-called sacrificing micro-matriarchate. “The sacrificing micro-matriarchate is a construct of authority which gives women power at the level of primary groups, wherein the women achieve domination through sacrifice. The sacrifice renews domination and vice versa, and both of these together renew the patriarchal structure at the global social level, in the public sphere.” (Spasić, 2017). The prerequisite of the sacrificing micro-matriarchate is the tradition of sacrificing women, and its basic traditional strongholds include: 1) violence against women; 2) low status of women; 3) massive exploitation of female workforce; 4) significant contribution of women to decision-making; 5) prevalent number of women after the wars; 6) readiness for protest and rebellion; 7) strong affection and alliance with children. On the other hand, there is the continuity of patriarchy – which is complementary asymmetrical, almost conflicting with the micro-matriarchate – as a system of authority based on the mentality of the Dinara region, as the dominant type of mentality in the Serbian population, which possesses the following characteristics: strong temperament, emotionality, violence, combating and warrior tradition, competition among peers in heroism and manliness, and irritable disposition (Dvorniković, 1939, p. 344).

4.2. “A snake and a woman are but the same thing”: attitude to woman in oral folk literature and customs

Stereotypes and prejudice about a woman are present in many forms of Serbian oral literature (proverbs, popular saying and bywords), but also in everyday customs. The proverbs, bywords and sayings are short forms of folk oral literature. They are ancient poetic forms whose beauty lies in their simplicity and conciseness. A proverb, which is extremely pregnant with meaning, colorful and beautiful, expresses a widespread, typical belief or experience regarding some basic human issues, needs or values, such as the questions of life and death, destiny, God and devil, justice and injustice, a woman and child, etc.

Modern paremiologically study, structural semantics and linguistic folklore analysis of the structure of proverbs, their language and meaning, all reveal to us an archaic view of the world contained in these expressions. On the one hand, the Serbian language uses the same word ‘žena’ to denote an adult female and a wife. At the same time, the word ‘čovjek’ denotes an adult human being, but also a man. When the expression ‘čovjek i žena’ is used, it implies that the woman is not a human being in the full sense of the word, that she is inferior to man. In the Serbian folk literature and customs (Karadžić, 1987b), ok the woman is ‘adorned’ with predominantly negative attributes:

The woman is treacherous (unfaithful, whimsical):

Ne veruj ženi, jer se kao mesec meni.

(Don’t trust a woman, because she changes like the moon.)

Ne veruj ljetini dok je ne metneš u ambar, a ženi dok je metneš u grob.

(Don’t trust crops before you put them in the barn or a wife before you put her in her grave.)

The woman is talkative:

Gori je ženski jezik no turska sablja.

→ (A woman's tongue is worse than a Turkish sabre.)

Žene su da zборе, a ljudi da tvore.

(Women are made to talk, and men to work.)

The woman is hypocritical:

Što žena više plače, više muža vara.

(The more a woman cries, the more she cheats on her husband.)

Ljude je Bog odlikovao snagom za deset žena, a jednu ženu lukavstvom za deset ljudi.

(God gave the man the strength of ten women, and the cunning of ten men to the woman.)

The woman is evil (spiteful):

Sve zlo dolazilo je oduvek od žene.

(the woman has always been the source of all evil.)

Zmija i žena stvar je jedna.

(A snake and a woman are but the same thing.)

The woman is vindictive:

Gore je zlu ženu dirnuti no zlu guju.

(It is worse to provoke an evil woman than an evil adder.)

Ko će đavola da drži, nek ženu vredi.

(Who wants to see the devil, he should insult the woman.)

The woman is stupid:

U žene je duga kosa, a kratka pamet.

(A woman has long hair and short wits.)

Žene su mudrije od gusaka, kad kiša padne one se u suvo sklone.

(Women are wiser than geese, when it rains, they take shelter.)

The proverbs and other Serbian folk literature mainly depict the woman in dark, shady tones, unfavorable for her. The popular proverbs depict the woman as cunning, evil, chatty, unfaithful, and whimsical. The stereotypes about the woman in the Serbian traditional culture are predominantly negative, but they are not equally negative in re-

spect of all female roles. It should be taken into consideration that the attitudes of men towards women in a patriarchal society vary in respect of different social and biological roles of the women.

The worst view is taken of one's own spouse, one's wife. The proverbs say:

Wives die to a lucky man, and mares die to an unlucky one.

Srećnome žene umiru, a nesrećnome kobile crkavaju.

(If a man is lucky, his wives will die, and if he is unlucky, his mares will die.)

Dva puta je čovek u svom životu veseo: prvom kad se oženi, a drugom kad ženu ukopa.

(A man is happy on two occasions in his life: first when he gets married, and second when he buries his wife.)

Prođi se kučke koja ne ošteti i žene koja ne rodi.

(Beware a bitch that has no litter and a woman who bears no children.)

According to the proverbs, the Serbian people traditionally took a very unfavorable, repulsive and arrogant attitude towards a beautiful woman:

Lijepe kolo vode, a ružne kuću kuće.

(Pretty ones dance, and ugly ones maintain the house.)

Lepa žena i dobro vino, to su dva slatka otrova.

(A beautiful woman and good wine, those are two sweet poisons.)

Where does this paradox stem from? It seems that the explanation is to be sought in the value system and ideology of patriarchal culture. In this culture, the main task of the woman was to be a good mother and housewife. If she was pretty, they believed, it would only hamper her in performing her basic task. Also, there was probably a suppressed fear that a beautiful woman may not only be an inadequate as a housewife, but also unfaithful, and that would grossly embarrass her husband and his family. In support of this hypothesis, we can quote the following proverbs:

Ružna žena – valjana sluga.

(An ugly woman – a good servant.)

Lepa je žena retko poštena.

(A pretty woman is seldom honest.)

The most favorable view is taken of the mother, as if she were not a woman, but a saint.

Nema ti bez matere dobra na svetu.

(There is nothing good in the world without mother.)

Materin blagoslov i božji sve jedno su.

(A mother's blessing is as good as God's.)

This idealization of the mother and her sharp distinction from the woman in general is best illustrated by the following proverb:

Žena je žena, ali majka je majka. (A woman is a woman, but a mother is a mother.)

A conclusion can be drawn that the most unfavorable stereotypes relate to the woman as a *spouse*, who is an epitome of evil and cunning. There seems to be a particularly unfavorable opinion about a *beautiful woman*, who people shrink from in patriarchal culture, just as they shrink from a dangerous and unpredictable being. The only truly bright point in this dark picture of the woman is a very affirmative representation of the *mother* as an incorporeal, unselfish and immaculate being. Summarizing numerous morals of the stories, bywords and proverbs which openly or covertly express the views of the woman in her various roles, we can certainly establish a profoundly *ambivalent* attitude of the man towards the woman in the Serbian patriarchal culture, the attitude which is probably best expressed in the following proverb: *Žena je muka bez koje se biti ne može* (The woman is a torment without which one cannot live.) (Karadžić, 1987b).

5. Traditional family and violence: Collective body of the woman under control

The stereotypes and prejudice about the woman which have been accepted and handed down for centuries, have influenced the position of the

woman in the Serbian traditional family. The traditional Serbian family is frequently referred to as “patriarchal” and “communal” in ethnographic and historic analyses. The first definition refers to the fact that men are given a privileged position in such a family structure, that economic and social power is in the hands of the men and that descent is reckoned through the male line. This epithet, which denotes one of the basic features of the Serbian traditional family, can be further elaborated on and it may be said that the family was patricentric, which implies that the woman, after getting married, would come to live with her husband's family. In the ‘male society’, there is a basically male principle of grouping, patrilineage and patri-locality, and this fact in itself can be regarded as a form of violence.

Women are forced to change their immediate surroundings, to adapt to the new environment, and the new environment is even less willing to accept and support them (“a daughter-in-law is a real slave in the village”). In the circumstances of the dominance of the family cooperative, one of its characteristics being a high rate of nuptiality, wherein the choice of a daughter-in-law has a greater specific weight for the household than the choice of the son-in-law, and the young men's parents have a clear role in it (“Parents force their son to marry in most cases, because they look for a good girl (dowry) and good workforce.” (Spasić, 2017).

As for the other definition, it is known that communal family life prevailed in Serbia until the beginning of the 20th century. The foundations of the commune were a mother and a father with married sons and their offspring (paternal commune) or brothers with their families (fraternal commune). The family and property were managed by the head of the house (Pavićević, 1999). The communal life was organized so that all members of the family had their respective roles, and this involved including children in the work processes from their early childhood.

Girls of six or seven started looking after younger children, helping their mothers with domestic

→ chores as well as with less demanding work in the field. Boys did the same, but when they reached a certain age, they started spending more time with fathers or other adult men (Malešević, 1986). This was of decisive importance for the formation of the gender role among the boys, i.e., for establishing the role of the 'man' in the community. Older girls (and girls of a marrying age) performed a large portion of housework, did handcraft, and, alongside their mothers, prepared for their future role — that of a spouse, mother, housewife. Upon getting married, a girl would leave her family and move to her husband's home in which, upon arrival, she would take the lowest position in the family hierarchy. This position was reflected in the unconditional obedience towards all men and older women as well as in the absence of possibility to influence any decisions that had to be made in the family, even the ones that concerned her at the beginning of her married life (Pavičević, 1999).

The value system of the traditional Serbian society was structured in such a way as to demand women and girls to show conspicuous shyness, diligence, goodness, obedience, and devotion to the family. Female offspring was expected to show obedience and 'girl-like shyness' but they were not discouraged from standing out among their peers; sharpness of mind was valued, along with capabilities, knowledge, friendliness, cheerfulness, seriousness and good looks (Konstantinović-Vilić et al., 2019).

Women's behavior was controlled at several levels: 1) economic, 2) social, and 3) ritual. Namely, according to the system of customary law norms, the woman was always regarded to be 'legally' underage, i.e., she was represented before the law by her father before her marriage or her husband, when she got married (Bogišić, 1874, p. 543). The provisions of traditional law which preached inequality of sexes in inheritance issues derived from such a legal system, implying that all family property was inherited by men, while women were entitled to *prćija* (the property inherited by a widow from her late husband) or to remain in

the parental home if they did not get married (Pavičević, 1999, p. 79). Social restrictions on the women's conduct involved the following: a) restriction of movement essentially aimed at preventing premarital and extramarital relations of girls and women; b) restriction of public expression — primarily at village assemblies; c) absence of right to make any decision, even if it concerned the choice of a spouse. The patterns of ritual control encompassed three crucial moments in the lives of women (first menstruation, wedding and first childbirth) and the rituals performed on those occasions (Fostikov, 2004). Biblical attitudes towards the woman can be recognized in these forms of control, alongside the influence of Serbian folk literature. Based on the data from ethnographic collections, a conclusion can be drawn that the right, granted to the husband in a traditional village setting, to corporal punishment of one's wife was only formal. This right was rarely exercised, and we know that harassment of women became practice only at the time of dissolution of the patriarchal family.

The basis for historical and cultural study of domestic violence against women in the traditional Serbian family is the monograph titled *Family in Transformation: a Study of three hundred Yugoslav villages* (Erllich, 1964). The principal conclusions reached in this study are the following: there is a correlation between the belligerent, warrior tradition and violence against women and violence against children, as well as a correlation between a general combatant disposition, on the one hand, and the tradition of the Dinara region, warrior and immigration past, on the other. Violence is particularly prominent in the areas where the only communal-type of family fell apart and "the old communal order" deteriorated, i.e., especially in the territory of Serbian in its borders before 1921.

The Serbian family commune constituted a form of traditionally-structured family. Being a delicate cultural model of thought and conduct, the Serbian commune is characterized by a set of relations between sexes in which the most prominent

relation is the one between a husband and his wife, used for showing courage, military renown, and manliness (Spasić, 2017). Women themselves in the position of victims exposed to violence. And violence is incorporated in the structure of patriarchal domination; it is normatively regulated social action in the relationships between sexes, whereas evil is considered to be a universally female feature. “Husbands beat (their wives) in public in order to show their masculinity.” “A man should beat his wife and his horse once in three days” (the

said that a husband should beat his wife when his parents complained that the daughter-in-law had insulted them (to confirm the dominant role of the mother/mother-in-law within the family). When he beat her in the presence of children or neighbors it was aimed at strengthening his authority. “The husband is the wife’s master and it is his right to beat her” (Erlich, 1964, p. 240). Demonstration of power and violent behavior against one’s wife generated a ‘favorable image’ of the husband, which reflects the prevalent values accepted at that

Such cultural background was a strong foundation for “understanding and rational justification” upon which universal patterns of violence developed, undergoing qualitative and quantitative transformation, in keeping with the demands for modern definition in the development of the Serbian ethos, yet retaining their key feature — the collective body of woman.

county of Niš); “If you don’t beat your wife, she will go mad in forty days” (the Morava county); “He is no man who has never slapped his wife on the face” (the county of Dragačevo); “A husband should beat his wife, so that it is clear who the male is”.

Customs in certain parts of Serbia convincingly depict the reality in which corporal punishment of women was deeply rooted and expected. In 1940, the *Politika* daily of July 18th wrote about customs persisting from “ancient times” in the villages of Zaplanje, where on the wedding day the bride’s mother would hand over an iron rod to the groom, in the presence of other older women and the girl who was getting married, saying: “So that you may beat her if she is not good. So that she should obey you, as her elder...” Then the bride and groom would eat fried eggs prepared by the bride’s mother, so that her daughter would obey her husband and not disgrace her family (Isić and Gudac-Dodić, 2011, p. 65).

Sometimes violent behavior towards women was of a predominantly ‘demonstrative nature’. Inhabitants of the villages in the county of Vlasotince

time and maintained the position of the woman, primarily a married one (Gudac-Dodić, 2012).

Besides threatening the physical integrity of the women, punishing children was customary in Serbia. Rigid discipline, obedience instilled by fear, external authority, early suppression of instincts and harsh response to infringements characterized the attitude towards children as well. However, special emphasis was placed on punishing female offspring. There is also a predominant authority of a younger brother over an elder sister (70–75% cases) in the Serbian cultural pattern. Girls and young women are given a particularly low status: they are in the focus of control, exposed to multiple injunctions, and a rigid model of behavior is imposed on them. “Sisters are subordinated to the will of their brothers... If a sister is 19 and a brother 15, he will still be the commander: it is thought that the man is more capable, even if he is younger”. “The son is allowed to see or hear everything, go out without asking (for permission). They are sure of his proper conduct. The girl never goes out alone, she is not to talk to anyone or leave the house unless necessary” (Erlich, 1964, p. 91). In addition to this,

→ bad, cold partner relations are imposed (“A husband does not look at his wife in the presence of his parents... they have no affection or love for each other... men are rough, they are always being just males...sexual relations are discussed coarsely, with cynicism” (Miletić, 2002, p. 199). Therefore, the possibility to experience the sense of partnership is seriously hampered.

Culturological dimension of domestic violence in this historic sequence was characterized by an extreme form of interiorization of inferiority which is manifested and maintained through the model of male control, i.e., through acceptance of beating or hard labor. “If I am guilty, I keep quiet and suffer. He has the right (to beat me) because it is his home, I eat his bread, and my work is not recognized... a woman must always be obedient to the man because the man is one thing and the woman is another” (Spasić, 2017). On the other hand, the dominant role of the women for the survival of the male group is based on the female potential to bear children, on her fertility, so that negative evaluation of female infertility is almost universal, and a woman’s infertility implies the ultimate impossibility of her integration in the system (“They take a second wife if the first one has no children... An infertile wife is despised. It is frequently said ironically: he has but a wife and a mare” (Erlih, 1964, p. 262)).

The defined and accepted model of family relations imposes an imperative on the fidelity of wives (“A husband abandons an unfaithful wife... rips her nose off, or her tongue, cuts her hair...or — if he finds his wife in an adultery — he kills them both”), yet it tolerates, silently implies and justifies extramarital relations of married men (“Love affairs are as a rule related to the head of the family, who may have missed his youth under theegis of the father, and who makes up for it after he is married... the wives silently endure it” (Miletić, 2002, p. 201). The Serbian family commune is also marked by a specific relationship between the mother-in-law and daughter-in-law, and the position of the women is additionally aggravated by ex-

tensive exploitation of their labor. Raising the level of the third-rate power of mothers-in-law, as elderly women who are maximally integrated into the male society, on the female line of hierarchy is conditioned by their violence against other women — daughters-in-law, young, unintegrated women.

The position of the woman generally — as a foundation for explaining and understanding the still persisting patriarchal stereotypes and centuries-old, prevailing aspects of gender socialization — is characterized by the following description: “So far no one has worn the shoes on the head, and the hat on the feet... wives are nothing else to husbands but proper slaves and men do not marry for any other reason but to have offspring, just as they buy a field to give them bread without which a man would die as a dried-out tree-stump in the forest, he would see no offspring of his own so his family candle would be extinguished...” (Erlich, 1964, p. 151; Spasić, 2017).

6. Violence and contemporary (re-traditionalized) Serbian family: Where the “flowers of evil” blossom

The literature mentions the main causes that have brought about the dissolution of the patriarchal family commune, such as the following: transformation of traditional economy, transition to money and market economy and an ever-increasing influence of innovations from the cities and from abroad. The most important result of this state of affairs was the demise of one of the basic principles underlying the traditional Serbian family. It is the principle of collectivism which began to disintegrate with increasing individual needs, i.e., with clashes between the needs of the community and those of the individual. As a sign of aggravated position of the women, the literature mentions an increase in alcohol abuse and harassment which become widespread in the period of the dissolution of patriarchal, communal life, and the dowry appears as a testimony of the reduced value of girls (Erlih, 1964).

On the positive side, the dissolution of the patriarchal order is marked by husbands' increased counseling with their wives, as well as by increased freedom for girls. During romanticism, when a view was adopted, that marriage is primarily based on love and that it concerns exclusively a man and a woman, the marriage and family as institutions began to fall apart. One of the consequences of this situation was a demand for female emancipation from the power of the spouse or father and their integration in the civil society equaling that of men. A possibility that the basic social community – the family – may be jeopardized and the beginning of the process of changing roles of sexes and momentary instability of the social structure have led to the implementation of certain procedures aimed at re-establishing balance in the society (Pavičević, 1999). Such processes led to the formation of a certain 'model' of a woman whom Tihomir Đorđević characterizes as a semi-patriarchal type: "The women of this type are as backwards as the women of patriarchal type (village women), but they are no longer in quite the same position as the village women. A semi-patriarchal woman has started to gain independence, yet, being unprepared for and incapable of taking the proper positions of the woman, she did not know what to chose, so that where she freed herself most, she distanced herself most and turned into something that is nothing, into empty appearance, an absurd gesture and fruitless, even harmful conversation which fills most of her life." (Đorđević, 1912). Due to this, although the male and female roles were formally equally valued, we can speak about actual asymmetry of the Serbian civil society of the late 19th century. This entire process resulted in an intense need of the society for a sharp division (polarization) of sex (gender) roles, which all corroborates the conclusion that the civil society in Serbia of that time was marked by less equality between men and women than it was the case in the traditional society.

At the beginning of the 20th century, the prevalent attitude was that the role of the woman is to

take care about the home and family, and of the man to earn and bring home the means for living from the outside (extra-familial) world. However, this was more of an inherited, traditional opinion, whereas actual state of affairs was different: most jobs were performed by both men and women, and an employed woman contributed significantly to the organization and survival of family economy. Namely, the oldest women in the family, as well as the women of middle generation, give up the property inherited from their fathers without much thinking for the benefit of their brothers, i.e., they decline the possibility offered to them by the existing legislations: to gain a certain economic independence and independence from their husbands by inheriting a part of the family property.

In the modern Serbian village family, the only economic restriction imposed on women implies the formal right of the men to make final decisions regarding the organization of economic goods. In reality, the woman is in charge of her income (if she is employed) and of the mutual 'cashbox', just as much as the man. As a result of increased freedom of movement, as well as due to deconstruction of the provisions of patriarchal morality, there is a large incidence of marital infidelity (among both men and women) (Duhaček et al., 2019). As the modern society has offered the woman possibility to refuse the role of the mother, wife and housewife, in response to her acceptance of this possibility, the phenomenon of overemphasizing motherhood occurs in the modern society on the one side and marginalization of fatherhood on the other. Thus, another reduction was made in respect of the role that man used to share with woman in the traditional society. On the basis of these facts, it can be concluded that there is a formal equality of sexes in the contemporary urban Serbian setting, i.e., that there is a formal social symmetry, whereas in reality there is asymmetry which, in this case, 'favors' women. Understanding of phenomenological-etiological dimension of domestic violence in thus defined formal asymmetry of the society indicates that (re-traditionalized) →

→ cultural patterns are still present in the development of the Serbian ethos.

For instance, in research conducted from 2001 to 2004, at the level of the whole sample, the patriarchal model of ownership of the house and estate prevailed in 86 % of the families. At the county level, the patriarchal model was the most prominent in the counties of Zlatibor with 94.8 and Mačva with 92.0%, while it was the 'lowest' in the county of Nišava – 83%. There is a minimal participation of women in the ownership of the house (only if she is a widow or the only child). On the other hand, the head of family remains the formal owner of the house and land even after his death. The findings of the said research confirm continuity of the traditional pattern within family relations and a strong culturological influence of the stereotypes and prejudice in which false rational justification is found for violence against women. At the same time, women themselves, within all age, educational, and professional structures, in the re-traditional modern setting with pronounced asymmetry of their social power in respect of men, find the reasons for their 'sacrifice' even to the extent of threatening their existence:

Mačva county: "He beat me even though I did all the work myself, he did not even care if I was pregnant, he had other women, drank, gambled, and I was not allowed to say anything" (67, a peasant woman, without education); "I wash his feet in the presence of his mother, and he beats me" (55, a peasant women, eight-year elementary school); "Often, because of jealousy, a woman has no right, I keep quiet, I work, I have nowhere to go, and he has hurt me, once he put me on the gallows, and other people saved me" (36, a peasant woman, a high vocational school); "When he felt like beating me, he used to beat me, whenever he wanted and as much as he wanted, I was not allowed to spend a dime, it was his right and his pride" (65, a peasant woman, without education). The county of Šumadija: "Sober or drunk, it is the custom to beat their wives and enjoy in it" (40, a physics professor); "In the village of Guncati a husband beat up

his wife and she died" (53, a peasant woman). The county of Zlatibor: "He beat me, breaking my arm" (31, a worker in a café owned by the family). The county of Rasina: "When he is drunk, and she won't keep quiet, he then goes mad"; "a small quarrel is enough for him to slap her face"; "when they find another"; "When there is no reason, he puts bread upside down and beats me because I have turned the bread upside down". The county of Nišava: "He beats me often without any reason, I took tablets to poison myself, I am all black and blue" (31, eight-year elementary school, a worker); "They beat when the wife is not good, she thinks she is not guilty, but she is, because the husband is older, I got slapped on the face twice, I went into the village, and he arrived home earlier" (75, a peasant woman, no education); "He beats me, I am lucky, he has not beaten me for five years, my mother-in-law makes it all" (27, a peasant woman, no school).

In support of these findings, we shall mention the statements by women from Sandžak which pertain to the patterns of violence and understanding its dynamics: "He beats her, beats her, then he takes a break to rest a bit. He cuddles her and takes care of her and then he starts again. The moment she thinks, there, it's stopped, he won't do it again, he starts again. That is violence. And that is why violence continues for years, because it's not always bad. And also, the fact that she loves him and tolerates him. And that is also our tradition." (39, eight-year elementary school, a worker, the village of Ribariće) "A few months ago, we had a case here in which the violent offender was sincerely puzzled when the police came to take him in. *But, people/folks, I have beaten MY wife.* To him it was quite normal, it wasn't someone else's wife; he would never beat another's wife. But he had beaten his wife and they arrested him? This means that insufficient information, a great impact of tradition, patriarchal upbringing, various social circumstances and he simply does not know that he must not beat his wife, not even his wife." "It is hardest when you sleep next to someone who beats you

every day, and you know that he always has a gun under the pillow.” (Spasić and Tadić, 2017).

7. *Instead of conclusion*

Research shows that, the traditional, expanded family confirmed itself as a social asset and an instrument which has a high level of adjustability to social and economic problems, based on the ability to convert social assets into economic. On the other hand, violence against women is present in keeping with family re-traditionalization and degradation of the position of women in the post-socialist crisis in Serbia. In the hardship of everyday life, women compensate for negative social consequences of the crisis by their human resources (health, emotions, time, and knowledge).

At the same time, there are clear signs which speak of deconstruction of the traditional patriarchy (the authority of the chief) towards strengthening the modern patriarchy (empowering all men) in Serbia. This process indicates blockage in

the transformations of authority, i.e., discrimination and exploitation of women. Such views are more likely result from socially construed sex and gender roles, which means that they are the product of a system of culturally prescribed and anticipated attitudes, values, beliefs and patterns of behavior.

The attitudes towards the woman and prejudice about her and her relations towards the man in Serbia have been formed through mythological and religious representations and rituals and maintained for centuries through various forms of patriarchal, traditional and customary patterns.

Such cultural background was a strong foundation for “understanding and rational justification” upon which universal patterns of violence developed, undergoing qualitative and quantitative transformation, in keeping with the demands for modern definition in the development of the Serbian ethos, yet retaining their key feature — the collective body of woman.

REFERENCES

- [1] BELIĆ, M., JOVANOVIĆ, D.: Povezanost između tradicionalne uloge žene i fizičkog nasilja u porodici. *Nauka i savremeni univerzitet* [Relation between Traditional Role of Woman and Physical Violence in Family. *Science and Contemporary University*], 2015 (4), pp. 77–86.
- [2] BLAGOJEVIĆ, M.: *Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse*. [Mapping Misogyny in Serbia: Discourses and Practice] Beograd: Kvinna Till Kvinna, 2002.
- [3] BOGIŠIĆ, V.: *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slavena II*. [Collection of Current Legal Customs among South Slavs II] Zagreb: JAZU, 1874.
- [4] BOURDIEU, P.: *Vladavina muškaraca*. [Rule of Men] Podgorica: CID, 2001.
- [5] DUHAČEK, D., BRANKOVIĆ, B., MIRAŽIĆ, M.: *Women's Rights in Western Balkan*. Brussels: Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2019.
- [6] DVORNIKOVIĆ, V.: *Karakterologija Slovena*. [Character Study of Slavs] Beograd: Kosmos, 1939.
- [7] ĐORĐEVIĆ, T.: *O srpskim ženama*. [On Serbian Women] Beograd: Srpska književna zadruga, 1912.
- [8] ĐORĐEVIĆ, T.: *Naš narodni život*. [Life of Our People] Beograd: Geca Kon, 1984.
- [9] ERLIH, V.: *Porodica u transformaciji: Studija u tri stotine jugoslovenskih sela*. [Family in Transformation: Study of Three Hundred Yugoslav Villages] Zagreb: Naprijed, 1964.
- [10] FOSTIKOV, A.: Žena — između vrline i greha. U S. Marjanović, D. Popović (Ur.). *Privatni život u srpskim zemljama srednjeg veka*. [Woman — between virtue and sin. In S. Marjanović, D. Popović (Eds.). *Private life in Serbian countries of the Middle Ages*] pp. 323–366. Beograd: Klio, 2004.
- [11] GUDAC-DODIĆ, V.: Život u senci zla. Nasilje u braku i porodici. *Tokovi istorije* [Life in the Shadow of Evil. Violence in Marriage and Family. *Historical Trends*], 2012, 12(3), pp. 226–241.

- [12] HAJNAL, J.: Two kinds of pre-industrial household formation system. In R. Wall (Ed.). *Family forms in historic Europe*, pp. 65–104. Cambridge, 1965, 1983.
- [13] HUGHSON, M.: *Men in Serbia: Changes, Resistances and Challenges – Results of Research on Men and Gender Equality*. Belgrade: Center E8, 2018.
- [14] ISIĆ, M., GUDAC-DODIĆ, V.: *Žena je temelj kuće. Žena i porodica u Srbiji tokom dvadesetog veka*. [Woman Is the Foundation of the House. Woman and Family in Serbia of the Twentieth Century]. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011.
- [15] KABAKOVA, G.: *Antropologija ženskoga tela v slavianskoi traditsii*. [Anthropology of the female body in the Slavic tradition]. Moscow: Ladomir, 2001.
- [16] KARADŽIĆ, V.: *Geografičko-statističko opisanije Srbije*. [Geographic and statistic description of Serbia]. Beograd: Danica, Nolit, 1987a.
- [17] KARADŽIĆ, V.: *Srpske narodne poslovice*. [Serbian folk proverbs] Beograd: Prosveta, Nolit, 1987b.
- [18] KOLOZOVA, K.: The After-War War of Genders. In S. Bahun, V. G. J. Rajan (Eds.). *Violence and Gender in the Globalized World: the Intimate and the Extimate*. London, New York: Routledge, 2016.
- [19] KONSTANTINOVIC-VILIĆ, S., PETRUŠIĆ, N., BEKER, K.: *Društveni i institucionalni odgovor na femicid u Srbiji*. [Social and institutional response to femicide in Serbia]. Pančevo: Udruženje građanki FemPlatz, 2019.
- [20] MALEŠEVIĆ, M.: *Ritualizacija socijalnog razvoja žene – tradicionalno selo zapadne Srbije*. [Ritualization of the Social Development of Woman – traditional village in western Serbia] Beograd: EI SANU, 1986.
- [21] MILETIĆ, V.: Dokument o mizoginoj tradiciji. U M. Blagojević (ur.). *Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse*. [A Document on Misogynous Tradition. In Mapping Misogyny in Serbia: Discourses and Practice], pp. 195–203. Beograd: Kvinna Till Kvinna, 2002.
- [22] MILIĆ, A.: *Sociologija porodice*. [Sociology of the Family] Beograd: Čigoja, 2001.
- [23] MOSELY, Ph.: The distribution of the zadruga within South-eastern Europe. In R. F. Byrnes (Ed.). *Communal Families in the Balkans: The zadruga*. Pariz: pp. 58–69. Notre Dame, 1976.
- [24] PAVIĆEVIĆ, A.: Žene i njihova moć u društvu: proučavanje društvene simetrije u kontekstu polnih uloga. [Women and Their Power in Society: A study of social asymmetry in the context of sex roles] Beograd: Glasnik Etnografskog instituta SANU, knj. XLVIII, 1999.
- [25] POPIN, A.: Između Adamskog kolena i Evinih kćeri: Lik žene u srpskoj usmenoj književnosti. [Between Adam's Knee and Eva's Daughters: The Character of a Woman in Serbian Oral Literature]. *Književnost i jezik*, 2017, LXIV/1–2, pp. 91–101.
- [26] RAJKOVIĆ, Lj., MILETIĆ-STEPANOVIĆ, V.: Porodica i socijalni razvoj: između rizika i kapitala. [Family and Social Development: Between Risk and Capital] *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 2010, (3), pp. 257–279.
- [27] SLOUKEM, S.: Žena – sakupljačica: muške predrasude u antropologiji. U Ž. Papić, L. Sklevicky (Ur.). *Antropologija žene*. [The female collector: male prejudices in anthropology. In Ž. Papić, L. Sklevicky (Eds.). *Anthropology of women*], pp. 70–87. Beograd: Biblioteka XX vek, Krug, Centar za ženske studije, 2003.
- [28] SPASIĆ, D.: Porodično nasilje nad ženama u Srbiji i Grčkoj: uticaj patrijarhata i tradicije. U E. Muratbegović (Ur.). *Crimen, Forensis, Securitas – CFS 2017*. [Domestic violence against Women in Serbia and Greece: Influence of patriarchy and tradition. In E. Muratbegović (Ed.). *Crimen, Forensis, Securitas – CFS 2017*], pp. 473–490. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2017.

- [29] SPASIĆ, D., TADIĆ, M.: *Zloupotreba oružja i rodno zasnovano nasilje*. [Weapons Abuse and Gender Based Violence] Beograd: Centar za istraživanje javnih politika, 2017.
- [30] SULTANA, A.: (2012). Patriarchy and Women's Subordination: A Theoretical Analysis. *Arts Faculty Journal*, 2012, 4, pp. 1–18. <https://doi.org/10.3329/afj.v4i0.12929>.
- [31] TADIĆ, S., ANĐELKOVIĆ, V., VRBAŠKI, S.: *Women's Rights in Western Balkans*. Johanneshov: The Kvinna till Kvinna Foundation, 2018.
- [32] TREBJEŠANIN, Ž.: Muško-ženski odnosi u srpskoj tradicionalnoj kulturi. [Male-female relations in Serbian traditional culture]. U B. Jovanović (Ur.). *Muškarac i žena*. Beograd: Partenon, 2011.
- [33] VRČEVIĆ, V.: *Niz srpskih pripovijedaka većinom o narodnom suđenju po Boki, Crnoj Gori i Hercegovini*. [Several Serbian Stories Mainly about Popular Reasoning in Boka, Montenegro and Herzegovina] Pančevo: Nakladom knjižare braće Jovanović, 1881.

ABSTRACT

Researchers in Serbia have been trying for decades – without much success – to find the causes and factors that would unequivocally establish the origin of domestic violence as a social phenomenon. This is partly due to the fact that the Serbian society, through a dynamic development matrix, has not transformed from the traditional form into a modern one, but rather into an underdeveloped society of conspicuous social risks with prevalent re-traditionalization of collective entities, family in particular. This is why we have studied available ethnographic materials looking for sources and “roots” of culturological guidelines which still define the position of the woman and the distribution of social power within the family. The study has showed diachronic stability of the culturological inherited stereotype of the woman, its traditional foundation and (ir)rational justification, the relation between social power(lessness) of the woman and domestic violence.

KEYWORDS

woman; violence; tradition; patriarchy; Serbia

Násilí na ženách v Srbsku: kolektivní tělo ženy aneb kde kvetou „květiny zla“

ABSTRAKT

Srbští vědci se po desetiletí – bez většího úspěchu – snaží najít příčiny a faktory, které by jednoznačně prokázaly původ domácího násilí jako společenského fenoménu. Částečně je to dáno tím, že srbská společnost se prostřednictvím dynamické rozvojové matice nepřeměnila z tradiční formy na moderní, ale spíše v nerozvinutou společnost nápadných sociálních rizik s převládající retradicionizací kolektivních entit, rodiny. Proto jsme prostudovali dostupné etnografické materiály a hledali zdroje a „kořeny“ kulturologických směrnic, které stále definují postavení ženy a rozložení společenské moci v rodině. Studie prokázala diachronní stabilitu kulturologicky zděděného stereotypu ženy, jeho tradiční založení a (ne)racionální zdůvodnění, vztah mezi sociální silou (méně ženy) a domácím násilím.

KLÍČOVÁ SLOVA

žena; násilí; tradice; patriarchát; Srbsko

Nové trendy v životním stylu seniorů — export seniorů, výměnné pobyty — a problémy komunikace se seniory cizinci

► Ing. Soňa Gullová, Ph.D. » Vysoká škola mezinárodních a veřejných vztahů Praha, o. p. s., U Santošky 1093/7, 150 00 Praha 5 — Smíchov, Česká republika; email: gullova@vsmvv.cz

* Úvod

V ČR žije dle údajů Českého statistického úřadu (ke konci r. 2020) 638,5 tisíce cizinců. Přibližně polovina z nich má v ČR povolení k trvalému pobytu, druhá polovina povolení k dlouhodobému pobytu. Prakticky každý 20. obyvatel ČR je tedy dnes cizinec. Počet cizinců v ČR se neustále roste — jak ukazuje graf. č.1. — a roste i v průběhu pandemie covid-19. V r. 2000 žilo v ČR 200 tisíc cizinců s trvalým pobytem a do konce r. 2025 se odhaduje jejich počet na více než 1 milion osob. Přicházejí noví — staří i mladí. Mladí přicházejí do České republiky studovat, pracovat nebo uzavírají sňatky s českými občany. Vyrůstá nová generace seniorů — původně cizinců. Roste však i počet seniorů, kteří přicházejí za svými dětmi na dožití. (Český statistický úřad, 2021).

Dnes tvoří cizinci asi 5 % obyvatel ČR, což je však méně než v jiných zemích EU. Nejvíce cizinců žije v Praze a ve Středočeském kraji. Mnozí další přistěhovalci do ČR se již stali českými občany (ročně asi 5 000 osob). V praxi to znamená, že tito původně cizinci mají stejný přístup na trh práce, k veřejnému zdravotnímu pojištění, nárok na soci-

ální dávky a samozřejmě možnost získat pobyt i v dotovaných státních domovech důchodců.

Cizinci žijící v ČR dle země původu:

1. místo Ukrajinci — tvoří 26 % všech cizinců, celkem 165 665 osob
2. místo Slováci — tvoří 19,8 % všech cizinců, celkem 124 544 osob
3. místo Vietnamci — tvoří 15 % všech cizinců, celkem 62 884 osob
4. místo Rusové — 41 000 osob
5. místo Němci — 21 300 osob.

Dále k 31. 12. 2020 v ČR žilo: 17 900 Bulharů, 18 000 Rumunů, 8 000 Američanů, 5 300 Britů, 6 100 Italů, 4 770 Francouzů, 3 600 Rakušanů, 4 100 osob ze severní Afriky, 1 300 Syřanů, 8 000 Číňanů, 2 631 Filipínců, 10 141 Mongolů, 5 813 Indů, 7 013 Kazachstánců atd. Mnozí z nich hovoří dobře česky a nejsou vnímáni jako cizinci. Trvale roste v ČR počet cizinců seniorů, kteří se k nám stěhují natrvalo nebo přicházejí na kratší nejčastěji 1–3měsíční pobyty. (Český statistický úřad, 2021).

Cílem tohoto příspěvku je poukázat na vybrané nové trendy v životním stylu seniorů se zaměřením na věkovou hranici 65+ a s tím spojené problémy v komunikaci s cizinci seniory v České republice.

Výzkumnou metodou byla zvolena forma polostrukturovaného rozhovoru. Dle Hendla (Hendl 2005) a Cohena s Crabtree jde o částečně řízený rozhovor tzv. semistructured interview. (Cohen, Crabtree 2006). Autor má předem připravený návod, otázky, které chce v průběhu rozhovoru probrat. Tazatel se však může během rozhovoru od těchto otázek odklonit a pokračovat v tom, co považuje za důležité. Reichel ve své publikaci uvádí, že tato metoda „kombinuje výhody a minimalizuje nevýhody obou krajních forem rozhovoru, tj. strukturovaného a nestrukturovaného“. (Reichel, 2009)

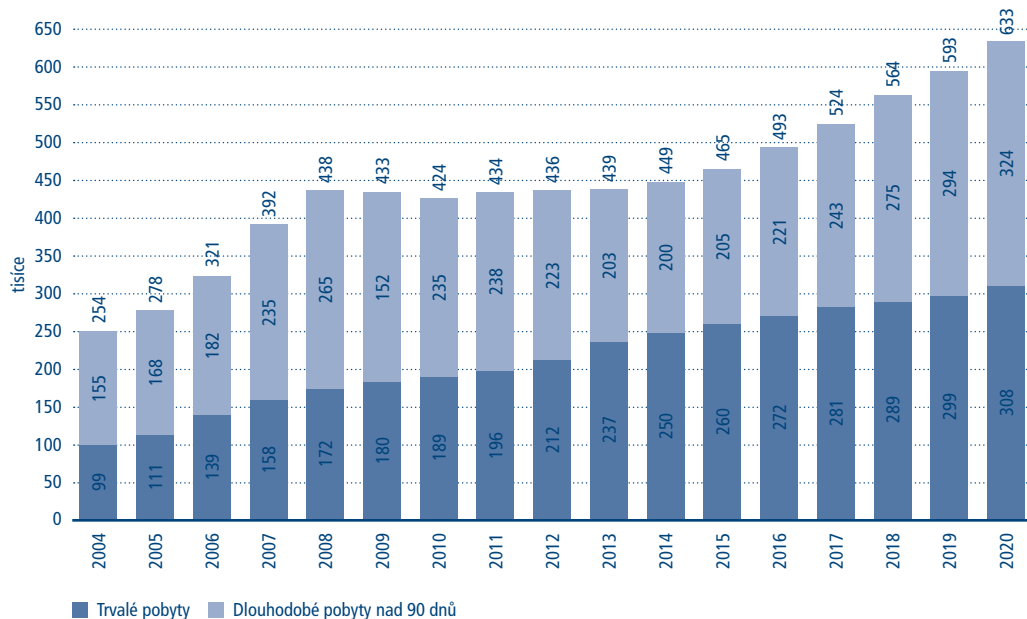
1. Nový trend – export seniorů

V posledních asi 10 letech zaznamenáváme nový trend – často se do zahraničí stěhují na různě dlouhou dobu senioři (dobrovolně i nedobrovolně). Většina se stěhuje z finančních důvodů za svými

mi dětmi či rodinami, ale stále více se stěhuje do domovů s pečovatelskou službou, hospiců, domovů důchodců, senior parků a zůstávají zde krátkodobě ale i do konce života. Mezi takto oblíbené destinace patří: Maďarsko, Slovensko, Česko, Řecko, Polsko, dnes nově i Thajsko či Filipíny atd. Jako příklad lze uvést, že v maďarských domovech pro seniory žije asi 7 200 Němců a Rakušanů, v ČR více než 5 000 Němců, kolem 1 000 Němců žije v domovech na Slovensku atd. (Český statistický úřad, 2021)

Důvody jsou ryze finanční. Díky tomu ušetří a mohou si dovést pobyt v luxusnějších zařízeních s lepšími službami, přestože např. finanční situace německých seniorů patří k nejlepším na světě. Domov pro seniory v Německu stojí od 3 500 do 10 000 EUR měsíčně (průměrná měsíční penze 1 700 EUR), proto děti pro své rodiče (velmi často zejména nemohoucí nebo nesamostatné) vybírají domovy pro seniory a pečovatelské domy v okol-

Graf 1 » Vývoj počtu cizinců v ČR podle typu pobytu

Pramen: Ředitelství služby cizinecké policie MV ČR, online na www.czso.cz/csu/cizinci — počet cizinců staženo dne 23. 9. 2021 →

ních státech, kde je péče o seniory (včetně lékařské péče) podobná nebo i lepší než doma tj. např. v Německu, v Rakousku, v Lucembursku, Belgii či v jiných zemích. V domovech pro seniory v zahraničí (zejména v sousedních evropských zemích) totiž dnes pracuje mnoho bývalých kvalifikovaných zdravotních sester z Česka, Polska, Slovenska a Ukrajiny.

Příkladem je i ČR, kde dnes již existuje řada domovů, které se specializují na zahraniční klientelu jako např. domov v Kubově Huti nebo Seniorpalace u Domažlic (zaměřené na německou klientelu, což je zřejmé již i z toho, že jejich internetové stránky jsou pouze v němčině). V ČR se rychle zvyšuje počet seniorů nejen z Německa a Rakouska, ale i z Ruska, z Vietnamu, Rumunska, z USA, z Velké Británie, z Nizozemska, Švýcarska, Arabských zemí apod. Soukromé domovy přijímají cizince seniory jak na dlouhodobý pobyt, tak i na pobyt krátkodobý např. rehabilitační nebo na doléčení po mozkových mrtvicích, úrazech, operacích a dnes i z důvodů postcovidových problémů. Roste samozřejmě i příjezdový cestovní ruch v těchto regionech, neboť své příbuzné v České republice často navštěvují jejich příbuzní ze zahraničí.

Bohatší senioři z celého světa (i Češi) se do ciziny neodeberou až v období nemohoucnosti, ale hned v prvních letech důchodu, kdy jsou ještě plni síly a chtějí si užívat života, sportů a cestování. Kupují domy nebo byty v „teplých“ zemích např. na jihu Španělsku, v Thajsku, na jihu Itálie, ale i na Kubě nebo v Mexiku, v Brazílii či ve Vietnamu, kam se trvale na stáří či na několik let přestěhují nebo zde tráví velkou část roku.

Jiná skupina seniorů vyhledává pobyt na horách, v lázeňských městech, v metropolích, lákají je historické památky nebo kulturní zážitky jako např. divadla, koncerty, festivaly apod. V ČR např. vyrostly „nizozemské vesničky“, které se staly druhým domovem Nizozemců v Podkrkonoší, na jihu Čech, ve východních Čechách. Někteří Nizozemci se přestěhovali na trvalo, někteří tráví v ČR velkou část roku, většina pouze pravidelně dojíždí např. v lyžařské sezoně. Mnozí z nich pak zůstávají i na

stáří v našich domovech pro seniory. Český jazyk je však pro ně velmi těžký a téměř nikdy (kromě některých slov) se ho nenaučí.

Podobně vznikla i arabská lokalita v Teplicích, kam původně jezdili Arabové na krátké léčebné pobyty do lázní většinou s celou početnou rodinou. Přestože jsou Arabové obecně na jazyky velmi talentovaní, preferují komunikaci v anglickém nebo francouzském jazyce.

Výrazně roste také počet Američanů (zejména z řad bývalých českých emigrantů) v našich domovech pro seniory a v pečovatelských domech, kteří se především z finančních důvodů v seniorském věku vrací „domů“, kde využívají levnějších lékařských služeb. Jsou zvyklí na odloučení od rodiny, senioři v USA díky velkým vzdálenostem svá vnoučata a děti vídají sporadicky — většinou jednou nebo dvakrát do roka. Nemluví již plyně česky, pokud jim to dovolí zdravotní stav, komunikují se svými blízkými telefonem či přes internet.

I tento typ „cestovního ruchu“ seniorů samozřejmě značně ovlivnila omezení způsobená pandemií covid-19, situace v roce 2021 se začíná vracet do starých kolejí. Jak potvrzují ředitelé dotazovaných domovů pro seniory, zájem o pobyty v domovech pro seniory v ČR ze zahraničí opět výrazně roste.

2. Nový trend — výměnné pobyty seniorů

Od roku 2015 se šíří do celého světa nový typ cestovního ruchu pro seniory tzv. výměnné pobyty mezi klienty — seniory soukromých domovů téměř po celém světě. Rakouská firma Senecura, lídr na trhu s péčí o seniory v Rakousku a Švýcarsku, dnes vlastní v České republice 15 domovů a staví další. Svým klientům již několik let umožňuje strávit 1 měsíc ročně na výměnném pobytu kdekoli v rámci domovů skupiny Senecura ve vybrané zemi. (osobní rozhovor s vedením domova v Praze na Klamovce)

Projekt výměnných pobytů seniorů z r. 2015 je velmi úspěšný, postupně se do projektu zapojilo více než 100 soukromých zařízení pro seniory

z celého světa. Projekt vzešel ze závěrů studie OECD a funguje podobně jako studentský ERASMUS. Domovy, které se účastní výměny mají možnost získat podporu z fondů Evropské asociace pro domovy seniorů..

V ČR se do projektu, dle získaných informací, zapojilo asi 10 vybraných soukromých (spíše luxusnějších, kvalitnějších) domovů po celé ČR. Projekt je určený aktivním, soběstačným seniorům s cílem zvýšit jejich kvalitu života, kteří jsou ochotni si vyměnit pokoj (byt) na dohodnutou dobu s jiným klientem ze zahraničí. Klient, který se výměny účastní, platí pouze cestu. Neplatí ubytování, ani běžnou zdravotní péči v domově, ani stravu, ani běžnou zábavu, ani běžně poskytované procedury (např. rehabilitace). Např. Španěl si může vybrat pobyt na horách v ČR a Čech u moře ve Španělsku, tj. na jeden měsíc si vymění ubytování. Tento způsob cestovního ruchu seniorů však v r. 2020–2021 v souvislosti s pandemií covid-19 téměř přestal fungovat a rozběhne se pravděpodobně až v roce 2022.

3. Problémy v komunikaci s cizinci seniory

Senioři — cizinci, kteří se k nám nastěhují krátkodobě, na delší dobu nebo i natrvalo dobrovolně, ale zejména nedobrovolně, velmi často zažívají po příjezdu do ČR tzv. kulturní šok včetně jeho fází tak, jak ho popsal autor této teorie pan Kalervo Oberg v Riu de Janeiru v roce 1954. (Oberg, 1954, str. 177–182). Nejdříve se obvykle lidé na nové prostředí těší, vše je pro ně nové, zajímavé. Později se

vše mění — mají problém s komunikací, dorozumět se (neumí jazyk) s místními obyvateli či personálem v domově, u lékaře apod., cítí se ostraněni od společnosti, od rodiny, mají jiné zvyky, preferují jinou stravu, vyznávají jiné náboženství, mají jiný vztah k času atd. — nic se jim nelíbí, jsou nespokojeni, neumí se přizpůsobit, pláčou, neúčastní se aktivit v domově, chtějí se vrátit domů — prožívají dle pana Oberga kulturní šok

Kulturní šok je frustrace z cizí kultury. (Štrach, 2009). Šok je o to větší, o co víc se liší hostitelská kultura od původní zejména pokud jde o stěžejní hodnoty. Postupně si někteří senioři zvyknou, naučí se jazyk, přizpůsobí se místním podmínkám, najdou si přátele, nové záliby a začne se jim v novém působišti i líbit. Někdy se do své původní země vracejí např. na svátky, na výročí v rodině, návštěvu příbuzných, ale už se vracejí do „cizí“ země a vlastně zažívají kulturní šok znovu. Čím jsou však nově přestěhovaní starší nebo přestěhovaní nedobrovolně (často na dožití ve velmi špatném zdravotním stavu), tím větší problém mají v novém působišti a často si nezvyknou vůbec.

Jak vyplynulo z provedeného výzkumu autorovou v 5 domech pro seniory v ČR největším problémem pro ně v nové zemi je způsob komunikace. Pracovníci domovů důchodců (až na výjimky v pohraničí) zpravidla neovládají cizí jazyky a přijíždějící klienti neovládají češtinu. I když v České republice žijí senioři již několik let, pracovali zde po určité období, a stali se i českými občany, často žijí v komunitách a český jazyk se nenaučili. Jako příklad uváděli sociální pracovníci domovů klienty

Jiným problémem je úcta ke stáří. Senioři v některých kulturách jsou velmi vážení, očekávají projevy úcty, mají vždy pravdu, nikdy jim nikdo neodmlouvá, všechna vyslovená i nevyslovená přání se plní apod. Chodí je do domova pravidelně navštěvovat celá velká rodina. Česká republika je v současné době silně orientovaná na mláď, žádná úcta ke stáří se neprojevuje. Muž je v mnoha kulturách váženější než žena. Často také jinak chápou pojmy jako čestnost, morálka, dobré způsoby.

→ původně z Ukrajiny, Polska, Německa, Rakouska, Ruska a Vietnamu.

Proč vznikají problémy v komunikaci s cizinci seniory? Příchodem do jiné země nebo přímo do českého domova důchodců se mění jejich životní styl, mění se jejich životní prostředí, často musí změnit své zvyky. Délka přizpůsobení se novému prostředí závisí zejména od toho, z jaké kultury pocházejí.

Někteří pocházejí ze zemí, které se řadí do tzv. individualistických kultur. Příslušníci těchto zemí chtějí být nezávislí, mají relativně velké sebevědomí, nebojí se říkat otevřeně svůj názor, snaží se rozhodovat a tvrdě prosazovat svůj názor, někdy se chovají nadřazeně, často vyvolávají konflikty, při prosazování svých zájmů zvyšují hlas, bouchnou do stolu apod. K individualistickým kulturám se řadí například takové země jako USA, Rusko, Ukrajina. Jiní pocházejí z tzv. skupinově orientovaných kultur, vystupují skromně, jsou zvyklí žít v kolektivu, vyhýbají se otevřeným konfliktům, jsou pokorní, nezvyšují hlas a křik je doslova uráží, nikdy nechválí sami sebe (Vietnam – celá Asie, arabské země, Skandinávie atd.). (Gullová, 2013).

Ve styku se seniory cizinci nutno také zachovávat pro ně obvyklou osobní zónu, přizpůsobit způsob pozdravu (podání ruky nebo pouze úklony), přizpůsobit velikost a uspořádání pokoje atd. Z hlediska interpersonální vzdálenosti dělíme kultury na kontaktní – preferují vzájemné dotyky, drží se ruce, sedí blízko sebe, líbají se na tváře (Blízký a Střední východ, jižní Evropa, Francouzi, černoši, Latinská Amerika atd.) a nekontaktní, kteří jsou zvyklí na daleko větší osobní zónu (např. Vietnam, USA, Velká Británie, Skandinávie, Nizozemsko). (Gullová, 2013).

Na základě průzkumu, které autorka provedla ve 5 domovech pro seniory, více než 90 % seniorů cizinců očekává, že se jejich zvykům přizpůsobí provoz i personál těchto pečovatelských domů např. při podávání předmětů (včetně léků, pomůcek, nápojů). U asijských kultur podáváme vše oběma rukama – vyjadřujeme tím druhé osobě úctu, podání jednou rukou chápeme jako neuctivé

chování nebo neochotu. Muslimům podáváme vše pouze pravou rukou, levá ruka je pokládána za nečistou. Podání čehokoliv levou rukou je považováno za urážlivé, projev znevažování. Pohlázení po vlasech, po hlavě bývá také problém – v mnoha kulturách je hlava „čistá“ (sídlo života), nohy nečisté. Ani děti, ani seniory nehladíme po hlavě, jejich hlavy se vůbec nedotýkáme.

Jiné problémy vznikají z hlediska neverbální a verbální komunikace. Největší rozdíly představují: mimika, pohyb očí, gestikulace, způsoby vyjádření emocí, tajná řeč těla, kývání hlavou (ano × ne), projevy zastřené až skryté nebo výrazné, úsměv, fixace očima. Senioři, kteří do ČR přicházejí, většinou neovládají český jazyk. Tlumočnick není vždy a všude. Každá kultura komunikuje jinak, často si s personálem nerozumí. Personál v domovech pro seniory v ČR např. nechápe význam ano x ne, význam mlčení, skákání do řeči nechápe jako zájem komunikovat, nutnost nechválit sama sebe, nutnost nekritizovat členy rodiny, své přátele, spolubydlící atd. V muslimské kultuře se nemluví o těhotenství, žena vyžaduje vždy lékařku či pečovatelku ženu, k lékaři chodí vždy v doprovodu, bezdětné ženy se neptáme, proč nemá děti atd.

Tabu je oblečení, které příliš nechválíme, ale nikdy nekritizujeme. Cizinci senioři preferují obvykle jinou stravu včetně přípravy a konzumace jídla. Mnozí nejedí vepřové, králíky nebo zvěřinu, mléčné výrobky, nepijí mléko, nejedí uzeniny... Slaví své náboženské a státní svátky, modlí se. Jakákoliv kritika náboženství je také tabu.

Přístup kultur k času se také liší. Monochronické kultury jsou přesné, uvažují logicky, respektují plán – čas jsou pro ně peníze. Polychronické preferují dobré vztahy mezi lidmi, čas není důležitý – neplní nic v čas, chodí pozdě, přijít přesně je pro ně až nezdvořilé, neuznávají žádný plán, neustále se vracejí k tomu, co již bylo řečeno či vyřešeno, řešení úkolů a problémů odkládají.

Jiným problémem je úcta ke stáří. Senioři v některých kulturách jsou velmi vážení, očekávají projevy úcty, mají vždy pravdu, nikdy jim nikdo

neodmlouvá, všechna vyslovená i nevyslovená přání se plní apod. Chodí je do domova pravidelně navštěvovat celá velká rodina. Česká republika je v současné době silně orientovaná na mláď, žádná úcta ke stáří se neprojevuje. Muž je v mnoha kulturách váženější než žena. Často také jinak chápou pojmy jako čestnost, morálka, dobré způsoby.

Závěr

Senioři se dnes na celém světě stávají objektem zájmu poskytovatelů pečovatelských služeb a služeb v cestovním ruchu. V zahraničních statistikách jsou za seniory považovány osoby starší 65 let. Jak ukazují statistiky, tak podíl lidí starších 65 let roste a odhaduje se, že do roku 2060 se v Evropě zdvojnásobí. I senioři, pokud jim to dovolí zdravotní stav, chtějí aktivně žít a aktivně odpočívat, cestovat, sportovat, i když žijí často i z finančních důvodů v domovech pro seniory v zahraničí. Většinou starší, často nemohoucí, osamělí, těžce nemocní nebo nesamostatní senioři, necestují, nesportují, ale uvítají individuální přístup a snahu vyhovět jejich i velmi speciálním přáním. Problémem však zůstává schopnost jejich komunikace zejména v cizích zemích.

Zvláštností v komunikaci s cizinci a zejména s cizinci seniory je mnoho. Na styk s cizinci seniory je nutno se připravit, a vycházet ze známého českého přísloví: Jiný kraj, jiný mrav. Personálu v českých domovech pro seniory však často chybí speciální příprava a jazyková vybavenost.

Sestry, pečovatelé a každý zaměstnanec domova pro seniory, ve kterém pobývají i cizinci, posky-

tuje péči klientům z různých kultur. Tito zejména starší klienti uvítají individuální přístup a snahu vyhovět i speciálním přáním. Pečovatelé by měli mít aspoň základní znalosti o jejich kultuře, být empatičtí a ochotní komunikovat s těmito klienty tak, aby jim neublížili a neponížili je. Problémem zůstává, že přestože počet cizinců (i seniorů) v ČR neustále roste, nejsou pracovníci těchto zařízení na tuto skutečnost dostatečně připraveni. Péče o tyto klienty by měla být vždy vykonávána v souladu s jejich kulturními, náboženskými i sociálními hodnotami. Pečovatel by měl ovládat alespoň základy multikulturní komunikační etikety, případně absolvovat vhodné školení. Překvapivá byla odpověď na otázku, zda by pracovníci uvítali školení tohoto typu, když odpověděli, že jenom v případě, že by školení bylo v pracovní době. Nevýhodou také je (jak vyplynulo z rozhovorů) velká fluktuace pracovních sil v tomto oboru.

Komunikace s klienty seniory vyžaduje velmi citlivý přístup. Pouze tímto způsobem je možné předejít kulturním střetům. Závěrem je možné dát alespoň některá základní doporučení pro vedení verbální komunikace s cizinci seniory:

1. Zjistit jazykovou vybavenost klienta a zvolit dle možnosti komunikaci v jazyce, který je oběma stranám blízký.
2. Používat jednoduchá slova a holé věty, které je klient schopen pochopit
3. Naučit se alespoň základní slova z jeho rodného jazyka
4. Využívat obrázky, které by mělo mít k dispozici každé zařízení pro seniory. Klient vybere obrázek.

LITERATURA

- [1] Český statistický úřad. *Počet cizinců* (2021). [online], [2021-09-23]. Dostupné z: <http://www.czo.cz/csu/cizinci>.
- [2] COHEN, D., CRABTREE, B.: (2006). *Semi-structured Interviews. Qualitative Research Guidelines Project*. July 2006. Dostupné online na <http://www.qualres.org/HomeSemi-3629.html>.
- [3] GULLOVÁ, S.: (2013). *Mezinárodní obchodní a diplomatický protokol*, 3.doplňené vydání, Praha, Grada Publishing. ISBN 978-80-247-4418-6.
- [4] OBERG, K.: (1954). Cultural Shock: Adjustment to New Cultural Environments. *Practical Anthropology*, 7., str. 177–182.

- [5] HENDL, J.: (2005). *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, str. 174.
- [6] REICHEL, J.: (2009). *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada Publishing. ISBN 979-80-247-3006-6.
- [7] ŠTRACH, P.: (2009). *Mezinárodní management*, Praha, Grada Publishing, ISBN 978-80-247-2987-9, str. 100.
- [8] SeneCura s. r. o. [online], Dostupné z: www.Senecura.cz.

ABSTRAKT

Cílem tohoto příspěvku je poukázat na vybrané nové trendy v životním stylu seniorů se zaměřením na věkovou hranici 65+ a s tím spojené problémy v komunikaci s cizinci seniory v České republice. Informuje o problémech v komunikaci s nejpočetněji zastoupenými seniory cizinci v ČR. Shrnuje základní zásady pro komunikaci a jednání s uvedenými klienty v domovech pro seniory.

KLÍČOVÁ SLOVA

životní styl; senioři; interkulturní komunikace

New trends in senior lifestyle — export of seniors and ExchanGes — problems in communication with foreign seniors

ABSTRACT

The aim of this paper is to point out selected new trends in seniorlifestyle with a focus on the age category of 65+ and related problems in communication with foreign seniors in the Czech Republic. The paper informs about problems in communication with the most represented foreign seniors in the Czech Republic. It summarises the basic principles of communication and dealing with these clients in senior residences.

KEYWORDS

senior lifestyle; intercultural communication

Dlouhodobá udržitelnost zdravého trhu práce v kontextu Evropské unie

► Ing. Lenka Farkačová, Ph.D. » AMBIS vysoká škola, a.s., Katedra ekonomie a managementu;
email: lenka.farkacova@ambis.cz

* 1. Úvod

Panuje všeobecná shoda (například Espen Bertung & Nils Gutacker & Oddgeir Friberg & Birgit Abelsen & Jan Abel Olsen, 2021), že zdravý trh práce je výchozím bodem prosperující národní ekonomiky. Prosperita je pak dána efektivním využíváním lidského kapitálu, který přichází s inovativními řešeními. Přesně tento stav je žádoucí pro intenzivní ekonomický růst, a právě z výše uvedených důvodů by se vlády jednotlivých ekonomik měly touto problematikou aktivně zabývat.

Význam intenzivního ekonomického růstu podporuje a zdůrazňuje řada ekonomů, např. Mi-hola a Wawrosz (2013) uvádějí, že extenzivní rozvoj, založený na rostoucích jednotkách vstupů, musí v určitém okamžiku narazit na hranici vzácných zdrojů. Bez dalšího navyšování vstupů také není schopen zvyšovat produkci, což může ohrozit životní prostředí, přírodu a dokonce i život na Zemi. Jak ukazují výsledky mnoha studií, země EU usilují tedy primárně o intenzivní ekonomický růst. Vývoj jejich HDP v čase tuto snahu potvrzuje. Zároveň se po pandemii Covid-19 ukázal plný význam trhu práce pro ekonomický růst a jeho dlouhodobou udržitelnost, jak upozorňuje například Giovanni Gallipoli & Christos Makridis (2020). Zá-

roveň trh práce, konkrétně pracovní migraci, ovlivňují i další aspekty, jako je třeba potenciál válečného konfliktu apod.

Přestože současné trhy práce v jednotlivých zemích nejen v rámci Evropské unie řeší různé problémy, základní potřeba zůstává ve všech případech stejná: **Dlouhodobě udržitelný trh práce, který poskytuje rovné podmínky a zacházení pro všechny účastníky trhu práce a zároveň zajišťuje maximální využití lidského kapitálu (znalostí a dovedností) k dosažení ekonomické prosperity a globální konkurenceschopnosti.**

Ostatně, jak uvádí nejnovější zjištění autorů Elena Jianu & Ramona Pîrvu & Gheorghe Axinte & Ovidiu Toma & Andrei Valentin Cojocar & Flavia Murtaza (2021), snižování nerovností pro občany EU a podpora vzestupné konvergence je jednou z priorit Evropské komise. Jistě i otázka nerovnosti bude tak v nadcházejících letech velmi důležitým tématem veřejné politiky.

Cílem tohoto článku je poukázat na vybrané aktuální problémy na trhu práce, a především pak definovat doporučení, která mají potenciál stabilizovat trh práce a to tak, aby uspokojila všechny zainteresované strany (zaměstnanec, zaměstnavatel, vládu).

→ 2. Aktuální situace na trhu práce a klíčové vlivy, které trh práce ovlivňují

Jedním ze základních makroekonomických ukazatelů, na které je třeba se zaměřit, je míra nezaměstnanosti. Země EU lze rozdělit do dvou hlavních skupin. Většina zemí Evropské unie se vyznačuje dlouhodobě nízkou mírou nezaměstnanosti, např. (OECD, 2019):

- Česká republika 2,02 %,
- Německo 3,15 %,
- Polsko 3,28 %,
- Maďarsko 3,30 %,
- Nizozemsko 3,40 %,
- a další.

Míru nezaměstnanosti pandemie COVID-19 v rámci Evropské unie zatím výrazně neovlivňuje. Pokud se zaměříme na počet volných pracovních míst a počet lidí bez práce, tak už se začíná ukazovat jádro problému. Například v České republice nabízeli zaměstnavatelé prostřednictvím úřadů práce v 7/2021 až 358 152 volných pracovních míst. Na druhou stranu ve stejném období úřady práce evidovaly pouze 272 178 uchazečů o zaměstnání. A co víc, jen 252 000 uchazečů mohlo okamžitě nastoupit do nového zaměstnání (Úřad Práce ČR, 2021). Situace tak ukazuje začátek krize pracovních sil.

Vzhledem k současnému a předpovídanému demografickému vývoji vykazuje populační růst mnoha zemí známky stárnutí společnosti. Podíl ekonomicky aktivních na celkovém počtu obyvatel se postupně snižuje. Například v případě České republiky je v roce 2021 evidován podíl ekonomicky aktivních na celkové populaci na úrovni 64 %. Podle aktuálních populačních projekcí Českého statistického úřadu (ČSÚ, 2022) bude v roce 2041 evidováno pouze 60,4 % ekonomicky aktivních. V roce 2051 dokonce jen alarmujících 56,3 %. Podobně nepříznivá situace je například v Německu, kde již v roce 2030 bude chybět 8 milionů pracovníků. Skutečnost, že hrozící krize pracovních sil je realitou, kterou by státy měly začít urychleně řešit, upozorňují nejen samotní podnikatelé, ale i eko-

nomové a další odborníci na danou problematiku. Ostatně, jak prohlásil Emilsson v roce 2015, deseti-letí klesající porodnosti měla za následek pomalejší růst populace v Evropě než v jiných regionech. V roce 2017 byla nejlidnatější země Evropy, Německo, celosvětově pouze 16. Porodnost kontinentu je nyní tak nízká, že celková populace v mnoha evropských zemích začala klesat. Ve 13 z jejich 28 členských zemí zemřelo v roce 2017 více lidí, než se narodilo. Mihola, Wawrosz (2013) přichází s podobným tvrzením, uvádějí, že všechny země, které byly předmětem jejich výzkumu (tj. Bulharsko, Česká republika, Estonsko, Maďarsko, Lotyšsko, Litva, Polsko, Rumunsko, Slovinsko a Slovensko za období 1990–2010) čelily poklesu pracovní síly, který byl však obvykle kompenzován zvýšením kapitálových vstupů.

Řada firem a států rovněž přistoupila k podpoře pracovní migrace v reakci na nedostatek pracovníků na trhu práce (Drbohlav, 2015).

V počátcích 20. let 21. století se nacházíme v období, kdy je v jednotlivých zemích zaměstnáno mnoho zahraničních pracovníků. Ostatně, jak již v roce 2016 uvedla statistická agentura Evropské unie, počet obyvatel mnoha regionů Evropské unie rostl především migrací.

Dalším klíčovým aspektem, který postupně začíná ovlivňovat trh práce v 1Q roku 2022, je postupující válečný konflikt mezi Ruskem a Ukrajinou. Kupříkladu v měsíci lednu 2022 bylo na Úřady práce České republiky evidováno 198 470 pracovníků z Ukrajiny, z toho bylo 82 621 žen a 115 849 mužů (MPSV, 2022). Převís počtu mužů nad počtem žen ilustruje skutečnost, že řada zahraničních pracovníků dojíždí za prací osamoceně, bez svých rodin. V případě konfliktu (obzvláště válečného) ve své domovině, tak lze předpokládat, že motivace těchto pracovníků setrvat v zahraničí za účelem práce, může být negativně ovlivněna.

3. Problematika udržitelnosti v kontextu pracovní migrace a trhu práce

Klíčovým problémem trhu práce je udržitelnost. Před zmínkou o hrozbách a rizicích spojených s mezinárodní pracovní migrací stojí za pozornost cíle udržitelného rozvoje (Sustainable Development Goals, často uváděné pod anglickou zkratkou SDGs). Cíle udržitelného rozvoje, známé také jako globální cíle, byly přijaty Organizací spojených národů v roce 2015 jako univerzální výzva k akci, která pomůže ukončit chudobu, chránit planetu a zajistit, aby do roku 2030 všichni lidé měli mír a prosperitu.

Cíl 8. Podporovat udržitelný, inkluzivní a udržitelný hospodářský růst, plnou a produktivní zaměstnanost a důstojnou práci pro všechny.

V souvislosti s tímto cílem je třeba poznamenat zejména následující body:

- 8.5. Do roku 2030 dosáhnout plné a produktivní zaměstnanosti a slušné práce pro všechny ženy a muže, včetně mladých lidí a osob se zdravotním postižením, a stejné odměny za práci stejné hodnoty.
- 8.8. Chránit pracovní práva a podporovat bezpečné a zajištěné pracovní prostředí pro všechny pracovníky, včetně migrujících pracovníků, zejména migrujících žen, a osob v nejistém zaměstnání.

Potvrzuje se tedy, že dlouhodobá udržitelnost trhu práce je skutečně klíčovou. Můžeme to pozorovat zejména v době, kdy trh práce nefunguje efektivně. Takové situace vystavují národní ekonomiky tlaku. Neefektivní trh práce může z dlouhodo-

bého hlediska vést k poklesu ekonomické výkonnosti, zvýšeným nákladům na straně státu (zejména v podobě transferových plateb), ale i sociálním a psychickým potížím. To je jistě nežádoucí.

Navíc, jak naznačují zjištění autorů Sirovátky a Šimíkové (2013), na českém trhu práce se ukazuje, že dlouhodobé problémy na trhu práce jsou významnější než cyklické výkyvy v ekonomice.

4. Hrozby a rizika spojená s pracovní migrací na trhu práce

Pracovní migrace nezpůsobuje pouze pozitivní efekty v podobě saturace poptávky po práci ze strany firem a následnou stimulaci ekonomiky. Způsobuje také řadu obtížně řešitelných situací, a to jak na pracovišti, tak na samotném trhu práce i v celé společnosti. Níže jsou proto uvedeny hrozby či rizika spojená s pracovní migrací.

Vnitrofiremní prostředí a přístup k zaměstnancům

Rovné zacházení se zaměstnanci, které ovšem často není plně zajištěno. Rozdíly najdeme ve mzdách, pracovních podmínkách či jiných aspektech pracovních právních vztahů. Přestože řada zaměstnavatelů deklaruje rovný přístup ke všem zaměstnancům, často nad rámec zákona, realita je jiná. Jak například potvrzují nejnovější zjištění Státního úřadu inspekce práce v ČR (2020), zaměstnavatelé mohou zaměstnávání zahraničních zaměstnanců (ze zemí jako je Ukrajina) vnímat jako příležitost k posílení svých ekonomických zájmů. Zejména z hlediska nízkých mzdových nákladů a minimali-

Přestože současné trhy práce v jednotlivých zemích nejen v rámci Evropské unie řeší různé problémy, základní potřeba zůstává ve všech případech stejná: Dlouhodobě udržitelný trh práce, který poskytuje rovné podmínky a zacházení pro všechny účastníky trhu práce a zároveň zajišťuje maximální využití lidského kapitálu (znalostí a dovedností) k dosažení ekonomické prosperity a globální konkurenceschopnosti.

→ **Tabulka 1 » Odměna za práci dle národnosti zaměstnance, 2021**

Státní občanství zaměstnanců v ČR	Hrubá měsíční mzda	
	Medián	Meziroční změna
	CZK/Měsíc	%
CZ	31 619	104,8
UA	25 752	102,0
PL	32 133	111,3
BG	28 134	104,1
RO	31 197	100,4

Zdroj: ISPV, 2020

zace nákladů na vytváření a udržování pracovních podmínek ze strany zaměstnavatelů.

Zahraniční zaměstnanci (ze zemí s nižší mírou mezd/platů nebo je v ČR) jsou většinou ochotni pracovat za nižší mzdu než občané ČR či EU a lze říci, že jak tito zaměstnanci, tak zaměstnavatelé tuto situaci vědí. Situaci lze částečně ilustrovat na výši mezd zaměstnanců dle jejich národnosti, viz tabulka 1. Pro českou ekonomiku bohužel v současné době nejsou k dispozici reprezentativní údaje o srovnání příjmů tuzemských a zahraničních pracovníků podle jejich odbornosti, resp. pracovní pozice.

Dopad na trh práce

Podle základní ekonomické teorie by nedostatek pracovníků na trhu práce měl vést ke zvýšení mzdové úrovně. V praxi však vidíme, že mnohé pracovní pozice (tedy zejména pracovní pozice vyžadující nízké vzdělání) jsou odměňovány velmi nízkou odměnou za práci. V některých případech spatřují zaměstnavatelé pracovníky ze zahraničí jako levnou pracovní sílu. Zaměstnavatelé pak ztrácejí motivaci ke zvyšování mezd a raději využívají práci zahraničních pracovníků, kteří jsou ochotni za danou mzdu pracovat. Tato situace však může vést ke mzdové rigiditě (Truman F. Bewley, 2002) i problémům v rámci spravedlivé základní mzdové diferenciaci.

Pokud zaměstnavatelé využívají práci zahranič-

ních pracovníků jako levnou pracovní sílu, pak se zároveň minimalizuje potřeba inovací a automatizace, což poškozuje potenciál růstu HDP.

Širší společenské výzvy – stát a jeho role

V širším kontextu stojí za zmínku, že zahraniční zaměstnanci potřebují určitou míru jistoty ze strany státu pro případ ztráty zaměstnání. Stát proto musí být připraven řešit otázku možné ztráty zaměstnání zahraničního pracovníka. V případě ztráty zaměstnání dochází ke zvýšení nákladů pro stát. Zároveň mohou zahraniční pracovníci přijít se svými rodinami a blízkými. Jde o širší společenskou výzvu, ve které by neměla být opomíjena role státu.

5. Doporučení k zajištění dlouhodobé udržitelnosti zdravého trhu práce v EU

Vzdělávání, predikce potřeb a celoživotní učení

Jak ilustrují výsledky výzkumu Schebelle et al. od roku 2020 byl hlavní motivací zaměstnavatelů pro zájem o nábor a zaměstnávání ukrajinských pracovníků nedostatek odborně způsobilých domácích pracovníků, kteří by měli (stabilní) zájem pracovat na nabízených pracovních pozicích.

Nejpřínosnější se proto jeví zaměřit se na problém **nesouladu mezi potřebami trhu práce a nabídkou vzdělání**. Efektivní predikce budoucích potřeb trhu práce a jejich úspěšná implementace

ve formálním vzdělávání může vést k alespoň částečné stabilizaci trhu.

Nejde však jen o vzdělávání té části populace, která ještě není ekonomicky aktivní. Potřeba vzdělání, přesněji rekvalifikace v rámci aktivní politiky zaměstnanosti, je zásadním faktorem pro zajištění dlouhodobé schopnosti jedince udržet se na trhu práce. Ostatně jak ukazují poznatky ze šetření mezi 32 evropskými státy (Alina Mariuca Ionescu, 2012) v případě dosaženého vyššího vzdělání má jedinec větší šanci získat práci a udržet si status zaměstnané osoby v době krize na trhu práce.

V případě příchodu zaměstnanců ze zahraničí by zaměstnavatelé měli podporovat nejen zvyšování místních jazykových kompetencí zahraničních pracovníků, včetně odborné terminologie. Další vzdělávání mohou poskytovat další zainteresované subjekty, včetně neziskového sektoru.

Prizpůsobení plateb sociálního a zdravotního pojištění životnímu cyklu zaměstnance (dobrovolné prodloužení důchodového věku)

Vzhledem k demografickému vývoji společnosti se jeví jako přínosné podporovat dobrovolné prodloužení věku odchodu do důchodu (Farkačová, 2021). Pokud se lidé udrží na trhu práce déle, než je hranice věku nároku na starobní důchod, bude to přínosné nejen pro zaměstnavatele, ale i pro samotný stát (dodatečné daňové příjmy). Řada zemí (např. Česká republika) aktivně nevyužívá daňové ani nedaňové nástroje k podpoře udržení pracovníků v důchodovém věku na trhu práce.

Příkladem může být přístup Nizozemska, kde zaměstnavatel již nemusí platit individuální příspěvky za žádné takové zaměstnance (vláda Nizozemska, 2021), konkrétně:

- zákon o pojištění v nezaměstnanosti (WW);
- zákon o nemocenské;
- zákon o invalidním pojištění (WAO);
- zákon o práci a příjmech podle zákona o pracovní kapacitě (WIA);
- obecný zákon o starobních důchodech (AOW).

Fyzická osoba jako taková již není pojištěna pro případ nezaměstnanosti nebo pracovní neschop-

nosti. Starobní důchod budou samozřejmě pobírat i nadále, pokud dojde k rozvázání pracovního poměru, takže dávky při jakékoliv pracovní neschopnosti již nemají smysl. Na druhou stranu má fyzická osoba stále nárok na nemocenskou, i když již neplatí pojistné. Právě tento přístup se jeví pro jednotlivé společnosti jako vhodný motivátor a lze také doporučit zachování placení nemocenského pojištění v českých podmínkách. Význam výběru plateb nemocenského pojištění nabývá na významu, mimo jiné i kvůli rostoucím nákladům na zdravotní péči, způsobených mimo jiné pandemií COVID-19.

Další příklad lze nalézt v Itálii, kde se vláda snaží motivovat zaměstnavatele k zaměstnávání starších pracovníků nad 50 let. Italská vláda považuje skupinu nezaměstnaných nad 50 let za jednu z nejzranitelnějších skupin podle zákona č. 92/2012 (Monti-Fornerova reforma). V souladu s čl. 4 odst. 8 až 11 se daňové úlevy vztahují na společnosti, které najímají/zaměstnávají pracovníky starší padesáti let, kteří jsou nezaměstnaní déle než dvanáct měsíců. Přestože tyto bonusy podléhají mnoha omezením, lze tyto nástroje stále považovat za pozitivní krok ze strany vlády směřující k motivaci k prodloužení doby aktivního zařazení na trh práce.

Spolupráce státu se zaměstnavateli a zajištění spravedlivého odměňování

Přes specifickou a snadno dostupnou legislativu týkající se spravedlivého odměňování bývá výše odměny za práci nejen zaměstnanců ze zahraničí, ale i těch tuzemských, často stanovena nesprávně.

Porušení zásady „stejná odměna za stejnou práci“ však nemusí být ze strany zaměstnavatelů vždy úmyslné. Někdy může jít o subjektivní chápání „spravedlnosti“ v návaznosti na elementární znalost tržních mechanismů odměňování (Urban, 2018), ovšem spravedlivé odměňování je nutné chápat přesně tak, jak jej ukládá zákon. Bylo by tedy vhodné, aby stát poskytl zaměstnavatelům transparentní pravidla (případně i metodiky, případové studie či konzultace) zaměřené na povahu →

→ problému a jak nastavit spravedlivý systém odměňování. Spojené království se již o podobný krok pokusilo. Vláda Spojeného království v letech 2013–2015 zveřejnila řadu doporučení a pokynů, jak provádět hodnocení práce a tím, jak stanovit mzdovou relaci. Většina těchto dokumentů je volně dostupná na oficiálních webových stránkách vlády (GOV.UK, 2014).

V některých případech není nedodržení zásady rovného odměňování a přístupu chybou způsobenou neznalostí, ale záměrem. Bylo by tak vhodné, aby stát podpořil celospolečenský tlak na nutnost dodržování zákona a rovný přístup k zaměstnancům. Tj. vytvořit takovou atmosféru, kde nelegální práce a další nežádoucí aspekty budou společensky nepřijatelné. V opačném případě bude docházet k „normalizaci“ takovéto chování, jako je tomu například v případě švarcsystému v České republice, což má řadu nežádoucích konsekvencí, jak upozorňují například Savina Finardi, Anna Melicharová (2021) nebo Říhová a Blahout (2019).

V neposlední řadě je důležitá role institucí a neziskového sektoru, ti totiž často působí jako prostředník mezi zahraničními zaměstnanci a zaměstnavateli. Právě neziskové organizace a státní instituce mohou zahraničním pracovníkům poskytnout pomocnou ruku při řešení legislativních a jiných problémů a záležitostí. Například oblasti popisu a implementace principů spravedlivého odměňování jsou těžko srozumitelné i pro domácí pracovníky, natož pro zahraniční pracovníky. Zahraniční pracovníci, kteří přijíždějí za prací do zahraničí, jsou ve srovnání s domácími pracovníky znevýhodněni nejen kvůli možným jazykovým či kulturním bariérám, ale také kvůli omezenému sociálnímu kapitálu v zemi, kam zahraniční pracovníci přicházejí.

Návaznost na sociální systém

Pro zajištění dostatku lidí na trhu práce je nutné dát do souvislosti ekonomickou výhodnost výkonu práce oproti sociálním dávkám získaným v době nezaměstnanosti. Podle V. Berana (2020) například v případě České republiky existoval v le-

tech 2001 až 2019 konflikt mezi sociálními dávkami a odměnou za práci.

Zejména situace, kdy se jednotlivcům ekonomicky nevyplatí aktivně se účastnit trhu práce (protože jejich příjem ze sociálních dávek je vyšší), minimalizují jejich ochotu zapojit se do trhu práce. Je tak na jednotlivých státech, aby případné vedlejší/nezamýšlené efekty sociálního systému kriticky zhodnotily.

Jednotný přístup na trhu práce Evropské unie

Přestože se trhy práce v jednotlivých zemích Evropské unie liší a každý trh práce má jiné charakteristiky, je z pohledu Evropské unie vhodné vykazat určitou jednotnost v přístupu k pracovní migraci.

Závěr

Cílem předkládaného článku bylo nejen poukázat na aktuální problémy na trhu práce, ale především definovat doporučení, která by pomohla stabilizovat trh práce tak, aby uspokojil všechny zainteresované strany (zaměstnance, zaměstnavatele, vládu).

Dlouhodobá udržitelnost trhu práce spočívá v pochopení složitosti trhu práce. Jednoduchý recept na zajištění dlouhodobé udržitelnosti trhu práce neexistuje. K dosažení dlouhodobě udržitelného trhu práce je nezbytná role a aktivní zapojení všech zainteresovaných stran: nejen zaměstnanců, zaměstnavatelů a státu, ale i neziskových organizací a společnosti obecně. Všechny zúčastněné strany musí přijmout skutečnost, že některé výzvy na trhu práce zůstanou i v nadcházejících letech/desetiletích (např. nedostatek pracovních sil v důsledku demografického vývoje společnosti).

Problematika pracovní migrace se stala velmi důležitou nejen pro firmy a výrobce, ale i pro vlády jednotlivých států. Oblast pracovní migrace je plně podřízena tzv. státním ekonomickým zájmům. Co naopak zůstává spíše v pozadí, je další státní zájem, který bývá spojován s cizinci: naděje na zajištění demografické rovnováhy vyspělých západních společností, jak uvádí například Čížinský (2014).

Závěrem se zdá být velmi užitečné zdůraznit,

že „pracovní“ migranty nelze redukovat pouze na práci. Život těchto zahraničních pracovníků má všechny další dimenze (vztahy, hodnoty atd.). To též platí pro všechny zaměstnance. Z tohoto důvodu lze závěrem znovu zdůraznit a konstatovat, že

dlouhodobá udržitelnost trhu práce spočívá v zohlednění složitosti trhu práce i důsledků zdánlivě efektivních krátkodobých řešení.

LITERATURA A PRAMENY

- [1] BERAN, V.: *Demotivative Effect of Social on the Labor Supply of Low-Skilled Workers*. In: Proceedings of the International Scientific Conference ECONOMIC AND SOCIAL POLICY / V. NÁLEPOVÁ, N. UHROVÁ. — Ostrava: Vysoká škola PRIGO, 2020. — ISBN 978-80-87291-27-6. — s. 1-13.
- [2] BERTHUNG, E. & N. GUTACKER & FRIBORG, O. & ABELSEN B. & OLSEN, J. A.: 2021. „Who keeps on working? The importance of resilience for labour market participation,“ *PLOS ONE, Public Library of Science*, vol. 16(10), pp. 1-10, October.
- [3] CZSO. *Projekce obyvatelstva – Česká republika* [online]. [cit. 2022-01-03]. Dostupné z: https://www.czso.cz/staticke/animgraf/projekce_1950_2101/index.html?lang=cz.
- [4] ČIŽINSKÝ, P. a et. al.: *Foreign workers in the labour market in the Czech Republic and in selected European countries*. Association for Integration and Migration Organization for Aid to Refugees Multicultural Center Prague, 2014. ISBN 978-80-260-7201-0.
- [5] DRBOHLAV, D.: *Ukrajinská pracovní migrace v Česku*. Praha: Univerzita Karlova v Praze — Nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2995-7.
- [6] EMILSSON, H.: A national turn of local integration policy: Multi-level governance dynamics in Denmark and Sweden. *Comparative Migration Studies*, 3(7), 1-16, 2015.
- [7] FARKAČOVÁ, L.: *The arrangements if compulsory payroll deductions and its influence in active involvement of the elderly in czech workplaces*. In Nálepová, V., Pavlorková, M. Proceedings of the International Scientific Conference ECONOMIC AND SOCIAL POLICY. Ostrava: Vysoká škola PRIGO, 2021. s. 91-102. ISBN 978-80-87291-29-0.
- [8] FINARDI, S. a MELICHAROVÁ, A.: 2021. „Impact of Svarc system on Tax Revenues in the Czech Republic [Dopad švarcsystému na daňové příjmy v České republice],“ *Český finanční a účetní časopis*, Prague University of Economics and Business, vol. 2021(4).
- [9] GALLIPOLI, G. & MAKRIDIS, Ch.: 2020. „Sectoral Digital Intensity and GDP Growth After a Large Employment Shock: A Simple Extrapolation Exercise,“ Working Papers 2020-056, Human Capital and Economic Opportunity Working Group.
- [10] Government of the Netherlands (2022). *Government.nl* [online]. [cit. 2022-02-02]. Dostupné z: <https://www.government.nl/>.
- [11] GOV.UK. Job evaluation and grading support (JEGS) for civil servants [online]. 2014 [cit. 2022-03-04]. Dostupné z: <https://www.gov.uk/government/publications/job-evaluation-and-grading-support-jegs-for-civil-servants>.
- [12] ISPV. Mzdová sféra ČR – rok 2020 [online]. [cit. 2022-02-03]. Dostupné z: <https://www.ispv.cz/cz/Vysledky-setreni/Archiv/2020.aspx>
- [13] IONESCU, A. M.: 2012. „How does education affect labour market outcomes?,“ *Review of Applied Socio-Economic Research, Pro Global Science Association*, vol. 4(2), pages 130-144, Decembre.
- [14] JIANU, E. & PIRVU, R. & AXINTE, G., & TOMA, O., & V. COJOCARU, A., & MURTAZA, F.: 2021. „EU Labor Market Inequalities and Sustainable Development Goals,“ *Sustainability*, MDPI, Open Access Journal, vol. 13(5), pages 1-17, March.
- [15] MIHOLA, J. a WAWROSZ, P.: Analysis of the share of the extensive and intensive factors on changes →

- of the output on all level of the economy. Discussions on Estonian economic policy: Theory and practice of economic policy. Estonsko, 2013, Vol. 21, No. 1, s. 85–102. ISSN 1736-5597. Dostupnéz: <https://core.ac.uk/download/pdf/236409197.pdf>.
- [16] MPSV. Zaměstnávání cizích státních příslušníků [online]. 2022 [cit. 2022-03-04]. Dostupné z: <https://data.mpsv.cz/web/data/vizualizace9>
- [17] ŘÍHOVÁ, L. a BLAHOUT, M.: Daň z podnikání jako nástroj omezení pohybu OSVČ v oblasti stínové ekonomiky. Fórum sociální politiky. Praha: VÚPSV, 2019, roč. 13, č. 1, s. 8–13. ISSN 1802-5854.
- [18] SCHEBELLE, D. a KUBÁT, J., BAREŠ, P.: — Praha: VÚPSV, v. v. i., 2020. Program kvalifikovaný zaměstnanec (dříve Režim Ukrajina) v reflexi členů Konfederace zaměstnavatelských a podnikatelských svazů ČR. 81 p. ISBN 978-80-7416-398-2.
- [19] SIROVÁTKO, T. a ŠIMÍKOVÁ, I.: Politika zaměstnanosti a další opatření na trhu práce v dlouhodobé perspektivě a v průběhu krize. Praha: VÚPSV, 2013. ISBN 978-80-7416-114-8.
- [20] State Labor Inspection Office. Program kontrolních akcí Státního úřadu inspekce práce na rok 2021 [online]. 2020 [cit. 2022-12-02]. Dostupné z: http://www.suip.cz/_files/suip-4bdb7d323b13d-47cc8ca89393c6e68f8/rocn-program-kontrolnich-akci-suip-na-rok-2021.pdf.
- [21] SP ČR. V roce 2024 hrozí zdravotnictví deficit až 76 miliard. [online]. 14.9.2021 [cit. 2022-03-03]. Dostupné z: <https://www.spcr.cz/pro-media/tiskove-zpravy/14824-v-roce-2024-hrozi-zdravotnictvi-deficit-az-76-miliard>.
- [22] TRUMAN F. B.: 2002. „Fairness, Reciprocity, and Wage Rigidity,“ Cowles Foundation Discussion Papers 1383, Cowles Foundation for Research in Economics, Yale University.
- [23] THE SDGS IN ACTION [online]. [cit. 2022-02-02]. Dostupné z: <https://www.undp.org/sustainable-development-goals>
- [24] URBAN, J.: Tržní mzdy a „spravedlivé“ odměňování: Proč jsou důležité tržní relace mezd. Práce a mzda [online]. 2018, (4) [cit. 2022-03-04]. Dostupné z: <https://www.praceamzda.cz/clanky/trzni-mzdy-spravedlive-odmenovani>
- [25] Úřad Práce ČR. Nezaměstnanost zůstala v červenci na 3,7 %, počet uchazečů klesl [online]. 2021 [cit. 2022-01-03]. Dostupné z: <https://www.uradprace.cz/-/nezamestnanost-zustala-v-cervenci>
- [26] United Nations. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 — A/RES/70/1: Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development [online]. 2015, 21 October 2015 [cit. 2022-02-01]. Dostupné z: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf

ABSTRAKT

Dobře fungující trh práce, který zajišťuje spravedlivé a rovné zacházení pro pracovníky, je jedním ze základních kamenů k dosažení hospodářského růstu založeného na růstu inovací. Dlouhodobá udržitelnost zdravého trhu práce by proto měla být prioritou pro každou zemi EU i pro EU jako celek. Nicméně nadcházející pracovní krize (nedostatek zaměstnanců nejen v případě zemí EU, tj. v ČR, Německu, ale i v USA, Kanadě) vyvolává tendenci vybočovat z ideálního stavu dlouhodobého udržitelného trhu práce. Například v případě pracovní migrace nejsou vždy zajištěny rovné podmínky a spravedlivé odměňování. Je také možné pozorovat mnoho negativních faktorů, které podkopávají potenciál dlouhodobě udržitelného trhu práce v EU. Tato problematika je zásadní nejen pro zaměstnance a zaměstnavatele, ale i pro jednotlivé státy, které jsou nuceny dopady selhání trhu práce řešit, kupříkladu v podobě poskytování sociálního zabezpečení, rekvalifikace nebo zvyšování kvalifikace pracovníkům ze zahraničí, kteří přijdou o práci a stanou se nezaměstnanými. Následující článek si proto klade za cíl poukázat na aktuální problémy na trhu práce a definovat

doporučení, která by pomohla stabilizovat trh práce ke spokojenosti všech zainteresovaných stran (zaměstnanců, zaměstnavatelů i vlády).

KLÍČOVÁ SLOVA

trh práce; práce; pracovní síla

Long-term Sustainability of Healthy Labour Market in context of the European Union**ABSTRACT**

A well-functioning labour market that ensures fair and equal treatment and pays for workers is one of the cornerstones of achieving economic growth based on the growth of innovations. The long-term sustainability of a healthy labour market should therefore be a priority for every EU country and for the EU as a unit. Nevertheless, the upcoming workforce crisis (the lack of employees not only in the case of EU countries, i.e., in the Czech Republic, Germany but also in the USA, Canada) causes a tendency to deflect from the ideal state of a long-term sustainable labour market. For instance, in the case of labour migration, a level playing field and fair remuneration are not always ensured. It is also possible to observe many negative factors that undermine the potential of a long-term sustainable labour market in the EU. The problem is crucial not only for employees and employers but also for the individual states, which are forced to address the effects of labour market failures. For instance, in the form of providing social security, reskilling, or upskilling for workers from abroad who lose their jobs and become unemployed. Therefore, the paper aims to point out the current problems in the labour market and to define recommendations that would help stabilize the labour market to the satisfaction of all stakeholders (employees, employers, and government).

KEYWORDS

labour market; work; workforce

JEL CLASSIFICATION

E24; M12

Volební kampaňová vozidla v českých parlamentních volbách 2021 — jejich přednosti a nedostatky v domácím i mezinárodním kontextu¹

► **PhDr. Josef Mlejnek, Ph.D.** » Institut politologických studií, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, Katedra politiky, Pekařská 16, 158 00, Praha 5; email: josef.mlejnek@fsv.cuni.cz

* 1. Úvod

Volební autobus patří v řadě zemí k běžným nástrojům agitace ve volební kampani. Po roce 1989 se začal objevovat i na české politické scéně, ostatně, takřka legendárním se stal autobus Zemák Miloše Zemana z kampaní před parlamentními volbami 1996 a 1998, na který se ostatně dále zaměří i jedna z pasáží tohoto textu.

Volební kampaň před volbami do Poslanecké sněmovny 2021 však přinesla nebyvale pestrou přehlídku různých volebních agitačních vozidel, autobusů, zmrzlinářských aut, a dokonce i jeden kamion. Volební autobus použily koalice Spolu i Volný blok, koalice Pirátů a Starostů a nezávislých (PirSTAN) dokonce dva, a to speciálně zaměřené: pojízdné muzeum „hříchů“ vlády Andreje Babiše nazvané Švindlbus a Stříbrný šíp, určený k agitaci mezi seniory. Koalice PirSTAN též v kampani nasadila trojici zmrzlinářských dodávek, tzv. Nanu kár, vůči nimž se svým vlastním zmrzlinářským vozem vymezil Andrej Babiš. Hnutí SPD Tomia Okamury vyrukovalo s mohutným volebním kamionem nazvaným Spďák. Takováto koncentra-

ce specifických kampaňových dopravních prostředků v jedné volbě si nesporně zaslouží bližší pozornost, ovšem i zařazení do domácího, ale hlavně mezinárodního kontextu. I z toho důvodu, že celý fenomén specifických volebních vozidel zatím stojí mimo pozornost odborného výzkumu.

Studie se primárně zaměřuje na výše vyjmenovaná vozidla. Nutno zdůraznit, že skoro všechny kandidující politické subjekty použily v kampani i různé menší dodávky nebo osobní automobily, zpravidla vyvedené ve stranických barvách či nesoící na karoserii zpodobení kandidáta nebo kandidátů, nicméně jejich použití v zásadě nepřekročilo běžnou prakticko-pomocnou či servisní roli. Volební autobus či obecněji vyjádřeno volební agitační nebo kampaňové vozidlo však představují specifický prostředek vedení volební agitace a následující text je ostatně věnován též jejich přesnějšímu vymezení. Do této kategorie tedy rozhodně nespádá každý dopravní prostředek použitý politickou stranou ve volební kampani a určitě ji též nelze směšovat s relativně četnými případy, kdy si politická strana zajistí umístění reklamy v nebo na dopravním prostředku užívaném v běžném pro-

¹ Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti POLS.a.

vozu, vlaku, autobusu či tramvaji. A to ani v tom případě, kdy je celý takový dopravní prostředek vyveden v barvách volební kampaně dané strany nebo koalice a slouží vlastně coby mobilní billboard — jako například tříčlanková nízkopodlažní tramvaj typu Škoda 15T Dopravního podniku hlavního města Prahy, provozovaná od června do listopadu 2021 na běžných linkách s celovozovou reklamou (celoplošným polepem) koalice PirSTAN (Dopraváček, 2021; Tram 9394 info).

2. Význam a parametry volebních kampaňových vozidel v mezinárodním kontextu

V zahraničí jsou volby či referenda, celostátní, regionální nebo místní, často rovněž přehlídkou i soubojem volebních autobusů či jiných podobných dopravních prostředků, zejména v minulosti též vlaků.

Použití vlaku v politické kampani má zejména v USA dlouhou tradici, sahající až k Abrahamu Lincolnovi. V roce 1948 však dokonce patřilo k rozhodujícím faktorům prezidentských voleb. Harry Truman v nich nebyl favoritem, avšak vsadil na železniční kontaktní kampaň. Objel významnou část Spojených států vlakem, kdy mu jako tribuna k proslovům na železniční stanici sloužila plošina na posledním vagónu. Mohl tak zavítat i do zapadlejších sídel. Na mnoho voličů též zapůsobilo, že Truman zvolil dopravní prostředek typický pro dělníky či vůbec nižší příjmové skupiny, nikoliv luxusní automobil nebo letadlo.

Truman nebyl zdaleka prvním, kdo použil v kampani vlak, ostatně, jeho soupeř Thomas E. Dewey tak učinil též, avšak Truman dokázal využít předností železnice velmi intenzivně. Jeho vlaková souprava během volebního turné urazila zhruba 50 000 kilometrů a Truman pronesl údajně až 350 projevů (Holbrook, 2002; Rogoway, 2016; White, 2014).

Patrně i proto je s jeho politickou dráhou pevně spojen termín whistle stop (či whistle-stop), dávno

před Trumanem označující běžnou dopravní zastávku na znamení (doslova pískavá zastávka — od toho, že lokomotiva dávala parní píšťalou najevo, že opravdu zastaví). Termíny whistle-stop, whistle-stop tour či flag stop ale dodnes znamenají rovněž takový styl vedení kontaktní kampaně, kdy politik putuje určitou oblastí, ne nutně vlakem, a často se zastaví „na kus řeči“ s voliči. Což může být provázeno i rozdáváním propagačních materiálů či nabízením různých pokrmů nebo nápojů.

Volební autobusy (či jiné podobné dopravní prostředky) tedy jednak plní celkem prozaickou úlohu: s jejich pomocí lze oslovit početné publikum, a to i mimo velká centra. A nejenže dopraví kandidáta na určité místo, ale poskytnou mu tam zároveň kulisu, kterou nemusí složitě stavět, i technické zázemí k oslovení voličů v dané lokalitě (Parker, Pickard a Payne, 2019). Kampaňové autobusy se často osvědčují právě ve venkovských oblastech či vůbec v oblastech s rozptýleným osídlením. Avšak jejich funkce se zdaleka nedá redukovat na pouhý pojízdný billboard nebo výhradně praktický nástroj dopravy kandidujícího politika do určité destinace. Plní též důležitou roli reprezentace samotného kandidáta nebo politické strany, a mohou dokonce sloužit jako „symbol celého politického ekosystému“ (Ellison, 2011). Tvoří součást „ikonografie kampaně“, jsou její „vizuální metaforou“ (Wierson, 2018). Důležitý je též ten aspekt, že především obyvatelé malých sídel mohou přítomnost volebního autobusu vnímat jako důkaz zájmu politiků o „obyčejného člověka“.

Zejména na britské, ale též na americké politické scéně představuje volební či kampaňový autobus (častým termínem je právě *campaign bus*) zcela typický a skoro obligátní nástroj agitace a politické komunikace (Cullerton, 2020; Harris, 2020; Korecki, 2019; Millard, 2017; Stamp, 2019; Wollaston, 2015). Ve Velké Británii se už dávno stal osobitým elementem tamní politické kultury (Parker, Pickard a Payne, 2019). V USA se v prezidentských volbách často používá nikoliv celoplošně ve smyslu celostátního (federálního) turné, nýbrž lokálně,

→ v rámci jednoho či několika pro daného kandidáta důležitých států (Graff, 2011).

Ve Velké Británii se dokonce pro volební autobus užívá pojem *battle bus*, tedy bitevní autobus. V brexitové kampani v roce 2016 provozovaly autobus oba tábory, avšak více zaujal červený autokar zastánců odchodu Velké Británie z Evropské unie s výrazným sdělením: „Posíláme EU 350 milionů liber týdně, věnujme tuto částku raději našemu zdravotnictví“. Podle serveru *BBC News* dokonce autobus kampaně Vote Leave „posunul vedení kampaní na novou úroveň“, a nadále patří mezi „nejdiskutovanější a nejspornější vizuální poselství – a sliby – v britské politické historii“ (Stamp, 2019).

A například Skotská národní strana (SNP) usilovala na jaře 2021 o většinu ve Skotském parlamentu i pomocí dvou křiklavě žlutých autobusů. Na jejich bocích se kromě portrétu skotské první ministryně Nicolý Sturgeonové jasně vyjímalo i heslo „Both Votes“, tedy oba hlasy v tamním smíšeném volebním systému, kde volič disponuje jedním hlasem ve většinové, druhým v jeho poměrné složce. Dva busy, oba hlasy – autobusová kampaň SNP tak prezentovala velmi názorně politické sdělení (Webster, 2021). Konkurenční skotská Labour Party dokonce vyrukovala se speciálním kampaňovým autobusem apelujícím na to, aby voliči dali druhý hlas právě jí. List *Glasgow Times* ho doslova označil za „second vote battle bus“ (Paterson, 2021).

Volební autobusy se však používají i v řadě jiných zemí. Nedávno například v kanadských či německých parlamentních volbách. V kanadských parlamentních volbách 2021 použily volební autobusy tři ze čtyř hlavních politických stran: Liberální strana premiéra Justina Trudeaua, nacionalistický Québecký blok i levicová Nová demokratická strana, vedená Kanaďanem indického původu Jagmeetem Singhem. Konzervativní strana nasadila dokonce kampaňové volební letadlo. Což však učinili i vůdce liberálů Trudeau a také Singh (Forrest, 2021; Vasquez-Peddie, 2021). Volební letadla již tradičně neodmyslitelně patří k prezidentské kam-

pani ve Spojených státech amerických. Zpravidla jde o dopravní letadlo pro krátké a střední tratě (v poslední době nejčastěji Boeing 737 nebo 757) zvnějšku i zevnitř specificky upravené pro vedení kampaně. Jejich použití je podobné jako v Kanadě motivováno též čistě prakticky, potřebou absolvovat velké množství mítinků s voliči v rozlehlém prostoru v relativně krátkém čase (Benson, 2020; Richmond, 2016).

V Německu se volební autobus označuje i jako *wahlkampfbus*. V kampani před parlamentními volbami 2021 ho použily Alternativa pro Německo, CDU/CSU i Spojenectví 90/Zelení. Lídryně Zelených Annalena Baerbocková ve svém zeleném autobusu, poháněném sice naftou, ale se solárními články na střeše, disponovala i malou místností vyzdobenou květinami, která zároveň sloužila jako studio pro vytváření mediálního obsahu. Baerbocková si do svého pojízdného studia rovněž zvala různé hosty a rozhovory s nimi umisťovala pod titulkem „Auf dem Weg“ (Na cestě) na sociální síť. A právě propojenost volební tour se sociálními sítěmi je v současné době naprosto typická, ba nutná. Zmíněný autobus se mohl v rámci kampaňového turné pohybovat v zásadě zcela autonomně, obsahoval též prostory a vybavení pro odpočinek i přípravu občerstvení a stravy – pro kandidátku a doprovodný personál. Dle sdělení Annaleny Baerbockové během kampaně najel 14 888,6 kilometru (Auf dem Weg, 2021; Baerbock, 2021; Herzog, 2021; Ludowig, 2021).

V oblasti střední Evropy jsou volební autobusy velmi rozšířené zejména v Polsku, v kampaních při parlamentních i přímých prezidentských volbách (Gwóźdź a Machnik, 2014, s. 87; Hrechorowicz, 2015; Kowalski, 2015; Krygier, 2019, s. 94–96; Sikora, 2015; Szymczak, 2019, s. 86–87; Wróblewski, 2020).

Jejich průkopníkem se stal Aleksander Kwaśniewski z postkomunistického Svazu demokratické levice, jenž použil volební autobus v kampani při prezidentských volbách 1995. Zajížděl s ním i do odlehlých venkovských oblastí, a mohl tak přímo oslovit voliče, k nimž žádný jiný z jeho soupe-

řů nepronikl. Několik dní před příjezdem do daného města či oblasti si Kwaśniewski nechal zpracovat průzkum, jaké problémy tamní obyvatelstvo nejvíc trápí, a byl tak velmi dobře informován o místní situaci. S autobusem ujel přes 25 000 kilometrů a navštívil kolem 150 lokalit (Szymczak, 2019, s. 86–87), což bylo obzvláště účinné v době před masovým rozšířením internetu a sociálních sítí. Blízký spolupracovník Miloše Zemana Miroslav Šlouf se právě Kwaśniewského volebním autobusem inspiroval při návrhu volebního autobusu Zemák, který Miloš Zeman jako předseda ČSSD použil v úspěšných kampaních v letech 1996 a 1998 (Bastlová, 2017; Zeman, 2005, s. 149).

Z polské scény si bližší představení zaslouží i Dudabus neboli volební autobus Andrzeje Dudy, který byl považován za jeden z klíčových faktorů jeho úspěchu v prezidentských volbách 2015. Duda, kandidát sociálně-konzervativní strany Právo a spravedlnost, zvolil autobus od tradičního polského výrobce Autosan, jenž se tou dobou navíc nacházel v úpadku. Demonstroval tak svůj příklon k vlastenectví (nacionalismu) a k nižším příjmovým skupinám, a to několika způsoby. Jednak výběrem domácí značky i konkrétního typu Autosan A1112T neboli obyčejného linkového či turistického autobusu. Navíc tím vyjádřil odhodlání pomáhat polskému průmyslu a domácím výrobcům, a tedy i tvorbě nových pracovních míst, což v kampani otevřeně deklaroval — a právě i v přímé souvislosti se svým volebním autobusem. Zároveň se ostře vymezil vůči svému soupeři, stávajícímu prezidentovi Bronisławu Komorowskému z Občanské platformy, jehož štáb nasadil celou flotilu celkem šestnácti volebních autobusů, pro samotného kandidáta i jeho podporovatele, avšak luxusních autokarů německé značky Mercedes (Hrechorowicz, 2015; Kowalski, 2015).

Výše uvedené konkrétní příklady zdaleka nejsou vyčerpávající, mají především za cíl ilustrovat význam i některé základní rysy tématu. Přičemž speciální kampaňová vozidla se používají k propagaci nejen politických stran nebo kandidátů v různých typech voleb, ale i určitých idejí, světonázorů

rových či náboženských proudů nebo třeba důležitých otázek veřejného života.

Technicky i organizačně má koncept volebního (kampaňového) vozidla velmi blízko k road show (roadshow), používané komerčními firmami nebo i jinými institucemi k propagaci firmy, značky či konkrétních výrobků. Tedy k mobilnímu turné, provozovanému speciálně — uvnitř i navenek — upraveným vozidlem, zpravidla autobusem nebo nákladním automobilem, který může mít například návěs upravený jako rozkládací mobilní pódium nebo jako tzv. showroom. Taková vozidla se nazývají i jako promotion truck nebo promotion bus (srov. např. Batten, 2021; MAM, 2013 a 2016; Promotiontruck.cz; Showtruck.cz). Blízko má též k pojezdové prodejně, k food trucku, k pojezdové knihovně nebo pojezdovému kinu a dalšímu podobnému mobilnímu uspokojování hmotných, zdravotnických či kulturních potřeb. A též k turné provozovanému interprety všech proudů a žánrů populární hudby. Ostatně, výše uvedenými způsoby využití dopravních prostředků je často přímo inspirován.

Blízko má samozřejmě i jakémukoliv reklamnímu vozidlu nebo k alegorickému vozu, jenž nalézal zvláštní uplatnění při prvomájových průvodech či jiných podobných oslavách v komunistických zemích, ovšem škála jeho použití je pochopitelně širší. Důležitý je však aspekt turné, dlouhodobějšího putování po určité trase se zastávkami a přímým kontaktem posádky s lidmi, který běžné reklamní vozidlo nebo alegorický vůz zpravidla prostrádají.

Významnou roli hraje pochopitelně i výběr a úprava použitého dopravního prostředku, poněvadž vozidlo, které se výrazně vymyká z toho, co lze spatřit v běžném provozu — značkou, typem, rozměry, specifickým určením, zabarvením či třeba veteránským charakterem — je „zaručeným poutačem pozornosti“ (MAM, 2013).

K nasazení kampaňových vozidel by strany měly přistupovat promyšleněji, jejich podobu i provoz důkladněji plánovat včetně většího ohledu na cílové voličské skupiny. Více se zaměřit na charakter turné, kde mohou volební autobusy rozvinout své přednosti. A neměly by se bát větší medializace včetně častějšího zvaní novinářů na palubu volebních vozidel.

3. Teorie a metodologie

Odborných textů zaměřených na volební autobusy či na jiná podobná vozidla existuje velmi málo, ba neexistují skoro žádné. Zkoumaný fenomén je případně spíše stručně zmíněn v některých publikacích pojednávajících širěji o politické komunikaci nebo politickém marketingu či v případových studiích vybraných kampaní. Tento text tudíž hodlá uvedené bílé místo alespoň zčásti zaplnit, a přispět tak k dalšímu rozvoji výzkumu role a působení mobilních prostředků politické komunikace. Dosaďovací malý odborný zájem o zmíněný fenomén však logicky vyvolává též nutnost vypořádat se řadou problémů teoretické a metodologické povahy.

Konkrétnějším cílem textu je proto rovněž upřesnit význam, vnímání a používání pojmů „volební autobus“ či obecněji „volební vozidlo“, „kampaňové vozidlo“ nebo „volební kampaňové vozidlo“, a přispět tak ke konceptualizaci těchto termínů pro další praktické využití, nejen pro účely dalšího odborně zaměřeného výzkumu, ale též případně i v médiích a ve veřejném prostoru.

Klade si též za cíl zodpovědět na otázky, jaké byly a jsou hlavní přednosti a nedostatky volebních kampaňových vozidel, a to jak v českých parlamentních volbách 2021, tak obecněji, poněvadž zkoumané dopravní prostředky zasazuje do širšího nejen domácího, ale i mezinárodního kontextu. Přednosti a nedostatky volebních dopravních prostředků, jejich možnosti, potenciál i rizika s nimi spojená budou v závěru posouzeny rovněž pomocí SWOT analýzy. Při ní se identifikují faktory a skutečnosti, které pro objekt analýzy představují silné a slabé stránky, příležitosti a hrozby okolí.

Klíčové faktory jsou pak verbálně charakterizovány ve čtyřech kvadrantech tabulky SWOT (Keřkovský a Vykypěl, 2002, s. 97–101; Kotler a Armstrong, 2011, s. 53–54; Pickton a Wright, 1998). Podrobněji bude metoda představena při vlastní analýze v závěrečných pasážích textu.

Empirický základ studie tvoří především mediální zpravodajství o zahraničních i českých volbách, v konkrétním případě českých parlamentních voleb 2021 pak rovněž prezentace kandidujících subjektů na internetu, zejména na sociálních sítích (hlavně na Facebooku). Dále pak zprávy o financování volební kampaně, dodané kandidujícími subjekty Úřadu pro dohled nad hospodařením politických stran a politických hnutí. A též specifické weby o dopravě a dopravních prostředcích, které zčásti fungují i jako cenná databáze.

Studie se nezaměřuje na výzkum konkrétního dosahu daného prostředku ve smyslu odhadu počtu oslovených či agitací zasažených osob, což by si vyžádalo specifickou práci v terénu i speciální metody měření (srov. Holbrook, 2002). Navíc je otázkou, zda je přímý dosah vůbec měřitelný. I ve firemním marketingu lze jen velmi obtížně, pokud vůbec, určit konkrétní podíl roadshow na případném nárůstu tržeb propagovaného výrobku či na zlepšení povědomí o dané značce a za důležité se považují rovněž sekundární efekty, jako mediální publicita či integrace do jiných reklamních kampaní nebo spotřebitelských soutěží (MAM, 2016). Studie též nehodnotí politický profil zkoumaných subjektů, pouze jimi použitá kampaňová vozidla a různé aspekty jejich nasazení.

Teoretické uchopení problému zde vychází především z praxe, z přiblížení dvou konkrétních vo-

lebních autobusů, jednoho domácího a jednoho zahraničního, jejich podoby a fungování, které dle názoru autora, podloženého zkoumáním poměrně značného množství volebních kampaňových vozidel (včetně těch výše zmíněných), představují praktický ideální vzor, blížíci se ideálnímu typu Maxe Webera (srov. Weber, 2009, s. 43–63). Poslouží jako základ pro definici volebního kampaňového vozidla, pro jakýsi prakticko-teoretický etalon, který pak bude aplikován na zkoumaný případ, tedy na české parlamentní volby 2021. Zmrzlinářské vozy a kamion budou podle něj posuzovány samozřejmě volněji. Ostatně, použití zmrzlinářských vozů ve volební kampani je natolik specifické, že (alespoň zatím) postrádá smysl vytvářet pro ně obecnější teoretický model.

3.1 Vzor Zemák

Volební autobus použil velmi úspěšně Miloš Zeman coby předseda ČSSD v kampaních v parlamentních volbách 1996 a 1998. Jeho Zemák, upravená Karosa typu C 734 roku výroby 1985, představuje takřka ideální vzor volebního či kampaňového dopravního prostředku. Jednak z praktické stránky věci, poněvadž umožňoval vedení kontaktní kampaně, která je pro kandidáta (jeho stranu) mimořádně důležitá, zejména pokud je většina médií vůči němu nepříznivě naladěna. Zemák byl uzpůsoben ke skutečné „tour“: obsahoval místo na spaní, sociální zařízení, počítač, fax, telefon, vnější reproduktory i výsuvnou plošinu, z níž mohl Zeman promlouvat ke shromážděným lidem. Do Prahy se vracel jen jednou týdně. S jeho pomocí se tak dala vést opravdu intenzivní kampaň s velkým dosahem, zahrnující velké množství obcí i menších měst (SA Karosa Zemák; Srna, 1996; Zeman, 2005, s. 150; Zeman, 2006, s. 74).

Autobus dále fungoval jako nosič politického poselství: Miloš Zeman, reprezentant chudších vrstev, jezdil za voliči tím, čím oni běžně cestovali do zaměstnání: obyčejným autobusem značky Karosa, nikoliv nějakou luxusní limuzínou. „I autobus,“ jak sám Zeman konstatoval, „je symbol ple-

bejství“ (Zeman, 2006, s. 75). A poselství ještě korunoval nápis na střeše: „Václave, dobrý let! Miloš“ – narážka na Václava Klause, jenž jako premiér údajně cestoval na politické mítinky vrtulníkem (Srna, 1996).

A za třetí nutno zmínit i specifické pojmenování. Slovo Zemák, odvozené jako zkratka výrazu „Zemanova Karosa“, obsahovalo jednak odkaz na příjmení stranického a volebního leadera Miloše Zemana, ale je též synonymem pro bramboru, pokrm chudých. „A ČSSD vždy byla stranou oslovující spíše lidi, kteří konzumují základní potraviny – brambory, mléko a obilí, než ty, kteří se živí kaviárem a šampaňským,“ vysvětlil při slavnostním křtu volebního autobusu 29. února 1996 v Pardubicích Miloš Zeman (Starý, 1996).

Zemák se stal takřka legendárním, v češtině slovo dokonce slouží (skoro) jako synonymum pro volební autobus.

3.2 Vzor Straight Talk Express

John McCain sice v roce 2008 prohrál prezidentské volby s Barackem Obamou, ale jeho volebním autobusem Straight Talk Express, který dal vlastně název celé kampani, určitě stojí za pozornost, ostatně, je v článcích s tematikou volebních autobusů často zmiňován. McCain ho použil už v roce 2000, když se neúspěšně pokusil o nominaci Republikánské strany pro souboj o Bílý dům. Již tehdy proslula McCainova ochota hovořit s novináři právě v autobuse, což přispívalo i k příznivému referování o něm v médiích (Paolino a Shaw, 2001, s. 495). Po pár letech koncept oprášil, ba ho v primárních volbách a pak jako nominovaný prezidentský kandidát, který měl čelit „obamománii“, použil ve volebním zápasu s ještě větší intenzitou.

„Straight talk“ znamená přímá, ale také upřímná či poctivá řeč, navíc slovo „express“ má v angličtině kromě označení rychlého dopravního prostředku (vlaků či autobusů) hlavní význam „vyjádřit“. Název busu tudíž obsahoval i elegantní slovní hříčku.

Krom vnějšího „kampaňového“ vyzdobení byl autobus specificky upraven i uvnitř: obsahoval kuchyňku, sprchu, místo pro konzumaci občerstvení a též speciální prostor určený pro porady a práci štábu nebo pro diskuse s novináři. Ty měl lákat právě i usnadněný přístup ke kandidátovi, přičemž McCain předpokládal, že tak dosáhne širšího a příznivějšího referování o své osobě v médiích. Autobus doprovázel i obytný vůz – karavan (McCain bus, 2008; Stearns, 2007).

McCainův autobus tudíž spojoval řadu praktických výhod s hlavním poselstvím kampaně do jednoho kompaktního celku. John McCain v prezidentské volební kampani 2008 provozoval i pronajatý Boeing 737, v barvách své kampaně a pod jejím heslem „Straight Talk Express“. Vizualní pojetí i vnitřní uspořádání letadla mělo zcela záměrně v mnohém připomínat kandidátův autobus (Cooper, 2008; Lombardo, 2008).

3.3 Definice volebního kampaňového vozidla

Kampaňový nebo volební autobus či obecněji vyjádřeno kampaňové vozidlo nebo volební kampaňové vozidlo je multifunkčním mobilním nástrojem vedení volební kampaně, zejména formou delšího turné s četnými zastávkami (whistle-stop). Je k tomu patřičně uzpůsobeno – má nainstalovány prostředky agitační a komunikační techniky, obsahuje prostory pro kandidáta (kandidáty), jejich štáb i pro novináře. A též vybavení a prostory pro přípravu a konzumaci občerstvení, pro osobní hygienu i pro odpočinek. Je-li na cestách, stává se též mobilním štábem, jedním z „nervových center“ kampaně, místem, odkud kandidát rovněž může aktuálně komentovat významné celostátní i zahraniční události, výroky soupeřů apod. Samo o sobě vyjadřuje určité politické poselství, představuje „metaforu“ hlavního sdělení nebo celkového stylu daného kandidáta či politické strany, spoluvytváří „tvář“ či „ikonografii“ kampaně, funguje jako jeden z jejích „maskotů“. A to zpravidla pomocí barevného schématu, hesla či hesel, které nese, vzhledu specifického typu či značky použitého do-

pravního prostředku, popřípadě specifickým pojmenováním. Jeho použití je propojeno se sociálními sítěmi, kde jeho posádka různými způsoby referuje o průběhu a obsahu turné i o místech a časech plánovaných zastávek.

4. Volební vozidla v českých parlamentních volbách 2021

V praktické části se text nejprve zaměří na volební autobusy koalice Spolu a Volební bloku. Následovat bude pasáž zaměřená na volební kampaňová vozidla koalice PirSTAN, která jsou pojata v jednom bloku, do něhož jsou zahrnuty i dva volební autobusy provozované Pirátskou stranou v letech 2017 a 2020, což umožňuje předestřít i zajímavou „pirátskou“ tradici použití volebních vozidel. Poté je pozornost věnována volebnímu kamionu SPD včetně jeho komparace s podobným volebním kamionem ČSSD z roku 2008. Následují SWOT analýza a závěr.

4.1 Volební autobus koalice Spolu

Autobus koalice Spolu (ODS, KDU-ČSL a TOP 09) byl navenek vyveden v jejích barvách, kde převládala modrá, a na bocích i na zádi nesl velké portréty jejích tří lídrů i heslo „Spolu – dáme Česko dohromady“ (Hradílek, 2021). Šlo o typ Volvo Beulas Aura, roku výroby 2010, který si koalice pronajala od malého dopravce Jiřího Suchého z Brandýsa nad Labem, jenž v roce 2021 provozoval celkem šest autobusů (SA Spolu). Změnu oproti jeho běžnému použití představoval v zásadě pouze zmíněný reklamní politický polep.

Za symptomatickou nutno označit skutečnost, že lídr Spolu Petr Fiala považoval 13. července 2021 při představení autobusu novinářům v Praze za nezbytné vůbec obhajovat jeho použití: „Nebudme tak moc zahledění do České republiky, prostě volební autobus, který veze víc lidí a je pomalovaný nějakými hesly, je něco úplně obvyklého v zahraničí, běžně se to používá. My to používáme taky, protože nám to připadá jako správné, dobré,

viditelné, srozumitelné. Prostě máme autobus Spolu a neohlížíme se někam do minulosti. Je to něco, co... k dobré, profesionálně vedené silné volební kampani prostě patří“ (České noviny, 2021). Slova o ohlížení se do minulosti narážela na autobus Zemák Miloše Zemana, mezi příznivci koalice Spolu krajně nepopulárního, leč zároveň s autobusem Zemák ve všeobecném povědomí stále pevně svázaného. Petr Fiala měl patrně obavu, že by si voliči mohli kvůli tomu volební autobus spojit s adjektivy jako „populistický“ nebo „demagogický“ či aby koalici Spolu nevyčetli „opičení se“ po Miloši Zemanovi.

Ovšem jeho charakteristiku volebního autobusu, že „veze víc lidí a je pomalovaný nějakými hesly“, nutno označit za příliš strohou, pomíjející některé základní funkce tohoto prostředku vedení kampaně. Jde sice o patrně improvizovaný výrok z tiskového brífinku, avšak ani v praxi koalice Spolu nevyužila všech možností, které volební autobusy nabízejí.

Ten její každopádně postrádal speciální vnitřní úpravu či zvláštní technické vybavení pro vedení kampaně. Interiér zůstal stejný jako u běžného linkového či zájezdového autobusu (České noviny, 2021; Hradílek, 2021). Při jeho červencovém představení svezla koalice Spolu po Praze novináře a během projížďky uspořádala víceméně improvizovanou tiskovou konferenci s lidry, ti však využili zvukové zařízení používané obvykle turistickým průvodcem (Pekarová Adamová, 2021).

Autobus měl sloužit hlavně kandidátům v krajích, koalice ho hodlala rovněž půjčovat zájemcům na výlety či použít ke svážení diváků do letních kin, své letní předvolební atrakce, kde promítala populární komedii *Ženy v běhu* (KDU-ČSL, 2021). V zásadě se tak dělo, ovšem v poměrně omezené intenzitě. Například dle tiskové zprávy organizace TOP 09 Středočeského kraje z 6. srpna 2021 „volební autobus s kandidáty postupně navštívil města Dobříš, Příbram, Sedlčany, Votice, Olbramovice, Benešov a Říčany u Prahy“ (TOP 09, 2021). Avšak podobné výjezdy místních kandidátů po daném regionu neměly povahu déle trvajícího turné (ne-

boli „šňůry“) s mnoha zastávkami, ostatně, autobus pro něco takového ani nebyl plně technicky vybaven. Krajské či místní organizace stran sdružených v koalici Spolu si ho spíše půjčovaly či předávaly na různé jednorázové akce nebo kratší cesty s několika málo zastávkami. Autobus tak v rámci celé České republiky turné vlastně absolvoval, ale pouze v součtu mozaiky různě naplánovaných menších akcí, popřípadě spíše doprovodné (statické) účasti na větších mítincích, nikoliv ve smyslu delších kontinuálních výjezdů. Fungoval tak spíše jako běžný dopravní prostředek s tím bonusem, že nesl speciální vnější výzdobu, a mohl tak působit i jako pojízdný poutač či billboard. Především ve finiši kampaně pak koalice Spolu autobus využívala rovněž jako nástroj „triumfálního“ příjezdu leaderů koalice na mítink (Fiala, 2021b; Fiala, 2021c; Shabu, 2021).

Autobus též postrádal specifické jméno a sám o sobě nevyjadřoval nějaké politické poselství, netvořil „metaforu“ nějakého výrazného sdělení.

Propagace autobusu *jako takového* v médiích či na sociálních sítích nedosahovala vysoké intenzity, byť se objevuje na propagačních fotografiích nebo videích z mítinků emitovaných koalicí Spolu na sociálních sítích (srov. např. Fiala, 2021a). Drtivá většina mediálních zpráv se týká 13. července 2021, kdy byl bus slavnostně představen při startu letní fáze kampaně. V médiích se však i poté často objevovaly fotografie z jeho „inaugurace“ – především jako ilustrativní foto k článkům o koalici Spolu, které se ale zobrazeného volebního kampaňového prostředku obsahově zpravidla vůbec netýkaly. Což svědčí o potenciálu mediální přitažlivosti volebního autobusu, který ale koalice Spolu zároveň nedokázala plně využít.

Ze zprávy o financování volební kampaně dodané koalicí Spolu Úřadu pro dohled nad hospodařením politických stran a politických hnutí (dále jako ÚDHPSH) se nedají výdaje na volební autobus a jeho provoz určit, zpráva neobsahuje položky, které by k němu byly přímo slovně vázány (Spolu volby 2021 finance). Nicméně šlo o starší autobus pronajatý od menšího dopravce, který kromě vněj-

→ šího polepu neprodělal žádné větší úpravy, a celková suma tedy patrně nebyla nijak horentní. Na základě nákladů, vykazovaných u volebních autobusů koalicí PirSTAN (viz níže), lze odhadnout, že pravděpodobně výrazně nepřekročila nižší statistice. Její podíl na celkových výdajích na kampaň (90 milionů) tudíž nejspíše nepřesáhl 1 %.

4.2 Volební autobus Volného bloku

Volební autobus pod jménem Volňásek provozoval už od jara 2021 Volný blok, jehož volebním leadem byl kontroverzní poslanec Lubomír Volný, zvolený v roce 2017 za hnutí Svoboda a přímá demokracie (SPD) Tomia Okamury. Stejně jako jeho leader, nechvalně proslulý potyčkami v jednacím sále Poslanecké sněmovny, se Volný blok vyznačoval ostrým odmítáním protiepidemických opatření i očkování (Svobodová, 2021; Prokop a Tvrdoň, 2021).

Pro kampaň si pronajal již speciálně upravený obytný autobus Karosa LC 936 (roku výroby 1998, s přestavbou provedenou roku 2015), provozovaný cestovní agenturou jako tzv. hotel bus či campingový bus pod obchodním názvem čundrbus. Slouží jako campingový obytný vůz pro větší, až dvacetičlenné skupiny osob, dle webové stránky běžného provozovatele například i pro cykloturisty nebo vodáky. Je tedy vybaven i dvaceti lůžky a odpovídajícím zázemím pro hygienické i stravovací potřeby. Volný blok zachoval jeho původní, převážně červenou barvu, autobus pouze polepil stranickou symbolikou a volebními hesly (Čundrbus Maxner; SA Karosa Volný blok).

Název busu odkazoval jak ke jménu leadera, tak k pojmu svobody, který byl klíčovým i pro postoj Volného bloku k očkování a dalším protiepidemickým opatřením. A v češtině znamená též volnou vstupenku či vstup zdarma na nějakou kulturní nebo sportovní událost, tedy něco příjemného.

Lubomír Volný používal Volňáška jako skutečný kampaňový autobus neboli battle bus, vedl s jeho pomocí kontaktní kampaň ve formě turné,

s cílem oslovit co nejvíce voličů. Marian Bojko, poslanec zvolený roku 2017 za hnutí SPD, které ale podobně jako Lubomír Volný opustil a kandidoval za Volný blok, se na konci kampaně s hořkostí svěřil redaktorce týdeníku *Respekt*, že „je mu smutno po rodině, že už je šest týdnů bez osobního kontaktu s ženou a dětmi, protože musí pořád jezdit po kampani“ (Svobodová, 2021).

Jako místa zastávek Volňášku často sloužila parkoviště před obchodními centry, supermarkety či sportovními halami. Autobus na některé mítinky přijížděl v čele vizuálně poměrně impozantní kolony osobních aut s českými vlajkami (Urban, 2021). Volný na palubě svého autobusu natáčel promluvy a streamoval je na sociální sítě, o své tour reportoval. Snažil se zaujmout i zhruba čtyřminutovým videem, v němž autobus zapojil do svérázné sady cviků (VB bus video 2021).

Volební turné neslo název „Lízátková revoluce“, neboť agituující představitelé Volného bloku rozdávali účastníkům svých mítinků lízátka. Mítinky byly spojené s podepisováním petic převážně zaměřených na zrušení protiepidemických opatření, například proti očkování dětí. O trase jízdy autobusu, místu a čase jeho zastávek (a tedy mítinků) Volný blok informoval na svých webových stránkách i na sociálních sítích.

Ze zprávy o financování volební kampaně Volného bloku dodané ÚDHPSH se nedají výdaje na volební autobus a jeho provoz určit, chybí zde položky, jež by k němu prokazatelně slovně odkazovaly (VB volby 2021 finance). Firma, od níž byl autobus pronajat, cenu pronájmu neuvádí, na svém webu pouze poznamenává, že se odvíjí od „délky pobytu, trasy a ujetých kilometrů“ (Čundrbus Maxner).

Volný blok přinutily k nasazení volebního autobusu především praktické ohledy, zejména nepřízeň drtivé většiny médií a z toho plynoucí potřeba oslovit voliče přímo (Urban, 2021). Nicméně jeho kampaň ke vstupu do Poslanecké sněmovny nestáčila, neboť uskupení získalo pouze něco málo přes 71 000 (1,33 %) hlasů.

4.3 Vozový park koalice PirSTAN a jeho předchůdci provozovaní Pirátskou stranou

Koalice Pirátské strany a Starostů a nezávislých (PirSTAN), jež usilovala o volební vítězství, ve volbách 2021 nasadila nejpočetnější sestavu volebních vozidel. Zahrnovala zmrzlinářské Nanu káry, autobus pro oslovení důchodců Stříbrný šíp i pojízdnou výstavu „hříchů“ vlády Andreje Babiše nazvanou Švindlbus. (V Libereckém kraji pak i legendární tříkolku Velorex neboli „hadrák“.)

Pirátskou stranu lze označit za průkopnici kampaňových či volebních vozidel. Velkou pozornost upoutal pirátský autobus z parlamentních voleb 2017, jenž vznikl úpravou starého vyřazeného eskortního autobusu Karosa C 734 Vězeňské služby ČR (roku výroby 1995), přičemž si zachoval jeho základní bílé a fialové zabarvení (SA Karosa Vězeňská služba). Na bocích měl vyvedeny portréty vrcholných politiků, usazených na sedačkách, kteří se dle Pirátů dopustili významné, zpravidla hospodářské trestné činnosti. Konkrétně Andreje Babiše, Miroslava Kalouska, Bohuslava Sobotky, Davida Ratha, ale i Jany Nečasové-Nagyové, jež držela někdejšího premiéra Petra Nečase coby loutku. A též volnou sedačku, kterou by mohl zaujmout „nějaký lump třeba z vašeho města“ (Kopecký, 2017; SA Karosa Vězeňská služba). Spolu s heslem „Pusťte nás na ně!“ tak autobus tvořil pojízdnou trojrozměrnou „metaforu“ či „ikonu“ pirátského volebního apelu – protestního a antikorupčního. V roce 2017 se rozhodně vepsal do povědomí veřejnosti a určitě napomohl k dobrému volebnímu výsledku strany překračujícímu 10 % hlasů.

K účinnému dopadu na veřejné mínění nesporně přispělo též intenzivní turné, které trvalo přes dva měsíce a zahrnovalo zastávky skoro ve všech významnějších městech České republiky i v menších sídlech. Autobus při něm urazil okolo 11 000 kilometrů. Kromě fidičů a technické osádky s autobusem zpravidla cestovali konkrétní kandidáti v daném volebním kraji včetně leadera. Vnitřek obsahoval i pracovní prostor se sedačkami a stolem,

kam se daly umístit notebooky i jiná podobná technika, pro porady či plnění obsahu na sociální sítě. Zadní část sloužila jako skladiště reklamních předmětů – balonků, tužek, zapalovačů, novin *Pirátské listy*, plakátů a bannerů. K základní výbavě patřila též zvuková reprodukční technika. V téže kampani strana nasadila i pirátskou solární loď, jež plula z Děčína přes Kolín do Prahy (Pirátská strana, 2017; Pospíšilová, 2017).

Piráti se pak úspěšný koncept pokusili zopakovat v krajských volbách 2020, kdy provozovali celostátní „autobusovou roadtour“ pod názvem „Šance změnit budoucnost“. Od malého dopravce CDAP si pronajali autobus Karosa typu C 934 (roku výroby 2000), který obdržel speciální předvolební nátěr v černé a bílé barvě i futuristický obsah, umožňující v místě zastávky prezentovat možné podoby budoucnosti. Zájemci se tak díky této svérázné pirátské výstavě mohli seznámit například s hydroponickým systémem pěstování plodin, 3D tiskárnou, holografickým projektorem, virtuální realitou nebo elektrickou jednokolkou (Bučinský, 2020; Pirátská strana 2020; SA Karosa Piráti; Šanda, 2020). Je však otázkou, zda lze technologickou osvětu považovat za nosné téma pro volební kampaň, zvláště v krajských volbách, jakkoliv souzní s politickým profilem Pirátské strany.

4.3.1 Švindlbus

Pražský primátor za Piráty Zdeněk Hřib sice ještě koncem července 2021, při prezentaci očkovacího autobusu provozovaného Prahou, tvrdil, že „kampaňové autobusy už jsou out“ (Idnes, 2021), jeho stráničtí kolegové (či kolegové z koalice PirSTAN) nakonec přece jen do kampaně nasadili i autobus nazvaný Švindlbus.

Podle všeho vznikl jako improvizace, byl reakcí na pokles preferencí koalice PirSTAN v předvolebních průzkumech, výrazem hledání nové podoby kampaně. Její původní verze vyvolala značnou kritiku a potřebu změn posléze veřejně neskrývali ani sami protagonisté PirSTANu, zejména z řad Pirátů (Doubravová, 2021; Rambousková, 2021). Koalice autobus představila při startu horké fáze kampaně →

→ 9. září 2021, ovšem novináři původně dostali pozvánku na Fixlbus. Název autobusu se změnil těsně před začátkem akce, aby se nepodobal značce zavedeného autobusového dopravce FlixBus (Gavenda, 2021; Kopecký, 2021). I jeho pronájem od firmy CDAP se datuje až od září (SA Karosa Piráti).

Autobus Švindlbus vlastně kombinoval a rozvíjel prvky obsažené v pirátských autobusech z parlamentních voleb 2017 a krajských voleb 2020. Ostatně, jednalo se o ten samý, byť jinak upravený pirátský autobus Karosa z krajských voleb 2020 (SA Karosa Piráti). Byl pojat jako pojízdné „Muzeum zmaru“, jak pravil jeden z nápisů na boku, napáchaného Babišovou vládou či, slovy předsedy Pirátů Ivana Bartoše, jako „pojízdné muzeum švindlů a podfuků této vlády“ (Gavenda, 2021). Uvnitř, v prostoru mezi dveřmi u řidiče a prostředními dveřmi, se daly shlédnout různé exponáty. Například nádoba s kalnou vodou, údajně otrávenou vodou z řeky Bečva, kde došlo k masivnímu úhynu ryb kvůli vypuštění chemikálií z některého z průmyslových podniků, přičemž do okruhu podezřelých patřila i firma z Babišova holdingu Agrofert. Nebo fiktivní bota Andreje Babiše s velkým bílým křížem na podrážce, což byla narážka na situaci ze 7. srpna, kdy aktivisté Milionu chvilke pro demokracii pokryli dlažbu náměstí v Průhoních, kde premiér pořádal volební mítink, mnoha kříží nasprejovanými křídovou barvou a odkazujícími k velkému množství obětí covidové pandemie. Zejména opozice přisuzovala vinu za značný počet obětí laxnímu a chaotickému přístupu Babišova kabinetu. Andrej Babiš ale křížům nevěnoval pozornost a po náměstí normálně kráčel neboli, v interpretaci svých kritiků, „šel přes mrtvolu“ (Kopecký, 2021; Neff a Gavenda, 2021; Novinky, 2021; Švindlbus 2021).

Švindlbus byl vyveden v barvách kampaně, tedy bílé, zelené a žluté, v zadní části však převážně barvou černou, což mělo asociovat ohroženost, a tedy i špatný stav celé země. Na „ohořelé“ plochy tvůrci busu umístili například karikatury premiéra Andreje Babiše a ministryně financí Aleny Schillerové, vyobrazených jako parazité (pijavice, tasem-

nice či tasemník), údaj o 30 000 mrtvých z covidové pandemie nebo informace o celkové výši státního zadlužení i o velikosti schodku státního rozpočtu za rok 2020 v řádu stovek miliard korun (Švindlbus, 2021). Koalice natočila i speciální propagační video v délce šest a půl minuty, kde Švindlbus a jeho poselství představovali oba lídři, Ivan Bartoš a Vít Rakušan (Švindlbus, 2021).

Švindlbus tak sice nesl výrazné politické sdělení, sloužil ale především jako nástroj negativní kampaně, kritiky stávající vlády. Jeho název i obsah odkazovaly hlavně k protivníkovi, netvořily „metaforu“ pozitivně formulované nabídky koalice, jež ho provozovala. Snad s výjimkou velkého hesla „Příští zastávka: budoucnost“, umístěného v zadní části (SA Karosa Piráti), které mělo voličům názorně napovídat, že cesta k lepší budoucnosti vede přes hlas odevzdaný koalici PirSTAN. Svým pojetím se blížil alegorickému vozu.

Nebyl ale plnohodnotným battle bussem dle kritérií stanovených výše. Nevýjížděl na samostatná turné ve stylu whistle-stop, ostatně, postrádal k tomu patřičné vybavení, vnitřek kromě běžných sedaček obsahoval už jen exponáty „Muzea zmaru“. A nikoliv třeba kuchyňku, mediální studio nebo zvláštní prostor pro diskuse s novináři. Ty koalice PirSTAN hromadněji prokazatelně svezla pouze jednou, z Prahy na start ostré fáze kampaně v Ústí nad Labem (Gavenda, 2021; Kopecký, 2021). Švindlbus zpravidla tvořil jednu z atrakcí volebních mítinků koalice PirSTAN organizovaných běžným způsobem. Problematickým se mohl jevit i jeho vizuální styl, který odpovídal spíše estetice technoparty, což mohlo třeba starší či středové voliče odpuzovat.

Ve zprávě o financování volební kampaně dodané koalicí PirSTAN ÚDHPSH činí součet všech položek prokazatelně vázaných k Švindlbusu něco přes 400 000 korun (PirSTAN volby 2021 finance). Další náklady se ale mohou skrývat v jiných položkách, z jejichž popisu nelze odvodit jednoznačnou vazbu ke zmíněnému projektu. Nicméně uvedená částka se téměř stoprocentně skládá z prostředků zaplacených firmě CDAP, od které byl autobus pro-

najat, z odměny pro řidiče a z nákladů za speciální polep. Kromě výdajů na pohonné hmoty, jež ve zprávě nejsou jednoznačně přiřazeny k Švindlbusu, tudíž s velkou pravděpodobností zhruba odráží reálné náklady. Poměříme-li je s celkovou sumou vydanou na volební kampaň, tedy s částkou 81 337 980 Kč, činí podíl Švindlbusu asi 0,5 %.

4.3.2 Stříbrný šíp

Koalice PirSTAN též organizovala, jejími vlastními slovy vyjádřeno, „autobusovou roadshow“ pro seniory, v níž hlavní úloha připadla mikrobusu nazvanému Stříbrný šíp. Akce souvisela s platformou Senioři na palubě, kterou založila Pirátská strana s cílem přiblížit „její programovou nabídku starším generacím a prohloubit mezigenerační spolupráci“. A to též pomocí zakládání tzv. Palub, pirátských klubů ve městech a obcích určených primárně pro starší občany a nabízejících „vzdělávací i volnočasové aktivity (nejen) pro seniory“. Přípomínky a náměty vzešlé z aktivit zmíněných klubů se měly promítnout i do volebního programu. Jeho část zaměřenou na seniory pak koalice PirSTAN propagovala – rovněž pomocí volebního mikrobusu – pod hlavičkou Stříbrný program (Pergl, 2021; Senioři na palubě 2021).

Stříbrný šíp byl mikrobus typu Mercedes-Benz Sprinter 519 pro cca 20 osob, v původní bílé barvě, ovšem se speciálním polepem obsahujícím kromě názvu a symboliky koalice PirSTAN též heslo „Budoucnost patří i seniorům“ a kreslené postavy osob v seniorním věku. Koalice si ho pronajala od menšího dopravce MiKoCar (iDNES.tv, 2021; Klimeš, 2021; SA MiKoCar). Během turné, jež probíhalo v září 2021, objížděl vybraná místa v ČR s posádkou složenou z aktivních členů či příznivců Pirátské strany (či vůbec koalice PirSTAN) především ve starším věku – s cílem získat podporu mezi jejich generačními soupeřícími.

Podle informací Pirátské strany autobus během září 2021 navštívil celkem 31 míst. Zastávka prakticky znamenala uspořádání mítinku, často s hudebním doprovodem v podání písničkářů Václava Koubka nebo Jaroslava Hutky (Klimeš, 2021).

Důchodci však netvořili hlavní voličskou skupinu koalice PirSTAN, zejména ne v případě Pirátů. Speciální facebooková stránka Senioři na palubě, která celou akci propagovala i spoluorganizovala, vykazovala na konci kampaně pouze zhruba 1500 sledujících, což není mnoho (FB seniorinapalube 2021).

Ve zprávě o financování volební kampaně dodané koalici PirSTAN ÚDHPSH činí součet všech položek prokazatelně vázaných k akci Stříbrný šíp zhruba 150 000 korun, s připočtením třicetitisícových honorářů pro Václava Koubka a Jaroslava Hutku 210 000 korun. (PirSTAN volby 2021 finance). Další náklady se ale mohou skrývat v jiných položkách, z jejichž popisu nelze odvodit jednoznačnou vazbu ke zmíněnému projektu.

Stříbrný šíp tak představuje zajímavý pokus o oslovení sociální skupiny, která je dominantním zdrojem podpory politického soupeře. Podobná snaha sice může přinést hlasy navíc, ale taktéž znamenat výdej prostředků a energie, které pak mohou chybět například při mobilizaci vlastního voličského jádra. Nicméně jako pozitivní se jeví skutečnost, že turné vycházelo z dlouhodobých aktivit rozvíjených Pirátskou stranou. Nejednalo se tedy o nějakou jednorázovou ad hoc kampaňovou aktivitu.

4.3.3 Nanuk tour a Nanu káry

Součástí kampaně koalice PirSTAN ve volbách 2021 tvořila rovněž tzv. Nanuk tour, provozovaná třemi upravenými zmrzlinářskými dodávkami nazvanými Nanu kára (či Nanukára). Jejich obsah měl voliče přimět k setkání s kandidáty, kteří nabízeli též letáky s programem či vyvrácením údajných hoaxů a pomluv. Vše zaštiťoval slogan „Jdeme na to s chladnou hlavou“ a zájemce lákala též nahrávka volební písně v podání Ivana Bartoše a jeho harmoniky (Svoboda, 2021).

Zmíněná forma kampaně si kladla za cíl oslovit voliče zejména v menších sídlech, kde je obtížné odpoutat větší množství lidí od domácích prací (třeba na zahrádce) a shromáždit je na jednom místě (Machová a Rambousková, 2021). K dosaže-

→ ní uvedeného záměru byl aplikován princip zmrzlinářského vozu, používaný nejen v České republice firmou Family Frost (dnes Family Market), který projíždí vybranou lokalitou a přitahuje pozornost pomocí znělky vysílané z amplionu. Koalice si ostatně tři zmrzlinářské vozy pronajala a jejich nanukový obsah zakoupila právě od firmy Family Market (PirSTAN volby 2021 finance). Automobily vybavila navíc vlastně jen specifickým polepem v barvách kampaně.

Nanukáry měly též oslovovat potenciální voliče shromážděné v letních měsících na koupalištích nebo u rybníka (Svoboda, 2021). A také asistovat na mítincích koalice PirSTAN svolaných nějakým obvyklejším způsobem. O místech zastávek Nanukár informovaly na sociálních sítích krajské i místní organizace obou stran tvořících koalici i jednotliví kandidáti.

Inzerát PirSTANu na „řidiče a obsluhu chladicího vozu s nanuky“ nabízející „netradiční různorodou činnost na období 10. 8. – 20. 9. nebo do výdeje veškerých zásob“ za „až 1500,- Kč/den + případné bonusy za úspěšnou kampaň“ měl uzávěrku přihlášek 26. července. Nanuk tour se v inzerátu označovala za „jeden z klíčových komponentů“ kampaně (PirSTAN inzerát 2021).

Nanukáry tak svou misi reálně zahájily až počínaje 10. srpnem 2021, přičemž zejména konec srpna byl poměrně chladný. Zpoždění ale mohly způsobit též dohady, jaký produkt vlastně nabízet. Původně favorizovaný (mezi běžnými spotřebiteli oblíbený) tvarohový ledňák (nanuk) Míša byl shledán jako ekologicky nevhodný, neboť prý coby výrobek z kravského mléka zanechává příliš velkou uhlíkovou stopu. Z následných dohadů nakonec vzešel jako vítěz údajně ekologický jahodový sorbet (Machová a Rambousková, 2021).

Zmíněných sporů v protivníkově táboře využil předseda hnutí ANO Andrej Babiš, jenž je kriticky komentoval na sociálních sítích, kde hledání „ideologicky správné zmrzliny“ označil za „něco tak šíleného“ co „si snad nikdo z nás neumí představit“. Hnutí ANO však rovněž provozovalo vlastní zmrzlinářskou dodávku, jež na jeho mítincích nabízela

„naši klasickou českou vanilkovou a čokoládovou“ zmrzlinu se sloganem: „Lízejte, než to zakážou!“, variací na titul Babišovy předvolební knihy *Sdílejte, než to zakážou!* (Jihlavská Drbna, 2021; Szaban, 2021; Zápal, 2021). Předseda ANO se tím snažil ve voličích vyvolat dojem, že Piráti mohou v případě jejich volebního úspěchu prosadit zákaz zmrzliny z kravského mléka. Či obecněji, že jde o nebezpečné progresivisty, kteří popírají tradiční české hodnoty.

Ve zprávě o financování volební kampaně dodané koalici PirSTAN ÚDHPSH činí součet všech položek prokazatelně vázaných k Nanuk tour zhruba 1,7 milionu korun. Největší podíl zaujímají náklady na pronájem vozidel, na odměny pro řidiče, a zejména na rozdávaný obsah, kdy samotné nanuky stály něco přes milion korun (PirSTAN volby 2021 finance). Další finanční částky se ale mohou skrývat v jiných položkách, z jejichž popisu nelze odvodit jednoznačnou vazbu ke zmíněnému projektu. Podíl na celkových nákladech kampaně (81 milionů Kč) tedy činil zhruba 2 %.

Koncept Nanukár lze nejspíše zhodnotit jako dobrý nápad pro vedení kampaně v letních měsících, celkový efekt však patrně oslabilo jednak jejich poměrně pozdní nasazení, jednak „přetavení“ jimi nabízeného obsahu v téma kulturně-politického boje. Není vždy úplně vhodné, pokud lákadlo, zde konkrétně nanuk, má zároveň demonstrovat ideové postoje kandidujícího uskupení. Z lákadla se tak snadno stane bariéra, jež může odrazovat zejména voliče stojící mimo okruh pevných příznivců, kteří by však daný subjekt mohli volit, kdyby se o něm více dozvěděli. Nebo může posloužit coby relativně snadný terč pro politické konkurenty.

4.4 Kamion Spďák

Hnutí Svoboda a přímá demokracie (SPD) Tomia Okamury vedlo svou kampaň i pomocí dvou specifických technicko-organizačních nástrojů: jarmarků s levnými potravinami údajně od českých producentů a kamionu Spďák. Podle původního

rozvrhu měly jarmarky probíhat v krajských městech, což se tak i stalo, zatímco kamion měl navštěvovat spíše okresní města (Pšenička, 2021), což se později ukázalo jako problematicky dosažitelný cíl.

Průkopníci v použití volebního kamionu v České republice je Česká strana sociálně demokratická, jež ho, v době předsednictví Jiřího Paroubka, nasadila v kampani ke krajským a senátním volbám 2008 pod hlavičkou „Cesta naděje“. Kamion tradiční americké značky Kenworth byl ale příliš dlouhý a legalizace jeho provozu vyžadovala schválení výjimky ministerstvem dopravy. Což se však volebnímu manažerovi Jaroslavu Tvrdíkovi podařilo (Vaca a Wirnitzer, 2008).

Návěs volebního trucku tvořilo ohromné rozkládací pódium, nejen pro politiky, ale i pro vystoupení zpěváků Pavla Vítka, Michala Davida či zpěvačky a herečky Kateřiny Brožové (ČSSD, 2008). „Kamion jsme si vybrali hlavně proto, že je víceúčelový. Slouží jako billboard, pódium pro řečníky i koncerty. Dá se rychle složit a přemístit. To je pro nás zajímavé,“ konstatoval při jeho představení v Mostě Jaroslav Tvrdík (Černý, 2008).

Pořídít si volební kamion je v České republice relativně snadné. Několik firem nabízí pronájem právě i amerických trucků s návěsem zařízeným pro různé reklamní akce, které využívají především komerční firmy. Skoro legendárním se v tomto ohledu stal vánoční kamion Coca-Coly (Motofocus, 2021; PT Coca-Cola; Rambousková a Machová, 2021). Různé firmy nabízejí v kategorii „show truck“ či „promotion truck“ i menší exempláře (srov. např. Promotiontruck.cz; Showtruck.cz). Politické strany ale podobných služeb využívají spíše zřídka, kromě nějaké základní verze menšího mobilního pódia.

Kamion Spďák však může sloužit jako příklad přehnané „gigantománie“, která se ukáže jako velmi nepraktická. SPD obrovský americký truck představila v červenci 2021 v Praze na Letné při zahájení kampaně (Menšík, 2021). Ovšem praktického nasazení se dočkal až mnohem později, od 9. září. Na vině údajně byly příliš velké rozměry vozi-

dla, jež se tak v řadě měst jednoduše nevešlo do historického centra nebo se na ně vztahoval zákaz vjezdu pro nákladní automobily do historického centra (kromě zásobování), který v některých městech platí (Rambousková a Machová, 2021). Kamion se samozřejmě dal zaparkovat někde na okraji či prostě mimo centrum, například na parkovišti před supermarketem nebo sportovní halou, ovšem takové umístění mohlo snadno způsobit menší ohlas celé akce. Zatímco kamionovou tour ČSSD z roku 2008 provázelo i vystupování některých hvězd showbusinessu, jež měly přivábit pozornost širšího publika, Spďák lákal v podstatě pouze na občerstvení, konkrétně na pivo a klobásu (Spďák, 2021). Po zaparkování z návěsu vzniklo pódium, před nějž pořadatelé rozestavili stoly s lavicemi kryté plátnými přístřešky (Štefanová FB, 2021). Účastník mítinku SPD s kamionem tak kromě jídla a pití mohl v zásadě počítat – kromě případného posezení za volantem mohutného vozidla – už jenom s projevy kandidujících politiků.

Hnutí SPD proto počet výjezdů trucku poměrně značně zredukovalo a v seznamu zastávek jeho kamionového turné se oproti původně deklarovaným záměrům objevila i krajská města. O místech a termínech zastávky kamionu hnutí informovalo na své webové stránce i na sociálních sítích včetně osobních profilů konkrétních kandidátů, kde se posléze objevovaly i příspěvky zachycující již proběhlou akci (Spďák, 2021; SPD MSK FB, 2021; Štefanová FB, 2021). Spďák nakonec zavítal pouze do třinácti měst, přičemž osm z nich bylo krajských. Ovšem ani v nich zpravidla nezajížděl přímo do centra (Spďák, 2021). Z celého velkolepého turné, původně zamýšleného pro sídla velikosti okresního města, což by též lépe odpovídalo složení elektorátu SPD, tudíž zůstalo jen torzo. A soudě dle fotografií na sociálních sítích, účast na akcích s kamionem Spďák nebyla zrovna hojná (SPD MSK FB, 2021; Štefanová FB, 2021).

Příčinu neúspěchu nutno patrně hledat v improvizacním charakteru celého projektu. Kamion americké značky Peterbilt nabídl hnutí SPD jeho příznivec, podnikatel Josef Matějka, majitel firmy →

→ CS-Beton, která s jeho pomocí již několik let předtím provozovala reklamní „betonovou roadshow“ propagující její vlastní výrobky. Až po této nabídce prý v hnutí SPD začali přemýšlet, jak mohutný truck využít, ovšem jeho pronájem se prý odehrál na čistě komerční bázi (Berger, 2021; CS-Beton, 2016; Peterbilt CSBeton, 2017).

Ve své zprávě o financování volební kampaně dodané ÚDHPSH uvádí SPD u položky „Organizace a plánování akce Spďák kamion“ částku 785 804 Kč. Dále pak ještě několikrát vícenásobky na „Truck Road Show“ v celkové výši 88 306 Kč. Celkové náklady na kampaň SPD činily 77 297 204 Kč (SPD volby 2021 finance). Výdaje na kamion lze tedy procentuálně vyjádřit jako zhruba 1 % celkových výdajů. Další náklady ale mohou být skryté v jiných položkách, jejichž slovní charakteristika neobsahuje výrazy jako kamion, Spďák, truck nebo road show. Spďák každopádně nemohl operovat zcela samostatně, nezávisle na podpůrné logistice, šlo v podstatě o pojízdné pódium. Konkrétní zastávka v daném místě patrně vyžadovala i zajištění stolů a lavic či vůbec speciální vyjednávání použití parkovacího místa. A tedy i zapojení dalších osob a potenciálně též dodatečné výdaje. Navíc, pokud by nasazení kamionu probíhalo v původně plánované intenzitě, náklady na jeho provoz by logicky narostly.

5. SWOT analýza

SWOT analýza se primárně používá pro analýzu pozice komerční firmy, zpravidla pomocí tabulky (matice) rozdělené na čtyři kvadranty. Zkoumá interní a externí prostředí, přičemž u interního prostředí silné a slabé stránky firmy (obecněji nějaké organizace), u externího příležitosti a hrozby. SWOT je zkratkou anglických pojmů Strengths (silné stránky), Weaknesses (slabé stránky), Opportunities (příležitosti) a Threats (hrozby).

Důležité je pak hledání vazeb mezi kvadranty, mezi silnými stránkami a příležitostmi apod., z čehož by měla vyplynout případná změna strategie řízení firmy. SWOT analýza však nalézá uplatnění

i v jiných oblastech, nejen v podnikovém marketingu. Častou chybou je její příliš mechanická aplikace, například rigidní zasazení určitého faktoru pouze do jednoho kvadrantu, přičemž určitá skutečnost může být zároveň třeba příležitostí i hrozbou. Nebo faktorem, který nelze jednoznačně posoudit jako jenom vnější či pouze vnitřní (Keřkovský a Vykypěl, 2002: 99). Uvedené potíže může odstranit podrobnější rozbor daného faktoru či jeho užší posouzení v kontextu konkrétního cíle prováděné analýzy (podrobněji k problémům spojeným se SWOT analýzou viz např. Pickton a Wright, 1998). Nicméně s určitým faktorem lze pracovat právě i jako s faktory ambivalentními.

Zde není předmětem analýzy konkrétní firma, ale obecně použití, provoz neboli roadshow volebního kampaňového vozidla (újeji volebního autobusu), přičemž empiricky se analýza opírá o všechna výše představená volební kampaňová vozidla, nejen ta z českých voleb 2021. Za silné stránky se v tabulce považují výhody ve srovnání s ostatními způsoby politické komunikace. Případné slabiny samozřejmě představují z větší části i podnět k vylepšení, zároveň lze některé z nich vnímat i jako vnější hrozbu (například výběr typu vozidla nevhodného pro cílovou voličskou skupinu mohou kritizovat političtí soupeři). Za typickou vnější hrozbu se ve zkoumaném případě dá stanovit roční doba či vůbec počasí (chladno, déšť, náledí apod.). Pokud jsou volby vypsány na pozdné podzimní nebo zimní období, šance na účinné využití volebních kampaňových vozidel se tím pochopitelně snižuje.

Volební autobus či obecněji volební vozidlo poskytuje mobilitu, operativnost a flexibilitu, přímý kontakt s voliči, a to především mimo velká centra. Vše potřebné k uspořádání mítinku si zpravidla veze s sebou, stačí jen zastavit ve vhodný čas na správném místě. Politik se s ním může vydat i do míst, kde ho voliči moc neočekávají, a oslovit tak i ty občany, kteří se o politiku příliš nezajímají. Volební vozidlo má navíc potenciál stát se viditelným a mediálně přitažlivým prvkem kampaně, nositelem výrazného politického sdělení, zvláště v kom-

Tabulka 1 » SWOT analýza volebních kampaňových vozidel

	POMOCNÉ (skutečnosti k dosažení cíle)	ŠKODLIVÉ (skutečnosti k dosažení cíle)
VNITŘNÍ (atributy použití volebního vozidla)	STRENGTHS (silné stránky) • mobilita, operativnost, flexibilita • osobní kontakt s voliči • unikátní produkt, atraktivita, poutač pozornosti — reálné i mediální • kompaktní metafora politického poselství • propojenost se sociálními sítěmi a jinými aktivitami (včetně toho, že zastávka na tour poskytuje vhodný obsah pro sociální síť) • nízké náklady • dlouhodobé používání i mimo kampaň — budování stranické značky, dlouhodobé propagování nosných témat, nastolování agendy, propojení s dlouhodobými projekty strany	WEAKNESSES (slabé stránky) • špatně vybraná trasa • nevhodné načasování • nevhodnost použitého vozidla pro oslovení vybraných voličských skupin (z hlediska druhu, konkrétního typu, provedených úprav, rozměrů) • absence vhodného jména či volba nevhodného pojmenování • slabé pokrytí tour v médiích i na sociálních sítích • nevhodný produkt nabízený během zastávek vozidla
VNĚJŠÍ (atributy prostředí)	OPPORTUNITIES (příležitosti) • voliči, které ještě nemám neboli rezervoár neoslovených voličů • nové technologie — jak v oblasti dopravních prostředků (například hybridní pohon), tak informačních a komunikačních zařízení • taktika „pozitivního parazitování“ — navštěvovat s volebním vozidlem akce či vyskytovat se s ním v blízkosti akcí, které pořádá někdo jiný (trh, obchodní i kulturní výstava, sportovní utkání, koncert, hudební festival). • vyhlídka na dlouhodobý pokles ceny pohonných hmot a energií	THREATS (hrozby) • roční období, počasí • incident a jeho medializace — havárie, technické potíže, porušení pravidel silničního provozu • kritika soupeřů vyvolaná výše zmíněným incidentem, popřípadě nějakou slabinou provozovaného volebního vozidla • konkurence — soupeři upoutají pozornost přitažlivějším volebním vozidlem • dlouhodobý růst cen pohonných hmot a energií • nové technologie či politický tlak na prosazování nových technologií, které zvyšují náklady na pořízení a provoz volebního vozidla

binaci s aktivitami na sociálních sítích. A to za relativně nízké náklady, k nimž může přispět jednak použití staršího vozidla, vhodně kreativně upraveného, ale též využití (lehké přizpůsobení) prostředků používaných v komerční sféře. Lze tak dosáhnout velmi dobrých výsledků, pokud jde o vztah cena — výkon. A je-li volební vozidlo skutečně operačně autonomní, odpadají dodatečné náklady na organizaci mítinku v určité lokalitě.

Jako hlavní možné slabiny lze identifikovat špatné načasování a vůbec výběr nevhodné trasy

turné. Ostatně, dle Tomáše Kováře a Michala Ekrta z agentury Fox Hunter, jež organizuje komerční reklamní akce ve stylu roadshow, jejich úspěch „stojí a padá s roadmapou“ (MAM, 2016). Dále pak volbu nevhodného dopravního prostředku — rozměry i typem, který neodpovídá preferovaným parametrům nebo vkusu cílové skupiny či neladí s politickým poselstvím. Například autobusu ruského výrobce u prozápadně orientované strany nebo příliš luxusního u strany zaměřené na nižší příjmové skupiny. Achillovou patou se může stát i produkt, →

→ jenž se v rámci kampaně nabízí (například sice ekologická, ale u spotřebitelů méně oblíbená zmrzlina). A celkový efekt použití volebního vozidla může notně omezit i chabá mediální prezentace, přičemž jejím základem jsou v dnešní době sociální sítě.

Kromě rozmarů počasí lze jako hlavní hrozby stanovit kritiku soupeřů, usnadněnou některými výše zmíněnými slabinami, a též havárii, porušení pravidel silničního provozu či jakýkoliv nepříjemný incident (například potyčku příznivců a odpůrců dané strany na místě zastávky volebního vozidla), což může poškodit image kampaně a též se pochopitelně stát cílem kritiky politických konkurentů. Nicméně i pokud volební kampaňový prostředek vykazuje některé nedostatky, nepředstavuje to samo o sobě fatální problém, především kvůli relativně nízkým nákladům, a tedy zůstávající kapacitě nahradit případný neúspěch volebního vozidla tradičnějšími způsoby oslovení voličů.

Potenciál je tedy velký, rizika jsou relativně nízká. Samostatnou otázkou však je, jak se v této oblasti projeví tlak na elektromobilitu či obecněji na hledání alternativních (ne fosilních) zdrojů pohonu pro dopravní prostředky. Uvedený faktor lze nicméně vnímat nejen jako hrozbu, ale právě i jako příležitost.

6. Závěr

Případ českých parlamentních voleb 2021 ukazuje, že politické subjekty v použití volebních autobusů či jiných podobných prostředků dosti tápou či hodně improvizují. Jejich účinek se pak logicky snižuje. Výše identifikované slabiny zároveň představují potenciál pro další rozvoj. K nasazení kampaňových vozidel by strany měly přistupovat promyšleněji, jejich podobu i provoz důkladněji plánovat včetně většího ohledu na cílové voličské skupiny. Více se zaměřit na charakter turné, kde mohou volební autobusy rozvinout své přednosti. A neměly by se bát větší medializace včetně častějšího zvaní novinářů na palubu volebních vozidel.

Patrná je též inspirace komerční sférou, ba přímo použití prostředku z komerční sféry s malou úpravou (zejména pirátské Nanu káry). Což ale potenciálně může snižovat náklady. Inspirace či převzetí konkrétních zkušeností nebo postupů z různých roadshow provozovaných reklamními agenturami se též nabízí jako jeden ze zdrojů pro vylepšení funkčnosti a účinnosti volebních kampaňových vozidel.

Autobus, kamion či jiný speciální dopravní prostředek užitý ve volební kampani samozřejmě nejsou samospasitelné, určitě neplatí, že volby vyhraje ten, kdo má lepší volební bus. Volby se dají vyhrát i bez něj, stejně jako se s ním dají prohrát. Nicméně ve volební kampani může být cenným praktickým pomocníkem, užitečným rozšířením škály výrazových prostředků politické komunikace.

Nelze též tvrdit, že volební autobus (volební kampaňové vozidlo) je v praxi pokaždé o to účinnější, čím více se blíží „weberovskému“ ideálnímu typu. Okolnosti či konkrétní záměr mohou samozřejmě vést k různým odchylkám či modifikacím, jež mohou být funkční a užitečné. Například Švindlbus i pirátský „autobus budoucnosti“ z krajských voleb 2020 pracovaly s konceptem „pojízdňého muzea“ či „pojízdňé výstavy“, z části právě i na úkor případných jiných funkcí (odpočinek a hygiena posádky, tedy snížením míry operační autonomnosti daného dopravního prostředku). Což ale může, byť samozřejmě také nemusí, vyvažovat bonus plynoucí ze specifického pojetí i zacílení. Není též nutné lpět na prostoru na spaní, zvlášť v zemi s vysokou hustotou osídlení, a tudíž i relativně snadnou možností nalézt levný hotel či podobné zařízení na přespání, díky internetu velmi operativně.

Volební autobus se jeví jako potenciálně velmi užitečný nástroj zejména pro menší, neetablované, a tudíž i chudší politické subjekty, jak upoutat pozornost a získat voliče nehledě na skromnější rozpočet. Volební autobus (volební vozidlo) tak může být vhodným prostředkem, jak se prosadit i ve stranickém systému s vysokým stupněm karteliza-

ce (ke kartelizaci srov. Katz a Mair, 1995). Za zcela nezbytnou podmínku úspěchu nutno stanovit intenzivní propojení turné se sociálními sítěmi a pokud možno co největší medializaci. A jako výzva do budoucna vystupuje použití volebních kampa-

ňových vozidel i v čase mimo volební kampaň, k dlouhodobému postupnému prosazování stranické značky, programových priorit apod. Ostatně, v komerční sféře se jedná o častou aplikaci konceptu roadshow.

LITERATURA A PRAMENY

- [1] AUF DEM WEG: Auf dem Weg – mit Annalena Baerbock. Webové stránky německých Zelených, 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.gruene.de/artikel/auf-dem-weg-mit-annalena-baerbock>>.
- [2] BAERBOCK, A.: Wie die Zeit vergeht – die Bundestagswahl ist schon wieder zwei Wochen her, wir sind mitten in der Regierungsbildung. Facebooková stránka Annaleny Baerbockové, 10. 10. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.facebook.com/abaerbock/posts/3120086261604191>>.
- [3] BASTLOVÁ, M.: Drtivé vítězství Zemana? Aneb, jak se dělala kampaň v době pravěku. (Rozhovor s Petrosem Michopulosem, tvůrcem volební kampaně ČSSD v letech 1996 a 1998.) *Neovlivní.cz*, 8. 9. 2017. [online]. Dostupné z: <<https://neovlivni.cz/drtive-vitezstvi-zemana-michopulos-vzpomina-jak-se-delala-kampan-v-dobe-praveku/>>.
- [4] BATTEN, M.: *Buses: Another Life*. Amberley Publishing Limited, 2021.
- [5] BENSON, N.: Tracking the 2020 US Presidential Campaign Aircraft. *JetTip.net*, 4. 11. 2020. [online]. Dostupné z: <<https://jettip.net/blog/tracking-the-2020-us-presidential-campaign-aircraft>>.
- [6] BERGER, V.: Nablýskaný kamion Okamurovi zapůjčila betonářská firma. Spanilá jízda ale drhne. *HlídacíPes.org*, 7. 9. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://hlidacipes.org/nabyskany-kamion-okamurovi-zapujcila-betonarska-firma-spanila-jizda-ale-drhne/>>.
- [7] BUČINSKÝ, M.: Pirátský autobus budoucnosti. *Pirati.sobeslav.cz*, 31. 8. 2020. [online]. Dostupné z: <<http://pirati.sobeslav.cz/piratsky-autobus-budoucnosti/>>.
- [8] COOPER, M.: For McCain, Airliner Interior as Campaign Motif. *The New York Times*, 29. 6. 2008. [online]. Dostupné z: <<https://www.nytimes.com/2008/06/29/us/politics/29plane.html>>.
- [9] CS-BETON: Betonová roadshow. Webové stránky firmy CS-Beton, 19. 10. 2016. [online]. Dostupné z: <<https://www.csbeton.cz/cs/o-spolecnosti/aktuality/betonova-roadshow-10359>>.
- [10] CULLERTON, B.: Trump campaign kicks off national 'Women for Trump' bus tour in Milwaukee area. *CBS58.com*, 9. 7. 2020. [online]. Dostupné z: <<https://www.cbs58.com/news/trump-campaign-kicks-off-national-women-for-trump-bus-tour-in-milwaukee-area>>.
- [11] ČESKÉ NOVINY: Spolu do kampaně nasadí autobus, komedii Ženy v běhu a stand-up komiky. *České noviny*, 13. 7. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/spolu-do-kampane-nasadi-autobus-komedii-zeny-v-behu-a-stand-up-komiky/2063305>>.
- [12] ČERNÝ, O.: VIDEO: Jsme proameričti, chválil Tvrdík předvolební oranžový truck ČSSD. *Idnes.cz*, 2. 9. 2008. [online]. Dostupné z: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/video-jsme-proamericti-chvalil-tvrdik-predvolebni-oranzovy-truck-cssd.A080902_105516_domaci_adb>.
- [13] ČSSD: (Most, 2. září 2008) – Předvolební turné ČSSD startují. Webová stránka ČSSD, 4. 9. 2008. [online]. Dostupné z: <<https://www.cssd.cz/media/tiskove-zpravy/2008-09-04-most-2-zari-2008-predvolebni-turne-cssd-startuji-pdf>>.
- [14] ČUNDRBUS MAXNER: Čundrbus – ubytování v autobuse. Představení campingového autobusu na webové stránce Cestovní agentury Maxner Ostrava, nedatováno. [online]. Dostupné z: <<https://www.maxner.cz/produkt/cundrbus/435>>.

- [15] DOPRAVÁČEK: Celovozové reklamy na pražských vozech. *Dopraváček.eu*, 8. 11. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://dopravacek.eu/2021/11/08/celovozove-reklamy-na-prazskych-vozech-9394-08-11-2021/>>.
- [16] DOUBRAVOVÁ, B.: Piráti a starostové ztrácí voliče. Chybí jim účinnost i jasná identita, míní experti. *Aktuálně.cz*, 25. 8. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://zpravy.aktualne.cz/domaci/pirati-a-starostove-ztraci-volice-chybi-jim-utocnost-i-jasna/r~ad0198fc04ec11ec98380cc47ab5f122/>>.
- [17] ELLISON, Ch.: Politics on Wheels: Critiquing Campaign Buses. *Good*, 27. 10. 2011. [online]. Dostupné z: <<https://www.good.is/articles/politics-on-wheels-critiquing-campaign-buses>>.
- [18] FB SENIORINAPALUBE: Senioři na palubě. Facebooková stránka. [online]. Dostupné z: <<https://www.facebook.com/seniorinapalube>>.
- [19] FIALA, P. a: Plzeň. Skvělé město s výborným primátorem Martinem Baxou. Krátké video z mítinku koalice Spolu v Plzni, facebooková stránka Petra Fialy, 27. 9. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.facebook.com/petr.fiala1964/videos/3016995331874954>>.
- [20] FIALA. P. b: Plně náměstí v Olomouci během naší kampaně. Krátké video z mítinku koalice Spolu v Olomouci, facebooková stránka Petra Fialy, 7. 10. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.facebook.com/watch/?v=160971482821002>>.
- [21] FIALA. P. c: Startujeme změnu, tentokrát v Jihlavě. Krátké video z mítinku koalice Spolu v Jihlavě, facebooková stránka Petra Fialy, 7. 10. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.facebook.com/watch/?v=1466794840367381>>.
- [22] FORREST, B.: Here's what we know about the planes on Canada's federal election trail. *Skies*, 31. 8. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://skiesmag.com/news/planes-canada-federal-election-trail/>>.
- [23] GAVENDA, J.: Piráti recyklují kampaňovou atrakci. Za voliči vyrazil Švindlbus. *Seznam Zprávy*, 9. 9. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.seznamzpravy.cz/clanek/pirati-recykluji-kampanovou-atrakci-za-volici-vyrazi-svindlbus-174225>>.
- [24] GRAFF, G. M.: A Brief History of Political Bus Tours. *The Washingtonian*, 15. 7. 2011. [online]. Dostupné z: <<https://www.washingtonian.com/2011/07/15/a-brief-history-of-political-bus-tours/>>.
- [25] GWÓŹDŹ, S., MACHNIK, B.: „Słowa – klucze”. Rola wypowiedzi w kampaniach wyborczych. In: RĄCZKIEWICZ, M. (ed.): *Mechanizmy obietnic. Kampanie i systemy wyborcze na świecie*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014, s. 83–94.
- [26] HARRIS, K.: “Soul of the Nation” Bus Tour Launch with Joe Biden and Kamala Harris. Kanál Kamaly Harrisové na YouTube, 8. 10. 2020. [online]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=FEQ-GJw5ex9o>>.
- [27] HERZOG, M.: Wie Baerbock bei ihrer Wahlkampftour aufnehmen will. *T-online*, 10. 8. 2021. [online]. Dostupné z: <https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/bundestagswahl/id_90605260/bundestagswahl-wie-annalena-baerbock-bei-ihrer-wahlkampftour-aufnehmen-will.html>.
- [28] HOLBROOK, T. M.: Did the Whistle-Stop Campaign Matter? *Political Science and Politics*, 2002, 35(1), s. 59–66.
- [29] HRADILEK, L.: Fotoglosa: Autobusem Spolu kolem Strakovky do zaplivaného průjezdu a k Máří Magdaléně. *Deník N*, 13. 7. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://denikn.cz/664190/fotoglosa-autobusem-spolu-kolem-strakovky-do-zaplivaneho-prujezdu-a-k-mari-magdalene/>>.
- [30] HRECHOROWICZ, A.: Zwycięska drużyna Andrzeja Dudy. Jak Dudabus zatrzymał się w nowej Polsce. *Niezależna.pl*, 7. 6. 2015. [online]. Dostupné z: <<https://niezalezna.pl/67786-zwycieska-druzyna-andrzeja-dudy-jak-dudabus-zatrzymal-sie-w-nowej-polsce>>.

- [31] IDNES: Prahou pojede očkovací autobus, očkování v něm bude bez registrace. *Idnes.cz*, 29. 7. 2021. [online]. Dostupné z: <https://www.idnes.cz/praha/zpravy/ockovaci-autobus-praha-magistrat-covid.A210729_153152_praha-zpravy_rsr>.
- [32] IDNES.TV: Další tahák Pirátů se STAN: na roadshow vyrazí Stříbrný šíp. *iDNES.tv*, 23. 8. 2021. [online]. Dostupné z: <https://tv.idnes.cz/domaci/na-roadshow-po-cesku-vyrazi-stribrny-sip-pirati-starostove.V210823_111259_idnestv_smls>.
- [33] JIHLAVSKÁ DRBNA: Andrej Babiš, kampaň v Jihlavě. *Jihlavská Drbna*, 9. 9. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://jihlavska.drba.cz/zpravy/spolecnost/andrej-babis-kampan-v-jihlave.html>>.
- [34] KATZ, R. S., MAIR, P.: Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, 1995, 1(1), s. 5–28.
- [35] KDU-ČSL: Koalice SPOLU startuje letní kampaň, chystá volební autobus a letní kina. Webové stránky KDU-ČSL, 13. 7. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.kdu.cz/aktualne/zpravy/koalice-spolu-startuje-letni-kampan-chysta-volebni>>.
- [36] KĚRKOVSKÝ, M., VYKYPĚL, O.: *Strategické řízení. Teorie pro praxi*. Praha: C. H. Beck, 2002.
- [37] KLIMEŠ, O.: Stříbrný šíp prolétl regiony. *Senioři na palubě*, 6. 10. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://seniori.pirati.cz/stribrny-sip-proletl-regiony-2356/>>.
- [38] KOPECKÝ, J.: Piráti jedou za voliči s vězeňským autobusem pro Babiše, Sobotku či Kalouska. *Idnes.cz*, 14. 8. 2017. [online]. Dostupné z: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/pirati-maji-v-kampani-vezensky-autobus.A170814_114707_domaci_kop>.
- [39] KOPECKÝ, J.: Máme plán, jak nastartovat Česko. Dáme bilion korun do ekonomiky, řekl Bartoš. *Idnes.cz*, 9. 9. 2021. [online]. Dostupné z: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/pirati-stan-zahajeni-horke-casi-kampane-predvolebni-svindlbis.A210909_055747_domaci_kop>.
- [40] KORECKI, N.: No malarkey? Biden's old-school slogan gets mocked and praised in Iowa. *Politico*, 12. 2. 2019. [online]. Dostupné z: <<https://www.politico.com/news/2019/12/02/democrat-voters-biden-malarkey-campaign-slogan-074727>>.
- [41] KOTLER, P., ARMSTRONG, G.: *Principles of Marketing*. Prentice Hall, 2011.
- [42] KOWALSKI, W.: Kampania „po polsku“, czyli Andrzej Duda i Autosan. W tle wielki przemysł i prawie 200-letnia tradycja. *Natemat.pl*, 9. 2. 2015. [online]. Dostupné z: <<https://natemat.pl/132803,kampania-po-polsku-czyli-andrzej-duda-i-autosan-w-tle-wielki-przemysl-i-prawie-200-letnia-tradycja>>.
- [43] KRYGIER, Z.: Strategia sukcesu Andrzeja Dudy w wyborach prezydenckich w 2015 roku. *Refleksje. Pismo Naukowe studentów I doktorantów WNPiD UAM*, 2019, 19–20, s. 89–100.
- [44] LOMBARDO, D. A.: „Change” is in the air-so is the „straight talk express”. *Business Jet Traveler*, srpen 2008. [online]. Dostupné z: <<https://www.bjtonline.com/business-jet-news/change-is-in-the-air-so-is-the-straight-talk-express>>.
- [45] LUDOWIG, F.: Annalena Baerbock spricht mit Frauke Ludowig über Moral, graue Haare und das Wohnen zur Miete. *RTL News*, 4. 9. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.rtl.de/cms/annalena-baerbock-spricht-mit-frauke-ludowig-ueber-moral-graue-haare-und-das-wohnen-zur-miete-4825622.html>>.
- [46] MACHOVÁ, M., RAMBOUSKOVÁ, M.: Za voliči se zmrzlinou. Piráti vybírali ideově vhodný nanuk. *Seznam Zprávy*, 25. 7. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.seznamzpravy.cz/clanek/za-volici-jako-family-frost-pirati-vybirali-ideove-vhodny-nanuk-170454>>.
- [47] MAM: Flotila ve službách street promotion. *Marketing & Media*, 27. 10. 2013. [online]. Dostupné z: <<https://mam.cz/zpravy/2013-10/flotila-ve-sluzbach-street-promotion/>>.

- [48] MAM: Tomáš Kovář, Michal Ekrt: Úspěch akce stojí a padá s roadmapou. *Marketing & Media*, 27. 6. 2016. [online]. Dostupné z: <<https://mam.cz/marketing/2016-06/tomas-kovar-michal-ekrt-uspech-akce-stoji-a-pada-s-roadmapou/>>.
- [49] MCCAIN BUS: McCain Cribbs Exclusive: The Straight Talk Express. Video na oficiálním YouTube kanálu Johna McCaina, 19. 6. 2008. [online]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=8TERMx3o0O4>>.
- [50] MENŠÍK, J.: SPD zahájila předvolební kampaň, nasadí kamion SPďák. *Novinky.cz*, 15. 7. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.novinky.cz/domaci/clanek/spd-zahajila-predvolebni-kampan-na-sadi-kamion-spdak-40366344>>.
- [51] MILLARD, R.: Battle buses play driving role in British election. *News.Yahoo.com*, 31. 5. 2017. [online]. Dostupné z: <<https://news.yahoo.com/battle-buses-play-driving-role-british-election-033943108.html>>.
- [52] MOTOFOCUS: Kamiony Coca-Cola – příběh neobyčejných vozidel, která změnila Vánoce. *Motofocus.sk*, 8. 12. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://motofocus.sk/truckfocus/40822,kamiony-coca-cola-pribeh-neobycejnych-vozidel-ktera-zmenila-vanoc>>.
- [53] NEFF, D., GAVENDA, J.: Švindly a tančící koronavirus. Kampaň Pirátů a Starostů v obrazech. *Seznam Zprávy*, 9. 9. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.seznamzpravy.cz/clanek/svindly-a-tancici-koronavirus-kampan-piratu-a-starostu-v-obrazech-174279>>.
- [54] NOVINKY: Po Babišovi při autogramiádě v Průhonicích někdo hodil vejce. *Novinky.cz*, 7. 8. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.novinky.cz/domaci/clanek/namesti-v-pruhonicich-kde-premier-babis-toci-zmrzlinu-pokryly-stovky-krizu-40368399>>.
- [55] PAOLINO, P., SHAW, D. R.: Lifting the Hood on the Straight-Talk Express. Examining the McCain Phenomenon. *American Politics Research*, 29(5), s. 483–506.
- [56] PARKER, G., PICKARD, J., PAYNE, S.: Welcome to the weird world of the election battlebus. *Financial Times*, 11. 12. 2019. [online]. Dostupné z: <<https://www.ft.com/content/15a8aa30-1b4c-11ea-97df-cc63de1d73f4>>.
- [57] PATERSON, S.: Labour and Tories up campaign for second 'list' votes. *Glasgow Times.co.uk*, 30. 4. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.glasgowtimes.co.uk/news/19269155.race-second-place-hots/>>.
- [58] PEKAROVÁ ADAMOVÁ, M.: SPOLU v autobuse aneb zahajujeme letní kampaň! Video zveřejněné na facebookové stránce Markéty Pekarové Adamové, 13. 7. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.facebook.com/marketa.pekarova.adamova.top09/videos/246232633688305>>.
- [59] PERGL, T.: Piráti a Starostové představili Stříbrný předvolební program zaměřený na seniory. Webová stránka hnutí Starostové a nezávislí, 23. 8. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.starostove-nezavisli.cz/info-a-media/tiskove-zpravy/pirati-a-starostove-predstavili-stribrny-predvolebni-program-zamereny-na-seniori>>.
- [60] PETERBILT CSBETON. (2017). Album fotografií na webu *Rajče.net*, 9. 9. 2017. [online]. Dostupné z: <https://bobrahakl.rajce.idnes.cz/PETERBILT_CSBETON>.
- [61] PICKTON, D. W., WRIGHT, S.: What's swot in strategic analysis? *Strategic Change*, 1998, 7, s. 101–109.
- [62] PIRÁTSKÁ STRANA. (2017). Pirátská kampaň nabírá na obrátkách. Předseda Bartoš procestoval o víkend pirátskou lodí a autobusem Ústecký kraj. Webové stránky Pirátské strany, 20. 8. 2017. [online]. Dostupné z: <<https://www.pirati.cz/tiskove-zpravy/kampan-nabira-na-obratkach.html>>.
- [63] PIRÁTSKÁ STRANA. (2020). Piráti zahájili tour volebního autobusu budoucnosti. 12. 8. 2020 zastaví i ve Vizovicích! Webové stránky Pirátské strany, 7. 8. 2020. [online]. Dostupné z: <<https://vizovice.pirati.cz/aktuality/autobus-tour.html>>.

- [64] PIRSTAN INZERÁT: Řidič a obsluha chladícího vozu s nanuky pro kontaktní kampaň koalice Pirátů a Starostů. Inzerát, webové stránky hnutí Starostové a nezávislí, 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.starostove-nezavisli.cz/o-nas/ridic-a-obsluha-chladiciho-vozu-s-nanuky-pro-kontakti-kampan-koalice-piratu-a-starostu>>.
- [65] PIRSTAN VOLBY 2021 FINANCE. Zpráva o financování kampaně koalice PirSTAN ve volbách do PS PČR 2021 dodaná Úřadu pro dohled nad hospodařením politických stran a politických hnutí, webová stránka zmíněného úřadu. [online]. Dostupné z: <<https://zpravy.udhpsch.cz/zprava/ps2021/pirsta>>.
- [66] POSPÍŠILOVÁ, B.: Depresivní i ‚vymakaný‘. Takový je retro pirátský vězeňský autobus. *Lidovky.cz*, 16. 10. 2017. [online]. Dostupné z: <https://www.lidovky.cz/domov/depresivni-i-vymakany-takovy-je-retro-piratsky-vezensky-autobus.A171016_003217_ln_domov_mpr>.
- [67] PROMOTIONTRUCK.CZ. Webové stránky firmy Promotiontruck.cz, nabízející pronájem nákladních automobilů i jiných vozidel pro reklamní akce. [online]. Dostupné z: <<https://www.promotiontruck.cz/>>.
- [68] PŠENÍČKA, J.: Okamurovi vymyslel šlágr kampaně, teď stojí nesmlouvavý ranař po jeho boku. *Seznam Zprávy*, 30. 8. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.seznamzpravy.cz/clanek/touzi-popolitice-pribeh-muze-ktery-pro-okamuru-vymyslel-jarmark-173302>>.
- [69] PT COCA-COLA. Vánoční kamion Coca-Cola. Webové stránky firmy Promotiontruck představující roadshow organizovanou pro firmu Coca-Cola. [online]. Dostupné z: <<https://www.promotiontruck.cz/reference/vanocni-kamion-coca-cola>>.
- [70] RAMBOUSKOVÁ, M.: Směje se nám kdekdo. Část Pirátů chce odvolat Ferjenčíka z vedení kampaně. *Seznam Zprávy*, 11. 8. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.seznamzpravy.cz/clanek/preference-klesaji-odvolejme-ferjencika-z-medialni-odboru-chce-cast-piratu-171862>>.
- [71] RAMBOUSKOVÁ, M., MACHOVÁ, M.: SPD ve stopách Coca-Coly. Hledá místa, kam se vejde jejich kamion. *Seznam Zprávy*, online, 14. 8. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.seznamzpravy.cz/clanek/spd-ve-stopach-coca-coly-hleda-mista-kam-se-vejde-jejich-kamion-171947>>.
- [72] RICHMOND, J.: Eight Notable Presidential Campaign Aircraft That Changed The Speed Of Politics. *Avgeekery.com*, 18. 9. 2016. [online]. Dostupné z: <<https://avgeekery.com/eight-notable-presidential-campaign-aircraft-changed-speed-politics/>>.
- [73] ROGOWAY, T.: All Aboard! The Amazing History Of Presidential Trains. *The Drive*, 11. 8. 2016. [online]. Dostupné z: <<https://www.thedrive.com/the-war-zone/4809/all-aboard-the-amazing-history-of-presidential-trains>>.
- [74] SA KAROSA PIRÁTI. Vůz Česká pirátská strana PZA 83-01 (Karosa C934E.1351). Informační portrét autobusu Karosa použitého Pirátskou stranou ve volební kampani na stránce *Seznam-autobusu.cz*, nedatováno. [online]. Dostupné z: <<https://seznam-autobusu.cz/vuz/10382>>.
- [75] SA KAROSA VĚZEŇSKÁ SLUŽBA. Vůz RETROBUS 3M0 2966 (Karosa C734.1346). Informační portrét vězeňského autobusu použitého Pirátskou stranou na stránce *Seznam-autobusu.cz*, nedatováno. [online]. Dostupné z: <<https://seznam-autobusu.cz/vuz/33230>>.
- [76] SA KAROSA VOLNÝ BLOK. Vůz CK MAXNER 8T8 3377 (Karosa LC936.1037). Informační portrét autobusu Karosa použitého Volným blokem ve volební kampani na stránce *Seznam-autobusu.cz*, nedatováno. [online]. Dostupné z: <<https://seznam-autobusu.cz/vuz/21035>>.
- [77] SA KAROSA ZEMÁK. Vůz JZD Dobrá Voda Hoštice u Volyně 1C2 9538 (Karosa C734.00). Informační portrét autobusu Zemák na stránce *Seznam-autobusu.cz*, nedatováno. [online]. Dostupné z: <<https://seznam-autobusu.cz/vuz/35116>>.

- [78] SA MIKOCAR. Vůz MiKoCar 3AZ 6763 (Buzola Bus Design Mercedes-Benz Sprinter 519 BlueTEC PARDUS XL). Informační portrét mikrobuse použitého koalicí PirSTAN na stránce *Seznam-autobusu.cz*, nedatováno. [online]. Dostupné z: <<https://seznam-autobusu.cz/vuz/44940>>.
- [79] SA SPOLU. Vůz Jiří Suchý, Brandýs nad Labem 1SB 5708 (Volvo Beulas Aura). Informační portrét autobusu použitého koalicí Spolu na stránce *Seznam-autobusu.cz*, nedatováno. [online]. Dostupné z: <<https://seznam-autobusu.cz/vuz/67888>>.
- [80] SENIOŘI NA PALUBĚ: Senioři na palubě. Webová stránka Pirátské strany věnovaná platformě Senioři na palubě, 2021. [online]. Dostupné z: <<https://seniori.pirati.cz/>>.
- [81] SHABU, M.: Politický kolotoč na Hradčanské. *Lidové noviny*, 30. 9. 2021, s. 5.
- [82] SHOWTRUCK.CZ. Webové stránky firmy Showtruck.cz, nabízející pronájem nákladních automobilů i jiných vozidel pro reklamní akce. [online]. Dostupné z: <<http://www.showtruck.cz/index.php>>.
- [83] SIKORA, K.: Premiera jak z największych targów motoryzacyjnych. Ryszard Petru pokazał. R-Busa, którym objedzie Polskę. *Natemat.pl*, 27. 9. 2015. [online]. Dostupné z: <<https://natemat.pl/155987,-premiera-jak-z-najwiekszych-targow-motoryzacyjnych-ryszard-petru-pokazal-r-busa-ktorym-objedzie-polske>>.
- [84] SPD MSK FB: KAMION “SPĎÁK” měl dnes zastávku v Ostravě. Bylo to fajn. Děkujeme. Příspěvek (fotogalerie) na facebookovém profilu krajské organizace SPD v Moravskoslezském kraji, 20. 9. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.facebook.com/page/597980334012769/search/?q=sp%C4%8F%C3%A1k>>.
- [85] SPD VOLBY 2021 FINANCE. Zpráva o financování kampaně SPD ve volbách do PS PČR 2021 dodaná Úřadu pro dohled nad hospodařením politických stran a politických hnutí, webová stránka zmíněného úřadu. [online]. Dostupné z: <https://zpravy.udhps.cz/zprava/ps2021/spd/1713-SPD-_volebni_ucetnictvi_PS_CR_21.pdf>.
- [86] SPĎÁK: Kamion SPĎÁK. Sekce webové stránky SPD přinášející základní informace o volebním kamionu, místech a termínech jeho zastávek. [online]. Dostupné z: <<https://www.spd.cz/kamion-sp-dak/>>.
- [87] SPOLU VOLBY 2021 FINANCE: Zpráva o financování kampaně koalice Spolu ve volbách do PS PČR 2021 dodaná Úřadu pro dohled nad hospodařením politických stran a politických hnutí, webová stránka zmíněného úřadu. [online]. Dostupné z: <<https://zpravy.udhps.cz/zprava/ps2021/spo-lokt>>.
- [88] SRNA, J.: Autobus pro Zemanovu kampaň je hotov. *Mladá fronta DNES*, 28. 2. 1996, s. 1. [online]. Dostupné z: <<https://web.archive.org/web/20160809213539/http://www.neaktuality.cz/domaci/autobus-pro-zemanovu-kampan-je-hotov/>>.
- [89] STAMP, G.: Embattled buses — the ups and downs of an election staple. *BBC News*, 14. 5. 2019. [online]. Dostupné z: <<https://www.bbc.com/news/uk-politics-39907963>>.
- [90] STARÝ, T.: Zeman pokřtil v Pardubicích předvolební autobus. *Mladá fronta DNES*, 1. 3. 1996, s. 2. [online]. Dostupné z: <<https://web.archive.org/web/20160809222736/http://www.neaktuality.cz/domaci/zeman-pokřtil-v-pardubicich-predvolebni-autobus/>>.
- [91] STEARNS, M.: The Trail: An Inside Look at McCain's Straight Talk Express. *McClatchy DC Bureau*, 30. 11. 2007. [online]. Dostupné z: <<https://www.mcclatchydc.com/news/article24472720.html>>.
- [92] SVOBODA, T.: Piráti vyrazili do ulic s nanuky. Dejte si aspoň pásku přes oko, radí voliči. *Seznam Zprávy*, 12. 8. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.seznamzpravy.cz/clanek/pirati-vyrazili-do-ulic-s-nanuky-dejte-si-aspon-pasku-pres-oko-radi-jim-volici-171916>>.

- [93] SVOBODOVÁ, I.: Pozor, ta paní je očkovaná! Část světa je v moci špatných bytostí z vesmíru. *Respekt*. cz, 7. 10. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.respekt.cz/kontext/pozor-ta-pani-je-ockovana-cast-sveta-je-v-moci-spatnych-bytosti-z-vesmiru>>.
- [94] SZABAN, O.: Foto. To až uvidí Piráti: Přijel Babiš, vezl knížky. Dav a my v něm. Nevěřili jsme. *Parlamentní listy*, 18. 8. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/FOTO-To-az-uvidi-Pirati-Prijel-Babis-vezl-knizky-Dav-a-my-v-nem-Neverili-jsme-674032>>.
- [95] SZYMCZAK, D.: Pierwsza kampania prezydencka Aleksandra Kwaśniewskiego w świetle teorii wyboru publicznego. *UR Journal of Humanities and Social Sciences*, 1/2019 (10), s. 74–90.
- [96] ŠANDA, P.: Pirátský autobus budoucnosti přijede do Neratovic v neděli 20. září. *Neratoviny.cz*, 15. 9. 2020. [online]. Dostupné z: <<https://neratoviny.cz/politika/piratsky-autobus-budoucnosti-prijede-do-neratovic/>>.
- [97] ŠVINDLBUS: Otázky budoucnosti #6: Švindlbuss. Oficiální kanál Pirátské strany na YouTube, 12. 9. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=AsA-JJe8siQ>>.
- [98] ŠTEFANOVÁ FB: Příspěvky kandidátky SPD Ivety Štefanové na Facebooku věnované akcím s kamionem Spďák v Českých Budějovicích, Jindřichově Hradci a Písku včetně fotogalerie, 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.facebook.com/profile/100026884425485/search?q=sp%C4%8F%C3%A1k>>.
- [99] TOP 09: SPOLU volebním autobusem po Příbramsku. Webové stránky TOP 09, 6. 8. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.top09.cz/regiony/stredocesky-kraj/tiskove-zpravy/spolu-volebnim-autobusem-po-pribramsku-28837.html>>.
- [100] TRAM 9394 INFO. Informace o tramvaji 15T ev. č. 9394. *Tram.mobilnitabla.cz*, nedatováno. [online]. Dostupné z: <<https://tram.mobilnitabla.cz/vuz/9394>>.
- [101] URBAN, T.: Obrazem: Do Mostu přijel Lubomír Volný. *Mostecká vlaštovka*, 2. 6. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://mostecka-vlastovka.cz/obrazem-do-mostu-prijel-lubomir-volny/>>.
- [102] VACA, J., WIRNITZER, J.: „Oranžový expres“ ČSSD je moc dlouhý, Tvrdík musel pro výjimku. *Idnes.cz*, 18. 9. 2008. [online]. Dostupné z: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/oranzovy-expres-cssd-je-moc-dlouhy-tvrdik-musel-pro-vyimku.A080917_222510_domaci_zra>.
- [103] VASQUEZ-PEDDIE, A.: Cross-country race: Check out the planes and buses being used on the campaign trail. *CTV News*, 17. 8. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.ctvnews.ca/politics/federal-election-2021/cross-country-race-check-out-the-planes-and-buses-being-used-on-the-campaign-trail-1.5551128>>.
- [104] VB BUS VIDEO: Lubomír Volný ukazuje, jaké cviky učil děti za dob, kdy byl ještě tělocvikářem. *Sudetický Cestovatel, YouTube*, 13. 9. 2021. [online]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=q_VIOOknIKs>.
- [105] VB VOLBY 2021 FINANCE: Zpráva o financování kampaně Volného bloku ve volbách do PS PČR 2021 dodaná Úřadu pro dohled nad hospodařením politických stran a politických hnutí, webová stránka zmíněného úřadu. [online]. Dostupné z: <<https://zpravy.udhphs.cz/zprava/ps2021/suverenita>>.
- [106] WEBER, M.: *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikoymenh, 2009.
- [107] WEBSTER, L.: Nicola Sturgeon launches 'Both Votes SNP' election campaign buses. *The National*, 1. 5. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.thenational.scot/news/19273371.nicola-sturgeon-launches-both-votes-snp-election-campaign-buses/>>.
- [108] WHITE, P.: *Whistle Stop — How 31,000 miles of Train Travel, 352 Speeches, and a Little Midwest Gumption Saved the Presidency of Harry Truman*. University Press of New England, 2014

- [109] WIERSON, A.: Refurbished Vintage Vehicles Are Playing a Major Role in the Midterms. *Observer*, 11. 4. 2018. [online]. Dostupné z: <<https://observer.com/2018/11/political-campaigns-vintage-vehicles-metaphor/>>.
- [110] WOLLASTON, S.: On the campaign trail: whose bus would you vote for? *The Guardian*, 1. 4. 2015. [online]. Dostupné z: <<https://www.theguardian.com/politics/shortcuts/2015/apr/01/campaign-trail-whose-battle-bus-would-you-vote-for>>.
- [111] WRÓBLEWSKI, M.: Wybory prezydenckie 2020. „Dudabus“ ruszył w Polskę. To była słodko-gorzka podróż w czasie. *Wiadomosci.wp.pl*, 21. 2. 2020. [online]. Dostupné z: <<https://wiadomosci.wp.pl/wybory-prezydenckie-2020-dudabus-ruszy-w-polske-to-byla-slodko-gorzka-podroz-w-czasie-6480618540595329a>>.
- [112] ZÁPÁL, D.: Lízejte, než to zakážou: Babiš vyhlásil válku pirátské zmrzlině, ti si klepou na čelo. *Extra.cz*, 5. 8. 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.extra.cz/lizejte-nez-to-zakazou-babisovy-hnojomety-trapne-pali-na-zmrzlinu-dostal-za-to-na-frak-792ae>>.
- [113] Zeman, M.: *Jak jsem se mýlil v politice*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2005.
- [114] Zeman, M.: *Vzestup a pád české sociální demokracie*. Praha: Nakladatelství Andrej Šťastný, 2006.

ABSTRAKT

Studie se zaměřuje na volební či kampaňové autobusy, obecněji formulováno na volební kampaňová vozidla. Konkrétně analyzuje jejich použití v kampani před českými parlamentními volbami 2021, ve které se objevily hned čtyři volební autobusy, několik speciálně upravených zmrzlinářských dodávek, a dokonce jeden volební kamion. Fenomén, který zkoumá, zasazuje do širšího mezinárodního kontextu a též do kontextu minulých českých voleb počínaje rokem 1996. Hlavní cílem studie je posouzení předností a nedostatků použití speciálních kampaňových vozidel v politickém soupeření, jak při konkrétních českých volbách 2021, tak obecně. Usiluje též o upřesnění terminologie, jež se k danému fenoménu váže. A studie hodlá rovněž pokázat na volební kampaňová vozidla coby neprávem opomíjené téma odborného výzkumu.

KLÍČOVÁ SLOVA

volební autobus; kampaňový autobus; kampaňový kamion; volební vozidlo; volební kampaň; roadshow; politická komunikace; politický marketing

Election campaign vehicles in the Czech parliamentary elections 2021 – their strengths and weaknesses in the domestic and international context

ABSTRACT

The study is focused on campaign buses or battle buses, or more generally, election campaign vehicles. Specifically, it analyses their use in the campaign for the Czech parliamentary elections of 2021, in which four campaign buses, several specially adapted ice cream vans and even one campaign truck appeared. However, the phenomenon under study here is set in a broader international context and also in the context of past Czech elections since 1996. The main aim of this text is to assess the advantages and disadvantages of using special campaign vehicles in political contestation, both in the specific Czech elections of 2021 and in general. It also seeks to clarify the terminology related to the phenomenon. And the study also intends to highlight electoral campaign vehicles as an unjustly neglected topic of academic research.

KEYWORDS

election bus; campaign bus; battle bus; campaign truck; election vehicle; election campaign; roadshow; political communication; political marketing

Scientia ^{et} Societas

Scientia et Societas * Ročník / Volume XVIII * Číslo / Issue 2

Recenzovaný společenskovední časopis / Peer-reviewed social science journal

Periodicita: 4 čísla ročně / Frequency: 4 issues per year

Vydavatel / Publisher

NEWTON College, a.s., Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1, Czech Republic | IČ: 27081869 | www.newtoncollege.cz

Redakce / Editorial Office

Václavské náměstí 11, 110 00 Praha 1, Czech Republic | e-mail: redakce@sets.cz | www.sets.cz

Výkonný redaktor / Executive Editor

Ing. Jana Novosáková, PhD. | e-mail: redakce@newtoncollege.cz

Redakční rada / Editorial Board

Předseda redakční rady / Chairman of the Editorial Board

doc. RNDr. PhDr. Oldřich Hájek, Ph.D., MBA, NEWTON College, a.s.

Členové redakční rady / Members of the Editorial Board

Dr. hab. Agnieszka Alińska, prof. SGH., Kolegium Ekonomiczno-Społeczne, Poland

doc. PhDr. PaedDr. Eva Ambrozová, Ph.D., vedoucí Ústavu humanitních věd, NEWTON College, a.s.

prof. Ing. Ladislav Blažek, CSc., Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova univerzita

Ing. Marie Pavlákova Dočekalová, Ph.D., Vysoké učení technické v Brně

doc. PhDr. Viktória Dolinská, Ph.D., Zváz slovenských vedeckotechnických spoločností, ÚKC Banská Bystrica

prof. Ing. Bojka Hamerníková, CSc., Vysoká škola regionálního rozvoje

Mgr. Jiří Hodný, Ph.D., Fakulta vojenského leadershipu, Univerzita obrany

doc. Ing. Petra Horváthová, Ph.D., MBA, Vysoká škola Báňská – Technická univerzita Ostrava

prof. Ing. Jaroslav Jakš, DrSc., Metropolitní univerzita Praha, o.p.s.

doc. Ing. Martina Jiránková, Ph.D., Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze

Agnieszka Knap-Stefaniuk, PhD, MBA, Management Institute, Vistula University

doc. Ing. Jiří Kolečák, Ph.D., MBA, prorektor pro strategii a rozvoj, NEWTON College, a.s.

prof. Ing. Václav Kubišta, CSc., Metropolitní univerzita Praha, o.p.s.

Ing. Milan Lindner, Ph.D., prorektor pro vzdělávací činnost, NEWTON College, a.s.

MUDr. Jan Mojžíš, rektor NEWTON College, a.s.

doc. PhDr. Karel Pavlica, Ph.D., ŠKODA AUTO Vysoká škola o.p.s.

prof. Ing. PhDr. Ing. Vladimír Tomšík, Ph.D. Ph.D., NEWTON College, a.s., bývalý viceguvernér České národní banky

doc. PhDr. Lukáš Valeš, Ph.D., Newton College a.s.

doc. Mgr. Ing. Petr Wawrosz, Ph.D., Vysoká škola finanční a správní, a.s.

prof. Ing. Milan Žák, CSc., rektor Vysoké školy ekonomie a managementu

Grafická úprava / Layout Matěj Bacovský, BIOPORT.cz

Sazba / Typesetting studio@vemola.cz

Časopis Scientia et Societas je zařazen v databázi ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences), v databázi ICI (Index Copernicus International) a v Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice /

The Scientia et Societas journal is included in the ERIH PLUS database (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences), the ICI database (Index Copernicus International) and in the List of Non-impacted Reviewed Periodicals Published in the Czech Republic

Vyšlo v Praze 30. června 2022 / Published in Prague on 30 June 2022

Print ISSN 1801-7118 | Electronic ISSN 1801-6057 | MK ČR E 16579

© NEWTON College, a.s.

Scientia Societas

{ 2'22 }

Recenzovaný společenskovední časopis

Peer-reviewed social science journal

2022 * Ročník / Volume XVIII * Číslo / Issue 2

Cena 89 Kč / Price 89 CZK

